T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA UBAİD KÜLTÜRÜ

Mehmet Kaan UĞUR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ahmet UHRİ

İZMİR-2017

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Güneydoğu Anadolu'da Ubaid Kültürü" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

Tarih

..... /…… /2016

Mehmet Kaan UĞUR

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Güneydoğu Anadolu'da Ubaid Kültürü

Mehmet Kaan UĞUR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Arkeoloji Programı

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Mezopotamya'da ve özellikle Irak'ta başlayan arkeolojik kazılar insanlığın prehistorik çağlarını irdelemek için önemli bir unsur olmuştur. Söz konusu kazı çalışmaları sonucu fark edilen Ubaid kültürü MÖ 6. binyılın başlangıcında Güney Mezopotamya'da ortaya çıkarak, Basra Körfezi, Doğu Akdeniz, Kuzey Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerini kapsayan büyük bir alana yayılmıştır.

Bilim insanları Ubaid kültürünü Kalkolitik dönemin ortasına tarihlemişlerdir. Ancak yeni arkeolojik çalışmalardan ortaya çıkan veriler ışığında Ubaid kültürünün Kalkolitik dönemin erken evresine tarihlendirilmesi gerektiği yolunda birtakım tartışmalar da yaşanmaktadır. Ubaid kültürünü, tarihsel anlamda kendinden önceki ve sonraki topluluklardan ayıran şeyin başta tarihsel aralığı olmak üzere Ubaid kültürünün maddi kültür öğeleri (çanak çömlek ve mimari gibi) ve toplumsal yapısı olduğu düşünülmektedir.

Tez çalışmasının birinci bölümünde Ubaid kültürü ile ilişkili olan Yakındoğu ve Mezopotamya coğrafyaları açıklanmıştır. Ubaid kültürünün ve bu kültüre kadar süregelen insanlık gelişimini daha iyi anlayabilmek için Paleolitik ve Neolitik çağlardan bahsedilmiş, Ubaid kültürü ile ortak coğrafyaları paylaşmış Hassuna, Samarra ve Halaf kültürleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde ise Ubaid kültürü, sosyal yapısı ve maddi kültür özellikleri ile anlatılmış, MÖ 5. binyılın ortalarından itibaren Ubaid kültür öğelerinin coğrafi olarak kuzeydeki bölgelerde görülmesi ile bağlantılı olarak, Ubaid kültürünün Anadolu'daki varlığından bahsedilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Fırat

ile Dicle vadilerinin söz konusu kültürün kuzeye nüfuz etmesinde önemli alanlar olması sebebiyle, bu bölgelerde Ubaid kültürüne dair bulguların görüldüğü yerleşimler yüzey araştırması ve kazı çalışmaları göz önünde bulundurularak açıklanmıştır.

Tez çalışmasının asıl amacı, mevcut arkeolojik veriler bağlamında Ubaid kültürünün maddi unsurlarını ve yayıldığı coğrafyalardaki –özellikle Güneydoğu Anadolu'daki- yerleşimlerde görülen izlerini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Ubaid Kültürü, Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Çanak Çömlek, Kalkolitik Dönem.

ABSTRACT

Master's Thesis

Ubaid Culture in Southeast Anatolia

Mehmet Kaan Uğur

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Archaeology

Archaeology Program

Archeological excavations in Mesopotamiaand in Iraq in particular, which initiated at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century constitute a significant element for the study of the prehistoric ages of mankind. The Ubaid culture, distinguished during these excavations, emerged in South Mesopotamia at the beginning of the 6th millennium B.C. and spread to a vast area including the Persian Gulf, Eastern Mediterranean, Northern Mesopotamia, Southwestern Anatolia and the mountainous regions of Eastern Anatolia.

The Ubaid culture is dated by scholars to the middle of the Chalcolithic Period. However data obtained from new archaeological works have created debates about the dating of the Ubaid culture to the early stages of the Chalcolithic period. It is accepted that the factors distinguishing the Ubaid culture historically from its former and subsequent communities are the date range being the foremost, the elements of material culture of the Ubaid culture (such as pottery and architecture) and its social structure.

In the first part of the dissertation the regions of Near East and Mesopotamia, related to the Ubaid culture, were explained. In order to better understand the Ubaid culture and the progress of mankind until this culture the Paleolithic and Neolithic periods were mentioned and the cultures of Hassuna, Samarra and Halaf which shared a common region with the Ubaid culture were introduced. In the second part the Ubaid culture, its social structure and characteristics of material culture were described, and its presence in Anatolia was discussed based on the existence of Ubaid cultural elements in northern geographical regions after the middle of the 5th millennium BC. The region of

Southeastern Anatolia and the valleys of Euphrates and Tigris are significant areas in the penetration of the culture to the north hence the settlements in these regions where evidence of the Ubaid culture were found, were explained based on surveys and excavations.

The scope of the dissertation is to study the material elements of the Ubaid culture and its traces in settlements in the regions it spread – especially in Southeast Anatolia – based on current archeological data.

Keywords: Ubaid Culture, Mesopotamia, Southeastern Anatolia, Pottery, Chalcolithic period.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xiii
EKLER LİSTESİ xiv

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
YAKINDOĞU COĞRAFYASI VE UBAİD ÖNCESİ KÜLTÜRLER

1.1. YAKINDOĞU COĞRAFYASI 5
1.1.1. Yakındoğu'nun Coğrafi Görünümü 6
1.1.2. Mezopotamya Coğrafyası 7
1.1.3. Büyük Mezopotamya Kavramı 9
1.2. NEOLİTİK DÖNEM 9
1.3. HASSUNA VE SAMARRA KÜLTÜRLERİ 12
1.3.1. Hassuna Kültürü 12
1.3.2. Samarra Kültürü 14
1.4. HALAF KÜLTÜRÜ 15
1.5. ARKEOLOJİK VERİLERİN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ IŞIĞINDA HASSUNA, SAMARRA, HALAF KÜLTÜRLERİNE DAİR YAPILAN BİRTAKIM ÖNERİLER 19

İKİNCİ BÖLÜM
UBAİD KÜLTÜRÜ VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE UBAİD KÜLTÜRÜ ÜZERİNE GÖZLEMLER

2.1. UBAİD KÜLTÜRÜ 24
2.1.1. Mimari Yapı 29
2.1.2. Çanak Çömlek 33
2.1.3. Mühür 36
2.1.4. Ölü Gömme 37
2.2. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFYASI 38
2.3. ANADOLU'DAKİ UBAİD VARLIĞI 42
2.3.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Dışında Kalan Bölgelerde Ubaid Kültürü 43
2.3.1.1. Amik/Amuq Ovası ve Çukurova Bölgesi'nde Ubaid Kültürü 44
2.3.1.1.1. Tell Kurdu 44
2.3.1.1.2. Tell esh-Sheikh/Şeyh Höyük 47
2.3.1.2. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ubaid Kültürü 49
2.3.1.2.1. Değirmentepe 50
2.3.1.2.2. Tepecik 53
2.3.1.2.3. Norşuntepe 54
2.3.1.2.4. Pirot Höyük 55
2.3.1.2.5. Tilkitepe 56
2.3.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sınırları İçindeki Fırat ve Dicle Havzalarında Ubaid Kültürü 58
2.3.2.1. Fırat Havzası ve Yakınındaki Yerleşimlerde Ubaid Kültürü 59
2.3.2.1.1.Samsat 59
2.3.2.1.2. Topraktepe 61
2.3.2.1.3. Yassı Höyük 61
2.3.2.1.4. Kurban Höyük 61
2.3.2.1.5. Tilbeş Höyük 62
2.3.2.1.6. Harran Ovası 63
2.3.2.1.6.1. Aşağı Yarımca 64
2.3.2.1.6.2. Tell İdris 64
2.3.2.1.6.3. Tell Mahruk 65

2.3.2.1.6.4. Deren 65
2.3.2.1.6.5. Yeşerti (Kubbehıdır) 65
2.3.2.1.6.6. Aşağıbeğdeş (Telfidan Davut) 65
2.3.2.1.6.7. Halava Höyük 66
2.3.2.1.6.8. Ambartepe 66
2.3.2.1.6.9. Dorum Ali 66
2.3.2.1.7. Birecik ve Suruç Ovaları 66
2.3.2.1.7.1. Garaç 68
2.3.2.1.7.2. Günebakan 68
2.3.2.1.7.3. Karahöyük 68
2.3.2.1.7.4. Sadık Çelik Tarlası 68
2.3.2.1.7.5. Hamigelo Çortuk 69
2.3.2.1.7.6. Şehitlik Sırtı 69
2.3.2.1.7.7. Daban 69
2.3.2.1.7.8. Değirmen Han 70
2.3.2.1.8. Beyaz Kaya Mevkii 70
2.3.2.1.9. Yerleşme No: 11 70
2.3.2.1.10. Yerleşme No: 25 71
2.3.2.1.11. Yerleşme No: 6 71
2.3.2.1.12. Tilmen Höyük 72
2.3.2.1.13. Gedikli Karahöyük 72
2.3.2.1.14. Coba Höyük (Sakçagözü) 74
2.3.2.1.15. Horum Höyük 75
2.3.2.1.16. Sakçagözü Mağarası 76
2.3.2.1.17. Tilbeşar Höyük 77
2.3.2.2. Dicle Havzası ve Yakınındaki Yerleşimlerde Ubaid Kültürü 77
2.3.2.2.1. Kenan Tepe 77
2.3.2.2.2. Salat Tepe 82
2.3.2.2.3. Siirt-Türbe Höyük 84
2.3.2.2.4. Başur Höyük 89
2.3.2.2.5. Yenice Yanı 90
2.3.2.2.6. Havuz Mevkii 93
2.3.2.2.7. Şıhahmet Harabesi 96
2.3.2.2.8. Tilmin 97

2.3.2.2.9. R 56-23 97
2.3.2.2.10. Arisk Tepe 98
2.3.2.2.11. Aşağıkeferzo 98
2.3.2.2.12. Tilmiz 98
2.3.2.2.13. S 62-6 99
2.3.2.2.14. S 62-3 99
2.3.2.2.15. S 63-12 99
2.3.2.2.16. S 63-2 100
2.3.2.2.17. Deruk 100
2.3.2.2.18. S 63-23 100
2.3.2.2.19. Güney Mahalle 101
2.3.2.2.20. Cizre-Silopi Ovası 101
2.3.2.2.20.1. Mehmetçik Höyük 101
2.3.2.2.20.2. Hacı Sultan 102
2.3.2.2.20.3. Revini Harabe 102
2.3.2.2.20.4. Rubai Kale 102
2.3.2.2.20.5. Basorin Höyük 103
2.3.2.2.20.6. Şeyh Mehmet Türbesi Harabe 103
2.3.2.2.20.7. Başköy Yanı 1 103
2.3.2.2.20.8. Başköy Yanı 2 104
2.3.2.2.20.9. Silopi Höyük 104
2.3.2.2.20.10. Girge Miçuero 104
2.3.2.2.20.11. Girge Barasta 105
2.3.2.2.20.12. Girik Tahti / Girge Tahti 105
2.3.2.2.20.13. Gre Musto 105
2.3.2.2.20.14. Nervan Höyük 106
2.3.2.2.20.15. Takyan Höyük 106
2.3.2.2.20.16. Hurusya / Hurisya Yanı 1 107
2.3.2.2.20.17. Küntüz Höyük 107
2.3.2.2.20.18. Kerpiç Höyük 107
2.3.2.2.20.19. Hazayi Höyük 108
2.3.2.2.20.20. Küçük Kozluca (Gre Hanike) Höyük 108

2.3.2.2.20.21. Cizre-Silopi Ovası'nın Ubaid Kültürü Açısından Değerlendirilmesi 108

SONUÇ 111
KAYNAKÇA 114
EKLER

KISALTMALAR

APAD	Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi
ASPRO	Orta Doğu Yerleşimleri Atlası
ICAANE	Uluslararası Eski Yakındoğu Arkeolojisi Kongresi
km	Kilometre
km^2	Kilometrekare
m^2	Metrekare
m^3	Metreküp
MÖ	Milattan Önce
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
TAÇDAM	Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırmaları Merkezi
TEKDAM	Tarihi Eserleri Kurtarma Değerlendirme Araştırma Merkezi

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Tablolar ek s.1

Ek 2: Şekiller ek s.6

GİRİŞ

> *"Çok sayıda şehrin bulunması, her zaman Babil'in bir özelliği olmuştu. En güneyde, yani Basra Körfezi'nin lagününde Eridu vardı; burası İbrahim Peygamber'in yaşadığı söylenen Ur'un biraz kuzeyindeydi. Bu şehrin yakınında ikiz şehirler Uruk ve Larsa, üç komşu şehir Lagaş, Umma ve Kiş bulunuyordu ve tümü Fırat bölgesindeydi. Nehrin daha alt bölümünde İsin, Nippur ve ikinci bir Kiş şehri yükseliyordu; onun karşısında ise Babil yer alıyordu. Babil'den biraz daha güneyde çok eski Borsippa ve kuzey kardeş şehri Sippar ile birlikte Akad vardı. Her biri bir zamanlar mağrur birer kraliçe olan bu metropoller bizim için yalnızca birer isimden ibaret, zavallı ve gizemli yıkıntılar durumunda; bunlardan birçoğunun yıkıntıları bile ortada yok! Yine de neredeyse telaffuz edilmeyen, her halükarda yanlış söylenen bu barbarca isimlerden her biri yabani ve trajik kaderi, insanın güç çılgınlığının tarihçesinde renkli ve kanlı bir sayfayı ifade ediyor. Dünya tarihinin sıcak nefesi tüm bu şehirleri insanlığın belleğinden silip geçti, bunlar yalnızca yıkıntıların içine değil, tam anlamıyla yeryüzünün içine gömüldü; bir zamanlar siyah kalabalıkların savaştığı ya da pazarlık yaptığı yerlerde bataklık ve kil var; parlayan dev kulelerin göğe doğru yükseldiği yerde baykuşlar kanat çırpıyor ve çakallar uluyor. Birbiri ardına hepsinin başına aynı şey geldi ve sürekli yeni kentler ortaya çıktı, ta ki sonunda bütün bu dünya, geçmişte kalmış olmanın karanlığına gömülene kadar. Çünkü kendisinden sonra da yaşama devam edecek olan şey ona nasip olmadı: Yani tüm çağlarda parlayacak büyük bir fikrin şimşeği, tüm dünyaları ısıtacak ve harekete geçirecek büyük duygunun ebedi kalp atışı. Yalnızca bir tek rüyayı tanıyordu: Hâkim olmak; rüyayı gören kişiyle birlikte ölen fani bir dünyaydı bu."*(Friedell, 2006: 206)

Arkeoloji, geçmiş dönemlerde yaşamış insan topluluklarının sosyal ve kültürel sistemini, üretilen maddi kalıntılara dayanarak araştıran, belgeleyen ve gelişim sürecini inceleyerek yorumlamaya çalışan bir bilim dalıdır (Özdoğan, 2011: 23). İnsanın uzun bir geçmişi vardır. Ve bu uzun geçmişten günümüze kadar gelen süreçte yeryüzünde insanlar tarafından meydana getirilen kültürler birbirinden farklı olarak gelişmiş, insanlar ilişkili oldukları kültürler ile kaynaşmış veya ayrışmışlardır. Bu nedenle geçmiş geniş bir kültürel çeşitlilik barındırmıştır. Tüm kültürler kendine özgü koşulları doğrultusunda sürekli bir biçimde gelişim göstermişler ve bu gelişimdeki değişimler, keskin çizgiler ile değil bir süreç içinde gerçekleşmişlerdir.

Bir bilim dalı olarak arkeoloji de geçmişi değerlendirirken bunu bölümlere ayrırarak sınıflandırmak zorunda kalmıştır (Özdoğan, 2011: 36).

Geçmişi, insanlığın ürettiği aletlere dayanarak bölümleme ve yorumlama çabaları günümüzden çok eski zamanlarda var olmuştur (Bahn, 2013: 316). Ancak günümüzde hala kullanımı devam eden ve geçmişi Taş Devri, Tunç Devri ve Demir Devri olarak bölümleyen "Üç Çağ Sistemi"ni ilk kez, Danimarka'da Kopenhag Ulusal Müzesi Müdürü C.J. Thomsen, 1816-17 yılında müzedeki dönemi bilinmeyen buluntuları sınıflandırmak için geliştirdiği bir sistem olarak bulmuştur (Bahn, 2013: 317; Kartal, 2015: 147; Özdoğan, 2011: 37). Thomsen, hammadde ve teknolojinin bir gösterge olabileceğini düşünüp, en basitten gelişkine doğru taş, tunç ve demir olarak geçmişi sınıflandırmış ve müzedeki sergiyi buna göre oluşturmuştur. Thomsen'in ardından bu konu üzerinde çalışan bilim insanları aynı yöntemi kullanarak geliştirmiş, Taş Devri'ni Eski Taş ve Yeni Taş, Maden Devri'ni ise Bakır ve Tunç gibi alt dönemlere ayırmışlardır (Özdoğan, 2011: 38).

Eski ve Yeni Taş Devri isimlendirmelerinin Paleolitik ve Neolitik olarak literatüre girmesi, ilk kez 1865'de Sir J. Lubbock tarafından sağlanmıştır (Kartal, 2015: 147; Özdoğan, 2011: 38). Bu iki devir arasındaki geçiş dönemi ise İrlandalı H. Westrabb tarafından ilk olarak 1866'da Mezolitik isimlendirilmesiyle tanımlanmıştır (Özdoğan, 2011: 38). Kalkolitik terimi ise, bir tanım olarak ilk kez 1876 yılında Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de gerçekleştirilen arkeoloji sempozyumunda F. von Pulski tarafından dile getirilmiş ve Macaristan özelinde kullanılmıştır (Tekin, 2015a: 104). 19. yüzyılın sonlarından itibaren geçmiş dönemlerin sınıflandırılması ile ilgili olarak felsefe ve sosyoloji gibi alanların da farklı önermeleri olmuşsa da, arkeolojik veriler temel alınarak bu konuda ilk çalışmalara 1945'de R.J. Braidwood başlamıştır. Braidwood, Eski Taş Devri'ni: Gezginci Avcılık, Orta Taş Devri'ni:Uzman Avcılık ve Balıkçılık, Yeni Taş Devri'ni: İlk Çiftçi Köyler, Bakır-Taş Devri'ni:Gelişkin Köyler, İlk Tunç Çağı'nı: Kentleşme, Orta ve Son Tunç Çağı'nı: Devlet Oluşumu ve Demir Çağı'nı: İmparatorluklar biçiminde yeni bir önerme ile kurgulamıştır. (Özdoğan, 2011: 39).

Marksist arkeolog G. Childe'ın 20. yüzyılın başlarında ortaya koyduğu fikirler, geniş bir perspektifle yaklaşıldığında Güneybatı Asya'nın arkeolojik araştırma gündemini şekillendirmiştir. Childe'ın fikirleri, "Neolitik Devrim" ve "Kent Devrimi" kavramlarını arkeolojiye kazandırmış ve bu devrimlerin insanlık tarihinin en önemli iki dönüşümü olduğunu savunmuştur. Childe, kurumsal otoritenin

ve sınıflı toplumların oluşmasını, tarımsal üretimden doğan artı ürünü yeniden bölüştürebilen kurumların ortaya çıkmasına bağlamış ve bunun gerçekleştiği süreci "Kent Devrimi" olarak adlandırmıştır. "Neolitik Devrim"i ise besin üretimine geçiş ve yerleşik köy yaşamının yaygınlaşması olarak tanımlarken, bu süreci "Kent Devrimi"nin öncülü bir ara adım olarak görmüştür (aktaran Atakuman, 2015a: 48). G. Childe ayrıca, geçtiğimiz yüzyılın başlarında bir yerleşimin Neolitik veya Kalkolitik olarak tanımlanması için bazı kriterler belirlemiştir. Childe'a göre, bir yerleşim yerinde herhangi bir metal buluntuya rastlanılmamışsa ve bu tabakada boyalı çanak-çömlek kullanıldığına dair iz yoksa burasının Neolitik bir yerleşim olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Öte yandan, bakır madeninin kullanıldığına dair bilgi olmasına rağmen bir yerleşimde aletlerin çoğunluğu taştan üretilmiş ve boyalı çanak-çömlek kullanıldığına dair bir iz varsa söz konusu yerleşimin Kalkolitik bir yerleşim olması gerektiği ifade edilmiştir. Childe'a göre bir yerleşimde bakır ve boyalı çanak çömlek yoksa o yerleşimin Neolitik, bakır ve boyalı çanak çömlek varsa o yerleşimin Kalkolitik bir yerleşim olması gerektiği savunulmuştur (aktaran Tekin, 2015a: 101). Ancak o günün koşulları göz önüne alındığında, Childe'ın bunu, o dönemde kazısı yapılmış yerleşimlerden elde ettiği verilere göre değerlendiriği ve haklı olduğu ifade edilmektedir. Childe'ın sunduğu söz konusu kriterlere ve değerlendirmelere kimi zaman ters düşen veriler ise zaman geçtikçe Yakındoğu'da yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkmıştır (Tekin, 2015a: 101-102-103-104). Elbette Childe'ın 20. yüzyıl arkeolojisine olumlu etkisinin görmezden gelinemeyeceğini, gerçek bir teorisyen olan Childe'ın kısıtlı bir bilgiye rağmen dönemi için ileri görüşlülükle tasarladığı kuramlarını cesurca ortaya koyduğunu belirtmek gerekmektedir (Tekin, 2015a: 100).

Bilimsel araştırmalar, Yakındoğu, Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'nun da içinde yer aldığı Güneybatı Asya'da Kalkolitik dönemi MÖ 6. binyılın başı ile MÖ 4. binyılın sonuna (yaklaşık olarak MÖ 6000-3000) tarihlemektedir (Özbal, 2011: 174). Kendi içinde Halaf, Ubaid, Uruk ya da Geç Kalkolitik olarak üç döneme ayrılan Kalkolitik dönemin erken dönemini Halaf, orta dönemini Ubaid, geç dönemini ise Uruk kültürlerinin temsil ettiği yaygın bir görüştür (Özbal, 2011: 174-175). Ancak son yıllarda Irak, Suriye ve Türkiye'deki sözü edilen dönemlerle ilişkili arkeolojik kazılardaki verilerin yeniden değerlendirilmesi sonucunda Halaf ve Ubaid kültürlerinin Kalkolitik dönemin içerisindeki yeri konusunda tartışmalar

yapılmaktadır (Atakuman, 2015a; Bernbeck ve Nieuwenhuyse, 2013; Ökse, 2015; Tekin, 2015a, 2015b, 2016: Sözlü Sunum).

Büyük Mezopotamya, Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Amik Ovası'nda yer alan birçok arkeolojik kazı ve yüzey araştırması Kalkolitik dönem ve Halaf, Ubaid ve Uruk kültürleri açısından önemli veriler doğurmuştur. Tezin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu Anadolu coğrafyasındaki Fırat Vadisi'nde Değirmentepe, Amik Ovası'nda Tell Kurdu, Dicle ve Botan vadilerinde Kenan Tepe, Salat Tepe, Yenice Yanı, Siirt-Türbe Höyük ve Havuz Mevkii gibi yerleşimler Kalkolitik döneme ve Ubaid kültürüne dair zengin bulgular içermektedir. Ancak Ubaid kültürüne dair bilimsel yayınların çoğunun yabancı dilde olması ve Türkçe'de Ubaid kültürü ile ilgili kaynakların çok az olması, söz konusu kültür hakkında öğrencilerin ve konuya ilgi duyanların kolayca bilgiye ulaşmasını zorlaştırmaktadır.

Ubaid kültürünün kökenine, sosyal yapısına ve yayılımına ilişkin teorik ve kavramsal tartışmalar da yapılmaktadır. Bu tez çalışmasında bu tartışmalara değinilmemiştir. Tez metni, Ubaid kültürünü ana hatları ile açıklamaya ve Ubaid kültürüne dair Türkçe olan yeni bilimsel yayınlardan daha fazla faydalanarak Ubaid kültürünün Güneydoğu Anadolu'daki varlığı konusunda bir veriler toplamı sunmaya çalışmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
YAKINDOĞU COĞRAFYASI VE UBAİD ÖNCESİ KÜLTÜRLER

1.1. YAKINDOĞU COĞRAFYASI

İnsanlık tarihinin gelişim sürecinde, temel ihtiyaçların giderilmesinde, sosyo-ekonomik-kültürel ve politik gelişmelerde doğal çevre ile coğrafya önemli bir yer tutar. Özellikle Neolitik ve Kalkolitik çağların yaşandığı dönemlerde Yakındoğu coğrafyası ve onun içinde kalan Mezopotamya dikkat çeken bölgeler olarak görülmüştür. Eski Yakındoğu; çömlekçi çarkı, tekerlek, karasaban, tekne yelkeni, bitüm ve kil tuğla gibi teknolojik yeniliklerin kaynağı olmuştur (Bordreuil ve diğerleri, 2015: 37). Yakındoğu coğrafyası; Akdeniz, Hazar Denizi, Karadeniz, Basra Körfezi ve Kızıl Deniz ile çevrelendiği için "beş denizler ülkesi" olarak anılmıştır (Şekil 1). Yakındoğu aynı zamanda Asya, Avrupa ve Afrika'nın kesişme noktasında yer alan bir konumdadır. Güney Irak'ın bataklıkları, Ürdün ve Suriye'nin bazalt çölleri ve İran'ın yüksek rakımlı dağlarının yer aldığı çok çeşitli bir doğal çevreye sahip Yakındoğu; farklı bitkilerin yetişmesine ve coğrafyada yaşayan insanların çeşitli geçinme yöntemlerine olanak sağlamıştır. Yaz aylarında yağmur olmaması, bölgedeki az sayıdaki ortak coğrafi özellikten tek önemli özelliktir. Yakındoğu, bazı istisnai durumlar olsa da genel olarak kurak bir iklime sahiptir. Birbirine yakın çok farklı doğal alanların bulunması, değişik yaşam biçimlerinin birbirleri ile ilişkili olmasına olanak vermiş ve bunun sonucunda toplumsal devinime yol açan bir etken olarak teknolojik, bilimsel ve sosyal ilerleme hızlanmıştır (Roaf, 1996: 19; Dolukhanov, 1998: 66; Mieroop, 2006: 24-26).

Yakındoğu coğrafyası topografik ve diğer bilimsel çalışmalar doğrultusunda birtakım doğal-ekonomik bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgeler: "A. Kıyı Bölgeleri, B. Dağlar ve Yüksek Bölgeler, C. Yaylalar, D. Düşük Rakımlı Dağ Etekleri ve Ovalar" olarak dört ana bölgeden oluşturulmuştur. Söz konusu dört ana bölge de alt bölgelere ayrılmıştır:

A. Kıyı Bölgeleri:

A1. Doğu Akdeniz'de ve Küçük Asya'daki Akdeniz kıyı bölgesi,

A2. Ege-Marmara kıyı bölgesi,

A3. Doğu Karadeniz kıyı bölgesi,

A4. Doğu Karadeniz kıyı bölgesi,

A5. Güney ve doğu Hazar kıyı bölgesi şeklindedir.

B.Dağlar ve Yüksek Bölgeler:

B1. Zagros bölgesi,

B2. Büyük Kafkaslar,

B3. Küçük Kafkaslar ve Ermenistan Yaylası,

B4. Doğu Akdeniz yaylası (Lübnan dağları, Anti-Lübnan dağları, Hermon dağı, Havran, Cebel Dürzü, Leja, Galile ve Yuda tepeleri),

B5. Doğu Arabistan dağları (Hicaz, Tihama Asir, Yemen),

B6. Güney Arabistan dağları (Hadramut, Dofar),

B7. Kuzey İran dağları (Elbruz, Türkmen-Horasan),

B8. Doğu İran dağları şeklindedir.

C. Yaylalar:

C1. İç Arabistan Yaylası (Bediyet eş-Şam ya da Suriye Yaylası, Nafud, Necd),

C2. Orta Anadolu Yaylası,

C3. Orta İran Yaylası,

C4. Hazar ötesi düzlüğü şeklindedir.

D. Düşük Rakımlı Dağ Etekleri ve Ovalar:

D1. Mezopotamya (Yukarı ve aşağı),

D2. Rift vadisi,

D3. Önkafkasya çöküntüsü (Rioni (Kolkhis) Ovası, Kura çöküntüsü, Kura-Aras ovası),

D4. Orta Aras çukuru,

D5. Kopet Dağ yamaç şeridi,

D6. Turan Ovası şeklindedir (Dolukhanov, 1998: 85-86) (Şekil 2).

1.1.1. Yakındoğu'nun Coğrafi Görünümü

Jeolojik süreçler ile su, rüzgâr ve buzul etkilerinin sonucunda Yakındoğu coğrafyası çok çeşitli görünümler sergilemiştir. Kuzeyde, Türkiye ve İran'da sıradağların çevrelediği yaylalar deniz seviyesinden 2000 metre yüksekliğe çıkarlar. Türkiye'de doğu-batı doğrultusunda uzanan iki ana dağ sırası vardır: Karadeniz'e paralel uzanan Karadeniz Dağları ile Akdeniz'e paralel uzanan Toros Dağları. Yüksekliği 500 metreyi geçen Anadolu Platosu, Toroslar'ın ortasında kalırve batıdan

doğuya doğru yükselir. Dağlar Anadolu'nun doğusunda bir araya gelir ve İran'ın iki ana dağ sırası olan, Kuzeyde Hazar Denizi'nin güney kıyısı boyunca uzanan Elbruz Dağları ile kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan, Mezopotamya düzlüklerini İran Platosu'ndan ayıran Zagros Sıradağları ile birleşirler. Bu dağların yüksekliği 4000 metreye kadar çıkar. Bunlar arasında Ağrı Dağı, Savalan Dağı, Pakistan sınırındaki Teftan Dağı ve hepsinin en yükseği olan Kuzey İran'daki Elbruz Dağları'nda yer alan Demavend Tepesi vardır. İran Platosu'nun ortasında yerleşime uygun olmayan KevirÇölü ve Lut Çölü yer alır (Roaf, 1996: 20).

Anadolu ve İran'ın dağlık bölgelerinin güneyindeMezopotamya düzlükleri başlar. Arazi güneydoğuda Basra Körfezi'nden kuzeybatıya doğru yavaş yavaş yükselir ve kuzeye dönüp Toros Dağları'na kadar Fırat Nehri'nin yatağını takip eder. Bu 1200 kilometrelik yol boyunca yükseklik sadece 400 metredir. Fırat'tan, Dicle'den ve kuzey ile doğudaki diğer dağlardan gelen akarsuların getirdiği milden oluşan Mezopotamya Ovası'nın aşağı bölümü neredeyse dümdüzdür. Mezopotamya'nın yukarı kesiminde hafif tepelik ovalar vardır (Roaf, 1996: 20-21).

Suriye, Lübnan ve Filistin'in Akdeniz kıyıları boyunca yine sıradağlar mevcuttur. Bu dağların en yüksek noktaları Lübnan'dadır ve deniz seviyesinden yükseklikleri kimi yerlerde 3000 metreyi geçer. Burada topografya farklılıklar gösterir, çünkü bölgenin üst kesimi şimdiki Ürdün Vadisi'ni, Lut Gölü'nü ve Kızıl Deniz'e açılan Araba Vadisi'ni oluşturan kuzey-güney fayı ile ortadan bölünür (Roaf, 1996: 21).Levant Bölgesi'ndeki fay oluşumları birbirine paralel ve kuzey-güney doğrultuludur. Bölgede çok sayıda tepe vardır ve yerleşimler genel olarak nehir kenarlarında ve vadi tabanlarında kurulmuştur(Redman, 1978: 20).

Arap Yarımadası'nda Kızıl Deniz'e paralel uzanan diğer dağlar vardır. Kızıl Deniz'in kuzeyindeki Hicaz Sıradağları'nın yüksekliği 2000 metreden yüksektir. Kızıl Deniz'in güneyinde, Yemen'deki Asir Dağları da 3500 metre yüksekliğe kadar ulaşırlar. Buradan sonra arazi alçalarak Mezopotamya düzlükleri ve Basra Körfezi kıyısına kadar uzanır. Basra Körfezi'nin kıyısında Umman'ın 3000 metreyi geçen yüksek dağları vardır (Roaf, 1996: 21).

1.1.2. Mezopotamya Coğrafyası

Mezopotamya coğrafyası, günümüz eğitim sisteminin ilköğretim sınıflarından başlayarak"Fırat ile Dicle nehirlerinin arasındaki ülke" (Çelgin, 2011: 424) olarak

öğretile gelmiş ve "uygarlığın beşiği" olarak yorumlanmıştır. Coğrafi tanımlama olarak ilk kez Ksenefon'un (Xnephon)Anabasis adlı eserinde kullanılan Mezopotamya ismi, o zamanlar için Fırat'ın doğusundaki Kuzeydoğu Suriye topraklarını tanımlamak için kullanılmıştır. Bu coğrafya, Hellenistik ve Roma dönemlerinde Fırat ile Dicle ırmakları arasındaki alan ile sınırlandırılmıştır. Iraklı Araplar Mezopotamya'yı Bilad al-Rafidayn (nehirler ülkesi) olarak, Suriyeli Aramiler ise Beth Nahrain (nehirler evi) olarak tanımlamışlardır (Tekin, 2015a: 90-91).Mezopotamya'nın daha doğru ve kısa bir betimlemesi, Zagros kıvrımları ile Arabistan dağları arasında bulunan çöküğü dolduran mil ovaları boyunca aşağıya doğru akan nehirlerin bulunduğu ovalar ve dağ yamaçları olduğu şeklinde yapılmıştır (Maisels, 1999: 88). Mezopotamya genellikle Alp kıvrımları bölgesinin büyük bir devamı olarak da görülmektedir (Dolukhanov, 1998: 72).

Bilim insanları Mezopotamya'daki kültürel gelişimi daha iyi açıklamak adına coğrafyaya dair birtakım ayrımlar ve tanımlamalar yapmışlardır. Bunlar arasında en yaygın olanı Mezopotamya'yı Aşağı, Orta ve Yukarı Mezopotamya ya da Güney, Orta ve Kuzey Mezopotamya biçiminde sanal olarak üç bölüme ayırma yöntemi olmuştur (Şekil 3). Yukarı Mezopotamya; Fırat ve Dicle'nin kaynağını oluşturan Toros sıradağlarından başlayarak (Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı) Irak'ın Fırat üzerindeki Hit kenti ile Dicle üzerindeki Samarra kenti arasına çekilen sanal çizginin üst kısmını kapsar. Hit-Samarra hattı iki nehrin kaynağından sonra birbirine en çok yaklaştığı alandır. Bu hattın alt bölümleri üstteki bölümler ile coğrafi olarak da farklılık göstermektedir (Tekin, 2015a: 91).

Birinci sanal çizginin altında Fırat ve Dicle nehirleri birbirinden uzaklaşmış ve günümüzde Bağdat'ın hemen güneyinde tekrar yakınlaşmıştır. Orta Mezopotamya; Fırat üzerindeki Babil ile Dicle üzerindeki Cemdet-Nasr arasına çekilen bu ikinci sanal çizgiyle oluşturulan alanı kapsar. Bu alan özellikle doğuda Zagroslar'dan beslenen akarsular ve bu dağların devamı olan yükseltilerle birlikte farklı bir kültür bölgesi ve coğrafya oluşturmaktadır. Mezopotamya arkeolojisinde bu alan Akkad Ülkesi olarak da anılmaktadır (Tekin, 2015a: 91).

Bağdat'ın hemen altından çekilen bu ikinci sanal çizginin altından itibaren Fırat ile Dicle nehirleri, birbirinden tekrar uzaklaşır ve 30 kilometrede sadece bir metre yükselen rakımı ile uçsuz bucaksız bir görünüme sahip olan alüvyonlu bir düzlük oluşturur. Aşağı Mezopotamya; Fırat ile Dicle'nin döküldüğü Basra Körfezi ile Bağdat'ın güneyinden geçirilen sanal çizgi arasında kalan alüvyon düzlüğü

kapsar. Bu alan Sümer Ülkesi olarak da tanımlanmıştır. Fırat ve Dicle nehirleri eskiden ayrı ayrı, zaman içinde nehirlerin milli toprak taşımasıyla deniz kıyısında meydana getirdiği değişiklik sonucunda birlikte denize dökülmektedir. Birleşip Şatt'ül Arap (Araplar'ın Akarsuyu) adını aldıktan sonra 200 kilometre birlikte akan Fırat ve Dicle nehirleri Basra Körfezi'ne dökülmektedir (Tekin, 2015a: 91).

1.1.3. Büyük Mezopotamya Kavramı

Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan coğrafya dışında da Mezopotamya kültürlerine benzer kültürler görülmüştür. Mezopotamya sınırları dışındaki bu kültürlerin yayılımını açıklamakta kimi zaman yetersiz kaldığı düşünülen mevcut coğrafi tanımlama yerine yeni bir tanımlama getirilmiştir. Bu tanımlamanın ismi "Greater Mesopotamia" (Frangipane, 2002: 33) yani Büyük Mezopotamya'dır. Bu tanımlama sayesinde Mezopotamya sınırları dışında görülen fakat Mezopotamya özellikleri gösteren kültürlerin yayılımı, açıklanması ve yorumlanmasında coğrafi sınırlandırmalara esneklik kazandırılmıştır. Büyük Mezopotamya'nın batı sınırını Kuzey Suriye'deki Lazkiye şehri yakınlarındaki Akdeniz, kuzeybatı sınırını Çukurova, kuzey sınırını Toros Dağları, kuzeydoğu sınırını İran'ın batısındaki Urmiye Gölü ve civarı, doğu sınırını Zagros Dağları'nın eteklerindeki İran'ın Luristan Bölgesi, güney sınırını ise Basra Körfezi oluşturmaktadır. Söz konusu coğrafya batıda Suriye çölü ile sonlanmaktadır (Şekil 4). Bu sınırlar farklı dönemlerde değişiklik göstermiş, bazen genişleyip bazen daralmış ve her dönemde geleneksel olarak bilinen Fırat ile Dicle arasındaki sınırları aşmıştır. Bunun bir sonucu olarak Büyük Mezopotamya ismi zaman ilerledikçe araştırmacılar tarafından daha sık anılmaya başlamış ve farklı dönem uzmanlarınca değişiklikler yapılarak kullanılmaya devam edilmiştir (Tekin, 2015a: 91-92).

1.2. NEOLİTİK DÖNEM

İnsanlık tarihinin geçmişi çok uzun bir süreçtir. Günümüz dünyasının sosyal, ekonomik ve politik koşullarından önce her yerde kültürler birbirinden farklı olarak gelişmiştir. Bundan dolayı geçmiş kültürlerde geniş bir çeşitlilik mevcuttur. İlk hominidler 4 milyon yıl önce görülmüşlerdir. İnsanlığın en eski dönemi yaklaşık 2,5-3 milyon yıl önce başlayan Alt Paleolitik olarak bilinen dönemdir. İnsanlık tarihinin

çok büyük bir çoğunluğunu oluşturan bu dönemlerde Pliosen Çağ'da, Afrika'da ilk hominid fosilleri ve aletleri bulunmuştur. Pleistosen dönemde de Güney Afrika'da Makapansgat, Swartkranz, Kromdraai, Taung ve Starkfontein; Doğu Afrika'da ise Kanapoi, Lothangam, Omo ve Olduwai gibi merkezler Paleolitik döneme ait bilgilerin geldiği yerlerdir. Bu merkezlerde 2 milyon yıl öncesinden aletler ve 5 milyon yıl öncesinden fosiller bulunmuştur (Braidwood, 2008: 21).

Günümüzden 12 bin yıl önce dünyanın kuzey yarım küresinde farklı iklim ve çevre koşulları oluşmuş, buzul ve buzul arası dönemler yaşanmıştır. İklim değişikliklerinin Mezopotamya'yı etkilemesi sonucu dağların güney eteklerinde bulunan topluluklar için uygun yaşamsal ortam oluşmuştur. Başlangıçta insanlar yaşamları için gerekli ihtiyaçlarını, coğrafi yaşam koşullarının daha uygun olduğu bölgelerde doğal olarak yetişen meyve ve bitkiler ile avladıkları hayvanlardan sağlamışlardır. Uzun süre bir yere bağlanmadan yaşayan insan grupları doğanın kendilerine sundukları ile yetinmek zorunda kalmışlardır. İnsanların ihtiyaçları için ürettikleri ve kullandıkları aletler genelde taş ve organik maddelerden üretilmiştir. Organik olan aletler günümüze ulaşamadığı için bu dönemin kültürleri taş aletler üzerinden tanımlanmış ve sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar üretilen teknolojinin ait olduğu döneme göre Paleolitik, Mezolitik, Neolitik gibi dönemleri oluşturur (Kalkan, 2015: 16-17).

Paleolitik dönemden sonra Neolitik dönemden önce olan Epi-paleolitik dönemde; Mezopotamya'da Levant bölgesinde Kebaran, Geometrik Kebaran ve Natufien kültürleri görülmüştür. Arap çölüne ve Akdeniz kıyısından iç bölgelere doğru Mushabian kültürü hâkim olmuştur. Zagroslarda ise; Zarzian, Zawi Chemi Shanidar/Karim Shahir kültürleri tanımlanmıştır. Her bir kültürün kendine özgü karakteristikleri vardır. Ancak Türkiye için bu tür tanımlamalar yapılmamıştır. Çünkü Türkiye'de kapsamlı yapılan Epi-paleolitik dönem araştırmaları henüz hız kazanmamıştır. Türkiye'de şimdilik "Türkiye Epi-Paleolitik'i" ismini kullanmak daha bilimsel bir tutumdur (Kartal, 2009: 30).

Epi-paleolitik dönemden sonra insan yaşamının her alanında önemli gelişmelere sahne olan Neolitik Dönem gelmiştir. Neolitik Dönem'e kadar gelişen zaman aralığı insanlık tarihinin yüzde doksan dokuzunu kapsar. Bu dönemde tarımın benimsenmesi insanlık tarihindeki en başat değişim olmuştur ve uygarlığa, bilinen insanlık tarihine yol açmıştır (Ponting, 2013). Neolitik Dönem, insanlığın bir milyon yıldan fazla avcı-toplayıcı ve göçebe yaşamının ardından tarım yapmaya, hayvan

evcilleştirmeye ve sabit köyler kurmaya başladığı süreçlerden geçerek 6 bin yıl gibi uzun bir zamana yayılmıştır. Günümüz uygarlığının temellerinin atılması açısından bu dönem oldukça önemli olmuştur. Sonuçları ile yaşamımızda devrim yaratan bu dönem kimi bilim insanları tarafından "Neolitik Devrim" (Childe, 1988: 54) olarak kavramsallaştırılmıştır(Özdoğan, 2002a: 66). Neolitik Dönem dar anlamıyla beslenme, teknoloji ve yaşamı belirleyen unsurların yeniden biçimlenme sürecini yansıtmıştır (Özdoğan, 2007: 15). Bilimsel terminolojide "Neolitik", ders kitaplarında "Cilalı Taş Devri" adıyla anılan dönem artık "İlk Üretimci Köy Toplumları" olarak da adlandırılmaktadır. Neolitik Devrim her coğrafyada aynı zamanda ve aynı biçimde gerçekleşmemiştir. Doğu Akdeniz, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'nun güney kısımlarında Epi-paleolitik topluluklar bu yaşam biçimini MÖ 11 bin yıllarından itibaren geliştirmeye başlamış olsalar da söz konusu yaşam biçiminin son şeklini alması MÖ 6 bin yıllarında gerçekleşmiştir. Orta Anadolu'da da farklı özellikler gösteren benzer bir sürecin yaşandığı anlaşılmıştır (Özdoğan, 2002a: 66).

Neolitik Dönem, Çanak Çömleksiz Neolitik (yaklaşık MÖ 10000-7000) ve Çanak Çömlekli Neolitik (yaklaşık MÖ 7000-6000) olarak iki bölüme ayrılmaktadır (Kenyon'dan aktaran Atakuman, 2015a: 48-49). Söz konusu ayrım sadece çanak çömlek teknolojisinin gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesine bağlı yapılan bir ayrım olmamıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de yerleşik yaşama bağlı olarak yeni bir mimari ve köy yaşamı ortaya çıkmıştır, beslenme sürecine tahıllar ve evcilleştirilen hayvanlar daha fazla katılmıştır, ancak avcılık ve toplayıcılık hala yaşamın temelini oluşturmaya devam etmiştir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ile birlikte ise çiftçiliğe ve besin üretimine dayalı ekonomik model tüm ağırlığı ile yaşama yerleşmeye başlamış ve bu durum sosyal yaşamın her alanına yansımıştır (Özdoğan, 2002a: 66).

Neolitik Dönem'e dair bilgiler, Yakındoğu'da ve özellikle son dönem araştırmaları ile ülkemizdeki birçok yerleşimden bilinmektedir. Yakındoğu'daki başlıca yerleşimler; Tepe Ali Kosh, Eriha, TellMureybet, Bukras, Hacı Firuz, Hassuna, Kale Carmo, TellDabaciyah, Seh Cabi, Ganj Dareh, Tepe Guran, Kale Rüstem, Munhata ve Beyda'dır (Nissen, 2004: 36-37).Çatalhöyük, Hasankeyf Höyük, Gusir Höyük, Körtik Tepe, Göbekli Tepe, Çayönü, Nevali Çori, Hallan Çemi, Aşıklı Höyük, Aktopraklık, Yeşilova, Ege Gübre ve Ulucak Höyük ise Anadolu'daki başlıca Neolitik yerleşimlerdir (Kalkan, 2015: 18).

1.3. HASSUNA VE SAMARRA KÜLTÜRLERİ

Mezopotamya'da yerleşik yaşamın başlaması ile yazılı belgelerin ortaya çıktığı dönem arasındaki tarihsel süreç; taş alet veya madencilik teknolojisinin gelişimini gösteren isimlerle değil de, ev plan tipi, yerleşim karakteri, üretim teknolojisi ve moda olan çanak çömlek tipleri gibi ortak kültürel unsurları tanımlayan isimler ile anılmıştır. Söz konusu kültürler ilk bulundukları yerlerin isimlerini almışlardır. Hassuna, Samarra, Halaf ve Ubaid gibi isimler; hem bir yerleşim hem de geniş coğrafi bölgelerde, farklı tarihsel süreçlerde kabul gören kültürel unsurlar olarak düşünülmüştür (Köroğlu, 2013: 42). Hassuna, Samarra ve Halaf kültürleri, geleneksel olarak Kuzey Mezopotamya'da en az üç farklı geleneği temsil eden kültürler olarak yorumlanmıştır. Az önce belirtildiği gibi bu farklılık çanak çömlek üsluplarına ve diğer kültür özelliklerine dayanılarak ortaya koyulmuştur. Bu bulgular; Hassuna kültürünün biraz daha erken, Halaf kültürünün biraz daha geç olmak üzere, sözü edilen üç kültür geleneğinin esas olarak çağdaş olduğunugösterir (Dolukhanov, 1998: 288).

MÖ 7. binyıl ve MÖ 6. binyıla tarihlenen Hassuna ve Samarra kültürleri Mezopotamya'nın prehistorik çanak çömleği içinde önemli bir yer almasının yanında Mezopotamya ve Anadolu'nun ilk boyalı çanak çömlek gruplarını oluşturması bakımından da önemlidir (Harmankaya, 1998: 8). Hassuna ve Samarra kültürlerinin yayılım alanının son yıllara kadar sadece Irak'ın orta ve kuzey bölümleriyle sınırlı olduğu düşünülmekteydi. Ancak son yıllarda Suriye'nin kuzeyinde, özellikle Fırat ve Balikh (Balih) nehirleri civarlarındaki alanlarda yapılan çalışmalar ile bu kapların yayılım alanlarının batıya doğru, Akdeniz'e kadar uzandığı görülmüştür. Türkiye'deki bilimsel çalışmaların artmasıyla, bu kapların Anadolu'daki varlığı kanıtlanmış ve bu kültürlerin gelişiminin yeniden değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Tekin, 2005: 183).

1.3.1. Hassuna Kültürü

Musul'un güneyindeki Tell Hassuna adlı yerleşimden adını alacak olan bu kültüre ait maddi kalıntılar ilk kez 20. yüzyıl başlarında, L. Woolley'in de kazı heyetinde bulunduğu Karkamış kazılarında(Woolley, 1934: 146) keşfedilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizler M. Mallowan başkanlığında Ninive'de

kazılara başlamıştır[1]. Musul'un merkezindeki bir mahalle konumundaki Ninive'deki kazılarda ortaya çıkan çanak çömlekler; Hassuna, Samarra ve Halaf kronolojilerinin oluşturulmasında Ninive'yi bir referans noktası haline getirmiştir (Tekin, 2015a: 96). Daha sonraları Tell Hassuna'da 1943-44'te yapılan kazılarla (Lloyd ve diğerleri, 1945: 255) söz konusu çanak çömlek grubuna Hassuna adı verilmiştir. Hassuna kültürünün gelişimi, Sovyet arkeologların Musul'un batısındaki Sincar Vadisi'nde yaptıkları arkeolojik faaliyetler (Merpert ve Munchaev, 1973: 93) sonucunda saptanabilmiştir. Bölgenin önemli yerleşimlerinden olan Tell Sotto (Bader, 1993a: 41), Kül Tepe (Bader, 1993b: 55) ve Yarım Tepe I'de (Merpert ve Munchaev, 1987: 2) yapılan çalışmalardan Hassuna kültürüne dair oldukça geniş bilgilere ulaşılmıştır. Sözü edilen yerleşimlerden Tell Sotto ve Kül Tepe'de ortaya çıkan çanak çömlekler Proto-Hassuna dönemine ait olarak tanımlanmıştır. Yarım Tepe I'de tespit edilen XII. yapı katı ile Hassuna kültürünün gelişimi izlenebilmiştir (Tekin, 2005: 189-190). Yarım Tepe yerleşmesinin tabakaları, kaba pişirilmiş kaplar gibi, arkaik boyalı kaplar gibi ve standart yivli kaplar gibi, şimdiye kadar bilinen tüm Hassuna çanak çömlek gruplarını vermiştir (Dolukhanov, 1998: 291). Türkiye sınırları içinde ise Mersin Yumuktepe, Tarsus Gözlükule, Karkamış, Mezraa-Teleilat, Lice Birkleyn Mağarası, Salat Camii Yanı ve Hakemi Use alanlarında yapılan arkeolojik çalışmalarda Hassuna kültürüne ait bulgular görülmüştür. Birkleyn buluntuları şimdilik Hassuna boyalılarının ÖnAsya'daki kuzey sınırı oluşturmaktadır. Hakemi Use'de de Hassuna çanak çömleğinin tüm aşamaları bulunmuştur (Tekin, 2005: 189-190).

Hassuna evrelerinin ve Hassuna başlarındaki evrelerin çanak çömleklerinde iki üretim çeşidi görülmüştür. Bunlardan birincisi evsel ihtiyacı karşılamak için üretildiği sanılan kaba bir işçiliğe sahip çanak çömlek tipi; diğeri de, Cebel Sincer örnekleri üzerinde yapılan kimyasal analizlerden anlaşılan, ya aynı kaba çanak çömleğin yerel kilden ya da başka bir kilden olsa bile, tek bir kaynaktan üretilen ince işçiliğe sahip çeşididir (Frangipane, 2002: 81-82) (Şekil 5). Bir bütün olarak bakıldığında; çanak çömlek üslubu, ev yapma geleneği ve cenaze törenleri gibi ortak özellikleri doğrultusunda Hassuna yerleşmeleri kültürel olarak sıkı ilişkisi bulunan bir ağ oluşturmuştur. Söz konusu ağ ekolojik bir alanla sınırlanmış; arpaya ve daha

[1] "Campbell-Thompson, R. and Mallowan, M.E. L. 1933. 'The British Museum Excavations at Niniveh, 1931-32', University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology, XX, pp. 71-177." isimli kaynağa ulaşılamadığından "Tekin, 2015: 96." dipnot olarak verilmiştir.

az miktarda da buğdaya dayanan kuru tarım ekonomisi, hayvancılık ve avcılık geçimin temelini sağlamıştır. Bu kültür biriminin oluşumu, toplumsal olarak birbiriyle ilişkili topluluklar arasındaki hammadde, tarım ürünleri ve çanak çömlek değiş-tokuşundan kaynaklanan yakın kültür temasları sonucunda açıklanabilmiştir (Dolukhanov, 1998: 292).

1.3.2. Samarra Kültürü

Günümüzde Gaziantep sınırları içindeki Sakçagözü (du Plat Taylor ve diğerleri, 1950: 53; Özdoğan, 2011: 83) yakınlarında yer alan Coba Höyük'te J. Garstang'ın 1908'de yaptığı kazılarda, Yukarı Mezopotamya Geç Neolitik dönemine dair saptanan ilk (ya da yayınlarda ilk) çanak çömlekler ortaya çıkmıştır(Tekin, 2005: 188)[2]. Kazı başkanı burada karşılaştığı ve önceden hiçbir fikir sahibi olmadığı çanak çömlekleri isabetli bir biçimde Sümer öncesine tarihlemiştir. Söz konusu çanak çömleklerin daha sonra yapılan çalışmalarla Samarra ve Halaf dönemine ait olduğu görülmüştür. Her ne kadar bu çanak çömlek türü kazılarda ilk kez Sakçagözü-Coba Höyük'te bulunsa da, Alman arkeolog E. Herzfeld'in 1911'de Irak'ın orta kesiminde Dicle nehrinin kıyısında yer alan Samarra'daki çalışmalarından çıkan çanak çömlekler üzerine yaptığı tipoloji çalışmalarından sonra söz konusu çanak çömlek türü Samarra ismini almıştır (Tekin, 2015a: 95).

Matarrah (Braidwood ve diğerleri, 1952; 3), Tel es-Sawwan (Oates, 1966: 146) ve Choga Mami (Oates, 1969: 115) gibi başka yerleşimlerde de Samarra kültürüne dair bulgular görülmüştür (Dolukhanov, 1998: 293). Özellikle Choga Mami kazıları ışığında ortaya konan veriler Samarra çanak çömleği ile Erken Ubaid çanak çömleği arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmıştır. Choga Mami kazı heyeti bu ilişkiye vurgu yapmak için höyükteki çanak çömlek grubunu Choga Mami Geçiş Evresi (Choga Mami Transitional Period) olarak tanımlamıştır (Tekin, 2015b: 31). Kuzey Suriye'de Balikh Nehri yakınlarındaki Tell Sabi Abyad buluntuları da Samarra çanak çömleği hakkında önemli bilgiler vermiştir (Le Miere ve Nieuwenhuyse, 1996: 143).Ayrıca Anadolu'da Kahramanmaraş yakınlarındaki Domuztepe (Carter, 1995: 334; Carter 1996: 289), Samarra çanak çömleğinin

[2] "Garstang, John. Excavations at Sakje-Geuzi in North Syria, preliminaryreport for 1908.UNIVERSITY of LIVERPOOL, ANNALS of ARCHAEOLOGY and ANTHROPOLOGY*:* pp. 97-117." isimli kaynağa ulaşılamadığı için "Tekin, 2005: 188" dipnot olarak verilmiştir.

çekirdek bölgesi ve yayılımı konusunda yeni önermeler getirmiştir. Güncel bilgilerle, sanılanın aksine Samarra çanak çömleğinin sadece Orta Mezopotamya'da değil, daha kuzeyde, Anadolu'nun güneydoğu bölümünde de yaygın olduğu, Sakçagözü, Kazane Höyük (Bernbeck ve diğerleri, 1999: 115) ve Hakemi Use (Tekin, 2003: 59) buluntuları tarafından anlaşılmaktadır. Hakemi Use bulguları Samarra çanak çömleğinin ÖnAsya'da en kuzeydeki örnekleri oluşturması bakımından da önemlidir (Tekin, 2005: 188) (Şekil 6).

Samarra kültürünün görüldüğü yerleşimlerdeki arkeobotanik bulgulara baktığımızda emmer, kızıl buğday, ekmeklik buğday, iki ve altı sıralı arpanın tarıma alınmış olabileceği yorumu yapılabilir. Ayrıca keten veya keten tohumunun görülmesi ve tohumların büyüklüğü, Samarralı toplulukların sulama yaptığını da düşündürmektedir ki elimizde sulama ile yapılan tarımın kanıtları da bulunmaktadır. Choga Mami'de farklı boyutlarda sulama kanalı ortaya çıkmıştır. Söz konusu kanallar Zagros Dağları'nın yamaçlarının taban seviyesi boyunca yoğun bir yerleşim yoğunluğu olduğunu ve bu yerleşimlerin dağlardan gelen akarsular ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Sulamalı tarımın, tarihsel olarak Samarra'dan sonra gelecek olan Güney Mezopotamya toplumlarının gelişmesinin temelini oluşturacağını söyleyebiliriz (Crawford, 2015: 226; Dolukhanov, 1998: 294; Frangipane, 2002: 114; Roaf, 1996: 48).

Hassuna çanak çömlek geleneğinden açık biçimde ayrıldığı düşünülen 'incelikle işlenmiş boyalı' çanak çömleğin, Samarra'nın temel niteliklerinden biri olduğu düşünülmüştür (Şekil 7). Bunun yanında J. Oates, Hassuna ile Samarra çanak çömlekleri arasındaki bazı benzerliklerin üzerinde durmuştur. Samarra yerleşmelerinin Hassuna yerleşmelerinden daha büyük olduğu yorumu yapılmıştır. Mimari yapı bakımından özellikle Tell es-Sawwan'daki yapı kalıntıları, kendinden sonraki kültürlerde hâkim olacak üç parçalı yapı biçiminin temelini oluşturmuştur (Şekil 8). Samarra yerleşmelerinin genel yayılımı, güneyde Beyci ve Sawwan, kuzeyde Nizi ve Mandali olmak üzere Dicle Vadisi'ni kapsamış ve Fırat üzerinde Baguz'a ulaşmıştır (Dolukhanov, 1998: 293-294-295; Frangipane, 2002: 111).

1.4. HALAF KÜLTÜRÜ

Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik çağlarda kültür, ekonomi, teknoloji ve toplumsal örgütlenme gibi alanlarda yaratılan birikimin sonrasında doğan Kalkolitik dönem; Mezopotamya ile ilgili arkeolojik terminolojide kronolojik olarak Halaf kültürü ile başlatılmıştır. Halaf kültürünün Mezopotamya'dan Doğu Anadolu'nun doğusuna kadar ilerleyen bir coğrafyada yayıldığı ve çanak çömleğinin de Anadolu'da geniş bir alanda görüldüğü ifade edilmektedir (Akdeniz, 2004: 5). Kültürün bilinen sınırları batıda Tell Turlu ve Yunus (Karkamış), doğuda Banahilk, kuzeyde Tilki Tepe, Girikhaciyan ve diğer yerleşmeler ile güneyde Choga Mami, Songor B ve Tell es-Sawwan olarak tarif edilmiştir. Halaf etkisinin Filistin'den Transkafkasya'ya kadar uzandığı yorumu yapılmıştır (Maisels, 1999: 189). Halaf kültürü, ismini ilk kez keşfedildiği Yukarı Habur bölgesinde bulunan Tell Halaf'tan almıştır. Tell Halaf'ta ilk çalışmalar 1899, 1911-1913 arasında ve 1929'da Max von Oppenheim tarafından gerçekleştirilmiştir (Campbell ve diğerleri, 1999: 395; Lutz, 2003: 100). Halaf kültürüne dair yapılan ilk kazı çalışmalarından günümüze kadar kronoloji konusunda çeşitli yorumlar yapılmış ve tartışmalar yaşanmıştır. Kronolojiye dair ilk öneri 1935 yılında Mallowan tarafından Arpachiyah (Arpaçiya) kazıları (Mallowan ve Rose, 1935: 1) ışığında yapılmıştır. Mallowan, Halaf kültürünü "Erken, Orta ve Geç" olmak üzere üç evreye ayırmıştır. Söz konusu kronoloji C14 verileri ile desteklenip, T. E. Davidson'ın bir Halaf-Ubaid geçiş evresi eklemesiyle yeniden düzenlenmiştir. Ismail Hijara 1970'lerde Mallowan'ın önerisini reddetmiş ve Arpachiyah (Arpaçiya) kazılarına dayanarak çok evreli ve daha karmaşık bir kronoloji oluşturmuştur. S. Campbell bu kronolojinin problemli olduğunu düşünmüştür. Mallowan'ın kronolojisi bazı değişiklikler ve güncellemelerle kullanılmaya devam edilmiştir. Daha sonra T. Watkins ve S. Campbell Erken ve Orta Halaf ile Orta ve Geç Halaf arasındaki farklılıkları azaltan yeni bir tablo oluşturmuşlardır. Bu tabloda Halaf kültürü Ia, Ib, IIa, IIb evrelerine ayrılmıştır (Tablo 1) (Campbell, 2007: 106; Cruells ve Nieuwenhuyse, 2004: 50; Kalkan, 2015: 22-23).

Halaf kültürünü ve tarihsel süreci, Neolitik Dönem ve "Kentleşme" süreci arasındaki zamansal varlığı nedeniyle, toplumların merkezi otoriterleşme sürecini anlamak isteyen bilim insanlarının ilgisini çekmiştir. Kuzey Mezopotamya'yı etkileyen Halaf tipi el yapımı boyalı çanak çömleklerin ticari ilişkiler ile yaygınlaştığını, yerleşimlerdeki mühür ve benzeri objelerin bir çeşit mal denetiminin

ve kentleşme öncesi bürokratik bir sürecin öncülü olduklarını düşünmek makul görülebilmiştir. Oysa Halaf dönemi; yerleşimlerdeki iskân planı, mimari yapılanma, ritüeller, karma tarım-hayvancılık ve avcı-toplayıcılığa dayanan yarı-göçebe yapısıyla, gelişkin bir katmanlaşmış toplumdan çok, akrabalık doğrultusunda yapılanmış hanelerin ortaklaşmasından oluşan merkezileşmemiş bir toplumu yansıtmıştır. Hatta, Susan Pollock'un yorumuna göre (aktaran Atakuman, 2015b: 63), Halaf topluluklarının ritüel ve pratiklerinde önemli farklılıklar vardır, bu durum Halaf ismi altında toplanabilecek genel bir kültür topluluğu tanımını zorlaştırmakta olduğu gibi doğrudan kentleşme öncesi bir gelişme aşamasını da yansıtmamaktadır. Bu yorumlamalar ışığında Halaf kültürü, ekonomik bağımsızlıklarını koruyan fakat dönemsel ihtiyaçlar temelinde aralarındaki işbirliğini arttırmak için bir araya gelen hane bazında örgütlenmiş grupların gittikçe benzeşen bir uyum ve yakınlaşma düzenine girmeleri süreci olarak yorumlanmaktadır (Atakuman, 2015b: 63).

Kuzey Mezopotamya'daki Halaf topluluklarının ağırlıklı olarak tarımcı oldukları düşünülse de Khirbet esh-Shenef, Damishliyya, Umm Qseir (Habur üzerindedir), Shams ed-Din Tannira (Fırat üzerindedir) gibi yerleşimlerdeki yeni bulgular hayvancılığın (bozkır hayvanı avcılığı vb.) ve yarı göçebe yaşamın olduğunu göstermiştir (Özbal, 2011: 178). Yerleşik yaşam için uygun bir hayvan olarak düşünülen domuz, adı geçen yerleşimlerin özellikle ikisinde (Umm Qseir ve Shams ed-Din Tannira) diğer genel Halaf yerleşimlerine göre çok az yetiştirilmiştir. Halaf yerleşimlerinin bir kısmında konar-göçerliğe dair bulgulara rastlanılması, çobanlığın önemli bir olgu olması ve arkeozoolojik verilerin ışığında topluluklarda hayvancılığın önemli olduğu göz önüne alınırsa yeni alanlar bulmak için göçerliğin başladığı düşünülebilir. Fakat bu kültürün önemli öğelerinden olan hayvancılık-göçerlik, yerleşik yaşam ve tarım karşısında gerilemiştir. Bu durum; Kuzey Mezopotamya ve Türkiye'nin güneydoğusunda daha çok yağmur alan, kuru tarımın daha kolay yapıldığı yerleşimlerden ve buralarda domuz yetiştirilmesinden anlaşılmaktadır (Frangipane, 2002: 91).

Halaf çanak çömleği, Hassuna-Samarra kültürlerinin bir uzantısı şeklinde gelişmişse de MÖ 6000-5500 yıllarında Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Levant'ın birçok yerinde önemli bir nitelik oluşturarak ilk geniş yayılımlı çanak çömlek geleneği olarak dikkat çekmiştir (Atakuman, 2015a; 50) (Şekil 9). Çok ince yapılmış ve özenle boyanmış Halaf çanak çömleğinin usta kişiler tarafından üretildiği kabul edilmiştir. Mevcut çanak çömlek incelemelerinden yola çıkılarak, Halaf döneminin

sonuna doğru da çok büyük bir yenilik sayılabilecek, bir eksen etrafındadönen tablanın (turnet) ortaya çıktığı düşünülmüştür. Bu tabla, bir mil yatağına sahip olmadığı için bir kimsenin döndürülmesi sayesinde çalışabilirdi (Nissen, 2004: 52-53). Halaf kaplarının hamuru iyi arıtılarak özenle hazırlanmış ve üretiminde saf, birincil dolgu kil kullanılmıştır. Söz konusu kaplar ısı kontrolü yapılabilen fırınlarda çok iyi pişirilmişlerdir. Çanak çömleklerin bezemeleri toprak boya yerine metal oksitler ile yapılmıştır. Bu durum bir uzmanlık alanına ve çanak çömlek teknolojisi seviyesinin geliştiğine işaret etmektedir (Özdoğan, 2002b: 113-115). Halaf döneminin boyalı çanak çömleklerinde görülen ve mühürlerdekine benzer imgelerden oluşan karmaşık kompozisyonlar, bu topluluklarda sembolik sistemin, özellikle yemek tüketimi ortamlarıyla yayılmış olabileceğini düşündürmektedir. Muhtemelen söz konusu sosyal ortamlarda birtakım kültürel normlar etrafında hareket edilmekte ve bu normlar bazı toplumsal kimlik ve cinsiyet kodları içermektedir (Atakuman, 2015b: 76). Halaf çanak çömleğinin ortaya çıktığı dönemde Samarra gibi başka bir kültürün çanak çömleği de var olmuştur. Samarra seramiğinde biçimler daha yalın, kalıplar yuvarlak ve kullanılan renkler donuktur. Halaf çanak çömleğinde ise bunun tam tersine, parlak renklerin kullanıldığı görülmüştür. Bu iki grubun zaman içinde birbirini izlediği kabul edilmekteydi, ancak yapılan birçok kazı bu iki kültürün aynı zamanda ortaya çıkmış olabileceğini kanıtlamıştır. Halaf çanak çömleği daha çok Anadolu, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da; Samarra çanak çömleği ise daha çok Kuzey Mezopotamya'nın doğu ve güney kısımlarında ve Zagros Dağları'na kadar uzanan bir bölgede bulunsa da iki kültürün bahsedilen bölgelerde örtüşeceği pek çok alanın olacağı ifade edilmektedir (Nissen, 2004: 67).

Halaf kültürünü belirleyen başlıca öğelerden biri de; "tholos" adı verilen, bazen dikdörtgen bir yapıyla birleşerek anahtar deliği şeklini alan mimari yapılar ve damga mühürler olmuştur (Miyake, 2002: 130) (Şekil 10-11). Biçimleri ve boyutları farklı olan bu yapılar, bütün Halaf yerleşmelerinde görülmüştür. Dönemin tek mimari unsuru bunlar değildir, dikdörtgen planlı yapılar da gözlemlenmiştir. Konut amaçlı ve depolama amaçlı kullanılan yapıların bir kısmı içinde yaşanamayacak kadar küçük, taş temelli ve kalın duvarlı olan diğer yapılar da, anıtsal derecede büyük konut tipleri de vardır. Tholosların, gündelik kullanım konutları olarak bir hiyerarşiye işaret etmedikleri düşülmektedir. (Frangipane, 2002: 93; Frangipane, 2007; 156) (Şekil 12).

Halaf yayılım coğrafyasındaki gruplar ile aynı bölgede daha önce yaşamış Neolitik topluluklar arasında bir kopukluk olduğu düşünülmemektedir. Halaf kültürünün kendinden önceki toplulukların sosyo-ekonomik nitelikleriyle süreklilik arz ettiği, aynı örgütsel modelin tedrici olarak büyütüldüğü ve bunun birtakım yeniliklere yol açtığı düşünülmektedir. Söz konusu yeniliklerin, Halaf toplumunun yapısına derin değişiklikler getirmediği ve yeni niteliklerin başka çeşit karmaşık örgütlenmeler ortaya çıkardığı varsayılarak gereğinden çok önemsendiği yorumu da yapılmaktadır. Eldeki verilerin, hala devinimden yoksun, eşitlikçi temele dayalı grupların varlığını gösterdiği savunulmaktadır (Frangipane, 2002: 89). Halaflı toplulukların eşitlikçiliğinin, mezarlarda statü veya toplumsal konum ayrımına dair bir bulgu olmaması nedeniyle doğrulandığı düşünülmüştür. Ölü gömme biçimleri bakımından çeşitlilik gösteren Halaf kültüründe ölüyle ilgili ritüelistik hiçbir şeyde seçkinliğin, toplumsal öndeliğin herhangi bir işaretine rastlanılmamıştır (Frangipane, 2002: 105). Halaf kültürüne ait arkeolojik bulguların arasında Hassuna kültüründen farklı unsurlar bulunsa da geçim ekonomisinde veya yerleşimlerde önemli bir fark tespit edilmemiştir (Dolukhanov, 1998: 299). Ancak Halaf kültürünün sona ermesiyle birlikte mevsimsel göçlere dayalı geçici yerleşim düzenini ve avcı-toplayıcı yaşam biçimini benimseyen sosyo-ekonomik düzen de son bulmuştur. Böylece yeni yerleşimler arayan ve nüfus artışına dayalı ayrışmalar söz konusu olmamıştır (Frangipane, 2011: 126). Güney Mezopotamya'dan gelen bir yayılmanın, Halaf kültürünün sönümlenmesine yol açtığı yorumu kimi araştırmacılar tarafından dillendirilmektedir (Mellaart, 1988: 119).

Tell Halaf, Tell Arpaciyah, Tell Sabi Abyad, Tell Brak, Chagar Bazar, Tepe Gawra, Niniveh, Kırbet Eş Şenef, Mounbatah, Tülintepe, Takyan Tepe, Tilkitepe, Turlu, Griki-Haciyan ve Sakçagözü Anadolu ve Mezopotamya'nın başlıca Halaf yerleşimleridir (Frangipane, 2002: 87) (Şekil 13).

1.5. ARKEOLOJİK VERİLERİN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ IŞIĞINDA HASSUNA, SAMARRA, HALAF KÜLTÜRLERİNE DAİR YAPILAN BİRTAKIM ÖNERİLER

Tez çalışmasının ana konusu olmadığı için çok fazla ayrıntılandırılamayan Hassuna, Samarra, Halaf yerleşimleri ve kültürlerine dair (Şekil 14), arkeoloji

camiasında hem kronolojik hem de terminolojik olarak tartışmalar yaşanmaktadır. Aslında tartışma Mezopotamya'nın Geç Neolitik dönemine ait bir tartışmadır. Kronoloji ve terminolojiye dair bu tartışmalar kamuoyuna ve öğrencilere yeterli derecede yansımasa da, tez çalışmasında bu konuya ilişkin yazılmış bir makaleden kısa da olsa görüş bildirmek ve yararlanmak olumlu olacaktır.[3]

H. Tekin, Mezopotamya Geç Neolitik dönemi çanak-çömleğine dair tartışmanın temelinde, aslında çok da sağlam olmayan ve geçen yüzyılın ilk yarısında sunulan, çoğu yüzeysel sayılabilecek yaklaşımlardan öneriler bulunduğunu ifade etmektedir. Tekin, o dönemler arkeolojiye egemen olan genel eğilimlerden çok uzaklaşmadan bir tanımlama kaygısının tartışmanın önemli etmenleri arasında yer aldığına vurgu yapmış; temel kavram ve tanımlar yapılırken o dönemin dünya çapında ün yapmış uzmanlarının belirlediği çerçevenin dışına çıkılmamaya çalışılmasının, bilimsel yayınlarda güçlü biçimde hissedildiğini söylemiştir. Tekin, Mezopotamya'nın ilk araştırmalarından elde edilen bilgilerden çıkan yorum ve tanımlamaların bu kaygının baskısı altında yapıldığı izlenimini verdiğini savunmaktadır (Tekin, 2015a: 92-93).

H. Tekin'e göre aslında temel sorun; arkeolojiye egemen olan kültür paketi tanımlaması ve her dönem için bunun kesin olarak sınırlarla belirlenmiş olmasıdır. 20. yüzyılda arkeologlar çalışmalarını genel olarak bir kültür tarihçisi gibi yürütmüştür. Ortaya çıkan buluntular normatif olarak değerlendirilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak bir kazı çalışmasında saptanan ve o topluluğun kültür paketi içinde olduğuna inanılan maddi kültür varlıkları bir kültür adı almışlardır. Böylece saptanmış olan kültür; coğrafi ve zamansal sınırları belirli olan sanal bir gerçeğe dönüşmüştür. Söz konusu kültür başka kazı alanlarında görülmüşse onun yayılımı konusunda yeni bir alan olmanın ötesine geçememiştir. Çünkü söz konusu kültür hangi kazı alanında ilk kez saptanmış ise o alan bu kültürün en önemli merkezi varsayılmıştır (Tekin, 2015a: 93). Kültür paketi belirlenmiş ve isimlendirilerek tanımlanmış bir kültür için ideal yerleşimler saptanmaya çalışılması ve bunlara

[3]Söz konusu makale, 2014 yılında gerçekleştirilen Ankara Gazi Üniversitesi - "Anadolu Prehistoryası Terminoloji-Kronoloji-Tanımlama Sorunları Çalıştayı" nda Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Doç. Dr. Halil Tekin tarafından *"Yukarı Mezopotamya Geç Neolitiğinde (Hassuna, Samarra, Halaf) Terminoloji ve Kronoloji Sorunları"* ismiyle hazırlanmıştır. Ayrıca çalıştaya sunulan makale ile bildiriler hakemli ve bilimsel bir dergi olan Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi – APAD'ın da ilk sayısını oluşturmuştur.

"anahtar yerleşim" veya "örnek yerleşim" oluşturulması geçen yüzyılın arkeoloji dünyasında sıklıkla karşılaşılmıştır. Günümüzde konunun uzmanları tarafından Yukarı Mezopotamya'nın Geç Neolitik boyalı çanak-çömlekleri olarak nitelenen Hassuna, Samarra ve Halaf kültürleri; geçen yüzyılda Kalkolitik Çağ'ın farklı dönemlerine ait birer kültür olarak nitelendirilmişlerdir. Böyle bir tanımlama yaklaşık altmış yıl kadar arkeoloji çevrelerince kabul edilmiştir (Tekin, 2015a: 94).

Son yıllarda Irak dışındaki ülkelerde yapılan kazı ve yüzey araştırmalarının Yukarı Mezopotamya'nın arkeolojik temel sorunlarına yönelik önemli katkılar sağladığını vurgulayan H. Tekin, Hollandalı P. Akkermans yönetiminde gerçekleştirilen Tell Sabi Abyad kazısının bu çalışmalar arasında önemli bir yer kapladığını ifade etmektedir. Fırat'ın bir kolu olan Balikh üzerinde yer alan ve 1987'den beri çalışmaların yapıldığı Tell Sabi Abyad'ın 1996'dayayınlanan kazı raporunda, Fransız M. Le Miére ve Hollandalı O. Nieuwenhuyse yerleşimin çanak çömleğini ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Bu incelemede günümüz yaklaşımına uygun ve daha teknik terimler tercih edilmiştir. Önceleri yaygın olan Proto-Hassuna, Arkaik Hassuna, Standart Hassuna, Samarra, Halaf gibi isimlendirmelerin yerine Kaba Kaplar, Nitelikli Turuncu Kaplar, Nitelikli Boyalı Kaplar ve Nitelikli Kaplar tanımlar önerilmiştir. Bu yeni tanımların Tell Sabi Abyad üzerinden tüm Yakın Doğu'ya uyarlanamayacağını belirtmekle birlikte önceki muğlâk terimlere göre daha gerçekçi ve teknik olduğu yorumu yapılmaktadır (Tekin, 2015a: 103).

Yukarıda bahsettiğimiz makalenin yazarı Tekin; öncelikle bir kültüre veya bir döneme isim verilirken sadece hammadde ya da eşya ile özdeşleştirme fikrinden vazgeçilip maddi kültürün yanında toplumsal yapıyı da içine alan yorum ve tanımlamalara gidilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Tekin; Yukarı Mezopotamya'nın Geç Neolitik döneminin Hassuna, Samarra ve Halaf tanımlamasının ciddi biçimde sorgulanmasını, bu tanımların çanak çömlek türleri ve kültür adı yaratma amaçlı olduğunu, dönemin arkeologlarının tamamen çanak-çömlek boyama tekniğine göre bir kültür ismi yarattığını ve bunun sonucunda her birinin ayrı bir kültür olarak farklı dönemleri temsil ettiğine inandıklarını söylemektedir (Tekin, 2015a: 105). Tekin şöyle devam etmektedir:

> *"Çok seçkinci bir yaklaşımla toplanan çanak-çömleklerin birbirleriyle olan benzerliğinden çok, ayrılan noktalarına vurgu yapılıp bunlar ön plana çıkarılmıştır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Hassuna, Samarra ve Halaf olarak isimlendirilen*

> *çanak-çömlekler arasındaki benzerlik farklılıktan daha fazladır; her üçü de el yapımıdır; her üçü de açık renk kaliteli kilden üretilmiş olup yüksek ısıda fırınlanmıştır. Yine her üçünde de astar çok ender kullanılmakta; siyah, kahverengi ve kırmızı renk boya bezek görülmektedir. Kap formu olarak her üçünde de en çok çanaklar ve kâseler görülmekte, yanı sıra tabak ve çömleklere de rastlanılmaktadır. Kulp her üçünde de yok denilecek kadar azdır. Bunlar arasında bir ayrım olduğunu ileri sürenlerin en önemli argümanı olan boya bezeklere bakıldığında da durum aynıdır; her üçünde de ana bezek geometrik olup çoğunlukla yatay ve dikey hatlar, iç içe açılar ve içi taralı üçgenlerdir."* (Tekin, 2015a: 105).

Tekin; geçen yüzyıldaki araştırmacıların her üç kültürdeki güçlü benzerliklerin yerine az sayıdaki farklılıkların ön plana çıkartıldığını ifade etmektedir. Hassuna'da görülen "çizi"; Samarra'daki "anafor" ve Halaf'taki "bucranium" motiflerinin sanki bu üç kültürün en fazla karşılaşılan motifleriymiş gibi sunulduğunu söyleyen Tekin, durumun böyle olmadığını ve söz konusu motiflerin bu üç kültürün çanak çömlekleri içinde sayıca dikkate alınmayacak bir oran oluşturduğunu savunmuştur. Tekin'e göre her üç kültürün kap örneğinin ele geçtiği yerleşimlerde ana çanak-çömlek grupları boyasız ve bezeksiz yalın hamurlu kaplardan oluşmaktadır; hatta bu kaba hamurluların oranı tüm yerleşimlerde yarıdan fazlasına denk gelmektedir. Bazı kazılarda boyalı kaplar %20 ve altında oran oluşturabilmektedir. Tekin; Halaf kültür paketi içinde kabul gören "tholos" isimli yapıların Mezopotamya'da çok önceleri görülmeye başlandığının ve her Halaf yerleşiminde de var olmadığının pek çok yeni kazı ile ortaya konulduğunu söylemiştir (Tekin, 2015a: 105-106).

Aşağı Mezopotamya'da kazısı yapılmış olan Tell Oueili'de çalışmalar yürüten Fransız kazı heyetinin Halaf olarak tanımladığı buluntuların Kalkolitik yerine Neolitik olması gerektiğini söyleyen Tekin; 1980'lerde bu konuda ilk ciddi sorgulamaların başladığını ve Mezopotamya kronolojisine hâkim olan Hassuna, Samarra ve Halaf üçlemesinin doğru bir sıralama olmadığını, özellikle Orta ve Aşağı Mezopotamya'da Samarra ile Ubaid arasında doğrudan bir bağlantının aynı kazı heyeti tarafından net biçimde ortaya konduğunu ifade etmiştir. Tekin; bu durumda

geçen yüzyılda Mezopotamya için kabul edilen Hassuna, Samarra, Halaf ve Ubaid şeklindeki kronolojinin dayanağını yitirdiğini söylemekte, bu görüşü destekleyen başka bir kanıtın Tell Sabi Abyad kazılarında Samarra ile Halaf'ın yer değiştirmesi olduğunu ve Yukarı Dicle Vadisi'nde de bu sıralamayla ilgili ciddi bir karışıklık gözlendiğini savunmaktadır (Tekin, 2015a: 106).

Kronoloji sorunu ile tanımlamalara dair dünya çapında da tartışmalar yaşanmıştır. Tekin'in de dâhil olduğu bu çalışmaların ilki 2006'da Madrid'de düzenlenen 5. ICAANE (International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East – Uluslararası Eski Yakındoğu Arkeolojisi Kongresi) içinde bir çalıştay şeklinde olmuştur. 2009'da Leiden ve 2012'de Brno Rejviz kentlerinde de birtakım öneriler tartışılmıştır. Leiden'deki kongrenin sonuçları arasında Yukarı Mezopotamya Geç Neolitik kronolojisinde çanak çömleğe dayalı bir tanımlamadan vazgeçilmesi gerekliliği öne çıkmıştır. Leiden'deki kongrede Hassuna, Samarra ve Halaf yerine genel bir tanımlama olarak "Geç Neolitik" tanımı önerilmiştir. Söz konusu kongrenin bildirilerinin yayımlandığı kitabın giriş bölümünde editörler tarafından yazılan kısmında, Yukarı Mezopotamya'nın MÖ 7000-5000 zaman aralığı için "Geç Neolitik" tanımı 6 evreye ayrılarak kabul edilmiştir (Tablo 2). Yeni önerilerin ve araştırmaların pek çok kişi tarafından kabul edilebilir bir terminoloji yaratılana kadar daha fazla karışıklığa yer vermemesi, sorunların çözümüne yardımcı olması umulmaktadır (Tekin, 2015a: 106).

İKİNCİ BÖLÜM
UBAİD KÜLTÜRÜ VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE UBAİD KÜLTÜRÜ ÜZERİNE GÖZLEMLER

2.1. UBAİD KÜLTÜRÜ

Ubaid kültürü, ismini Güney Mezopotamya'da Ur kentine 6 kilometre uzaklıkta, Basra Körfezi'ne yakın bir yerde bulunan Tell al-Ubaid yerleşiminden almıştır. Ubaid höyüğündeki ilk çalışmalar 1919-1924 yıllarında Hall ve Woolley tarafından yapılmıştır (Delougaz, 1938: 1; Esin, 1986: 81; Hall ve Woolley, 1927: 5). Güney Mezopotamya'dan başlayıp zaman içinde kuzeye doğru yayılan Ubaid kültürü yaklaşık olarak MÖ 6000 ile MÖ 4000 yılları arasına tarihlendirilmektedir. J. Oates, Eridu'daki Tapınak Sondajı olarak adlandırılan alandan çıkan malzemeye göre Ubaid kültürünü dört evreye ayırmıştır. Söz konusu evreler Ubaid 1 (MÖ 5200-4800): Eridu evresi; Ubaid 2 (MÖ 4800-4500): Hacı Muhammed evresi; Ubaid 3 (MÖ 4500-4200): al-Ubaid evresi; Ubaid 4 (MÖ 4200-3800): Geç Ubaid olarak kategorize edilmişlerdir. Özellikle Ubaid 3 ve 4 evreleri, kültürün kuzeye doğru yayılmaya başladığı evreler olarak yorumlanmıştır. Bu evreler dışında Ubaid 0 (MÖ 6500-5200) (Tell Ueyli/Oueili evresi), Ubaid 5/Post-Ubaid ve Terminal Ubaid (Geç Kalkolitik 1) gibi dönemler de tanımlanmıştır (Bozkurt, 2014: 7; Çıvgın, 2014: 368; Frangipane, 2002: 116-119; Kalkan, 2015: 29-38; Oates, 1960: 33; Ozan, 2009: 408). Ubaid kültürünün izlerinin görüldüğü alanlar ve yayılım coğrafyası oldukça geniş bir bölgeyi kapsamıştır (Şekil 15). Genel olarak batıda Kayseri Develi'den başlayıp, doğuda Urmiye'ye kadar giden; kuzeyde Kafkasya'dan, güneyde Yemen'e kadar uzanan bir coğrafyadan bahsedilmektedir (Tekin, 2016: sözlü sunum)[4].İ. Çıvgın, G. Stein'in Ubaid maddi kültürünün yayıldığı bu geniş alanı daha kolay tanımlamak için 8 farklı bölgede incelediğini aktarmaktadır:

1-Güney Mezopotamya Ubaid kültürünün kalbi olarak yorumlanan Ur, Eridu, Oueili ve Uruk yerleşimleri.

[4] 4-5 Mart 2016'da Edirne'de Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya-Protohistorya Anabilim Dalları tarafından gerçekleştirilen "Öncülü ve Ardılı ile Neolitiği Anlamak Sempozyumu"nda Halil Tekin tarafından gerçekleştirilen "Mezopotamya Arkeolojisinde Kalkolitik Terimi ve Yarattığı Sorunlar Üzerine Bazı Düşünceler" başlıklı sunumdan alıntıdır.

2- Orta Mezopotamya'da Tell Uqair ve Ras al-Amiya yerleşimleri.

3- Orta-Doğu ırak topraklarında bulunan ve Dicle'nin önemli kollarından birisi olan Diyala nehri üzerindeki Hamrin bölgesindeki Tell Abada ve Tell Madhur yerleşimleri.

4- Kuzey Mezopotamya ve Kuzeydoğu Suriye'deki Tell Arpachiyah, Tepe Gawra ve Yarım Tepe III yerleşimleri.

5- Kuzeybatı Suriye'deki Tell Kurdu (Hatay), Hama, Mashnaqa, Tell al-'Abr, Kosak Shamali ve Tell Zeidan yerleşimleri.

6- Anadolu'da en iyi bilinen Değirmentepe yerleşimi.

7- Batı İran ve Susiana topraklarını da içine alan alandaki Susa, Djaffarabad ve Deh Luran yerleşimleri.

8- Basra Körfezi'nin batı kıyısında ve Suudi Arabistan'daki as-Sabiyah, Dosariyah, Abou Khamis ve Ain Qannas yerleşimleri (Çıvgın, 2014: 368; Stein, 2010: 24).

Ubaid kültürünün çıkışı, kendinden önceki kültürlerden farklı olarak, günümüze kadar olan bilgilerin gösterdiği gibi coğrafi açıdan Güney Mezopotamya'yı işaret etmektedir. Güney Mezopotamya'nın kuru tarıma olanak vermeyen, az yağış alan iklimsel ve coğrafi yapısı Ubaid kültürünün yerleşme düzenine, tarım anlayışına ve gelişimine de yansımıştır. Jeolojik incelemeler sonucunda buzul çağının bitmesinin ardından denizin ilerlediği ve o zamanki kıyı çizgisinin bugüne oranla daha geride olduğu bilinmektedir. 150-200 kilometre ilerleyen denizin o zamanki insanların yaşadığı Ur ve Eridu kentlerine kıyı olduğu düşünülmektedir. Deniz yüzeyi Ubaid dönemi biterken yükselmiş ve yaklaşık bin yıl hiç değişmeden kalmıştır. Bu durum orada yaşayan insanlar için balıkçılık faaliyetleri ve sulu tarım için daha uygun koşullar yaratmıştır (Frangipane, 2002: 119). Sulu tarım, kuru tarıma nazaran topraktan alınan verimi yükseltmiş; bu durum, topraklardan daha çok insanın beslenmesini sağlamıştır. Belirli bir insan nüfusunu beslemek için ayrılan toprak yüz ölçüm olarak küçülmüştür. Bu doğrultuda, sulu tarım yapan yerleşimler birbirlerine daha çok yaklaşmıştır. Yerleşimlerin birbirine yaklaşması, kültürel ve ekonomik alışverişi olumlu yönde etkilemesinin yanında sürtüşmelere ve sürtüşmelerin artmasına da yol açmıştır. Bunun sonucunda böylesine sıkışık yerleşim düzenlerinde ortaya çıkan sürtüşmelerin denetim altına alınması ihtiyacı doğmuştur. Bu tür sorunlarla karşılaşanlar ve sorunu çözmek zorunda kalanlar en çok da Mezopotamya'da yaşayan insanlar olmuşlardır. Uygarlık

basamağında daha yükseğe çıkmak için toplumun bir arada yaşamasını sağlayacak kurallara duyulan gereksinim, sadece yönetimsel yapılar kurmaya duyulan gereksinimden çok daha önemli olmuştur. Bundan dolayı, Yakındoğu'nun farklı bölgelerinde ayrı gelişmeler yaşanmasının nedeni olarak, güneyin büyük ovalarının kendine özgü nitelikleri, büyüklükleri ve sulamaya olan gereksinimleri gösterilmektedir (Nissen, 2004: 71).

Ubaid kültürünün, kimi araştırmacılara göre, maddi kültürleri ile tarihsel olarak kendinden sonra gelecek olan Sümer kültürünün öncüllerinden biri olduğu yorumu yapılmaktadır (Childe, 2010: 105; Dolukhanov, 1998: 370; Esin, 2000a: 83; Köroğlu, 2013: 46; Maisels, 1999: 190; Oates, 2004: 21: Şenel, 2001: 189). Bu yorum; Ubaid kültürünün görüldüğü Ur, Uruk (Warka), Eridu, Tepe Gawra ve Ubaid gibi Mezopotamya yerleşimlerinde ortaya çıkan maddi kalıntılara göre ifade edilmektedir. Elbette Ubaid kültürüne dair yapılan araştırmalar, bu kültürün Hassuna, Samarra ve Halaf kültüründen çanak-çömlek, mimari, geçim ekonomisi ve toplumsal yapı bakımından birtakım farklılıklar barındırdığını göstermektedir. Neolitik dönemin toplumsal yapısının eşitlikçi bir karakter taşıdığı yolunda araştırmalar, tartışmalar yapılmıştır ve hala yapılmaktadır. Ubaid kültürü topluluklarında ise bir seçkinler katmanının öne çıktığı ve seçkinlerin söz konusu eşitliği yavaş yavaş bozduğu iddia edilmiştir. Bu seçkinler sınıfının Eridu ve Hacı Muhammed evrelerinde çok fazla etkisi olmasa da ideolojik ve dinsel yönünün Ubaid 3 ve Ubaid 4 evrelerinde kendini gösterdiği yorumu yapılmaktadır. Eldeki veriler göz önünde bulundurulduğunda Aşağı Mezopotamya Ubaid toplumunun piramidal biçimli bir yapıya sahip olduğu; koninin tabanının öncelikle eşitlikçi olduğu, geri kalan kısmının ise toplumun yol göstericisi olarak önemli bir role sahip seçkinlerden oluştuğu ifade edilmektedir (Frangipane, 2002: 129-133-140-141).

Ubaid mezopotamyasında küçük ölçekli bazı toplulukların, günlük yaşamı sosyal ve politik olarak organize ettiği düşünülmektedir. Bu organizasyon modeli, işbirliği temeline dayanan ya da ortak bir liderlik biçiminde olan şeflik/beylik olarak tanımlanmaktadır (Stein ve Özbal, 2007: 331). Şeflik, sosyal ve kültürel gelişim aşamalarında "kabile" ve "statü hiyerarşisi" aşamaları ile "devlet" aşaması arasındaki sosyo-kültürel bir aşamadır. Şeflik; üretici kaynakların şefin kontrolünde olduğu, yerleşim yerlerinin birkaçının merkezi bir otorite altında birleştirildiği, yönetimin babadan oğula geçtiği ve seçkinlerin önderlik ettiği bir aşamadır. Söz konusu beylik/şeflik örgütlenmesinde üçlü bir mekanizmanın varlığından bahsedilmektedir.

Bu üçlü mekanizmanın yönetim alanında "tapınak ve saray", tarımsal faaliyet gösteren alanında "köyler" ve tarımsal mahsulü depolayıp yeniden dağıtımını yapan alanında ise "tapınak çiftlikleri" yer almaktadır. Ubaid toplumunda bir şeflik aşamasından ve insanların liderlik etrafında toplanıp, birleştiğinden bahsedilse de kazılan Ubaid tapınaklarında cretula ve mühürlerin ortaya çıkarılamamış olması; artı ürünün dolaşımı üzerine politik bir gücün olmadığı yorumuna neden olmaktadır. Söz konusu tapınakların politik bir işlevinin olmadığı ve bunların sadece dinsel kurumlar oldukları düşünülmektedir. Ubaid kültürüne ait yerleşimlerin dağılımına bakıldığında her birinin tek başına bir özerkliğe sahip olduğu ve sitlerinin dağılımının yerleşmelerde bir hiyerarşiye dikkat çekmediği önerilmektedir (Atakuman, 2015b: 68; Frangipane, 2002: 139; Kalkan, 2015: 27-28; Demarrais, 2013: 276).

Ubaid'den önceki kültürlerin topluluklarında küçük ölçekli gruplar arası bir ticaretin olduğu bilinmektedir. Ubaid dönemine gelindiğinde ticaretin organize edilmesinin ve yapılmasının büyük bir değişim geçirdiği yorumu yapılmaktadır. MÖ 5. binyılda toplumda var olan seçkin ailelerin, ticaret odaklı yeni bir örgütlenme biçimini geliştirdikleri ve böylece yeni alanlara yayılıp uzak mesafeli ticareti/alış-verişi pekiştirdikleri düşünülmektedir (Oates, 1993: 408). Ticaretin, bölgeler arası etkileşimde önemli bir rol oynadığı, Halaf dönemi için önerilen çanak çömlek ticaretinin Ubaid döneminde de sürdüğü ifade edilmektedir (Davidson ve McKerrell, 1980: 164). Kuzey bölgeleri ile Güney Mezopotamya arasındaki temasları, Oueili'de bulunan Anadolu kökenli obsidiyenle Kuzey Irak kökenli bitümden izleyebiliriz (Frangipane, 2002: 173). Ubaid döneminden itibaren Güney Mezopotamya ve Suriye kültürlerinin çeşitli biçimlerde Anadolu'nun hammadde kaynaklarına yöneldiği önerilmektedir (Özdoğan, 2002b: 111). Güney Mezopotamya'dan doğan sosyal ve ekonomik sistemler, kuzeye doğru ilerleyip Halaflı toplulukların yarattığı örgütsel modellerin üzerine gelerek, onlarla karşılıklı bir etkileşim içine girmişlerdir. Kuzey bölgelerine yayılma hareketi sonucunda, bu bölgelerde güney toplumlarına özgü biçimsel ve yapısal niteliklerin yavaş yavaş yayılması söz konusu olmuştur. Bu yayılmanın barışçıl ve kademeli olarak gerçekleştiği düşünülmüştür (Frangipane, 2002: 127; Stein, 2012: 125). Stein, yukarıda bölüm başında bahsettiğimiz Ubaid maddi kültürünü incelemek için kullandığı 8 bölgeli bölümlemeye dayanarak "Ubaid ufku" ya da "Ubaid etkileşim bölgesi" olarak adlandırdığı coğrafyanın yekpare olmadığını savunurken, Ubaid olgusunun çok merkezli karakterini vurgulayarak, Ubaid'den sonra doğan "Uruk yayılışı"na referans ile "Ubaid yayılması" denen

süreci bir kültürün çevreye doğru genişlemesi olarak tanımlamayı reddetmiştir (aktaran Çıvgın, 2014: 368).

Ubaid topluluklarının yaşamlarını sürdürmek içintarım, hayvancılık ve avcılığa dayanan karma bir ekonomik modeli geliştirdikleri arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır (Sağlamtimur, 2009: 135). Tahıl tarımı altı sıralı arpa ve buğday çeşitlerine (Triticum monococcum, dicoccum) dayalı olarak yapılmış, hayvancılıkta ise sığır ve domuz yetiştiriciliği olduğu gözlemlenmiştir. Bunların yanında, keten ve hurma üretilmesini sağlayan, nüvelerini bazı Samarra topluluklarında gördüğümüz sulu tarım da Ubaid kültürünün dikkat çeken özellikleri arasında olmuştur. Önceki dönemlere göre bir yenilik sayılabilecek etkinlik ise su ürünü avcılığıdır. Ubaid dönemindeki arkeolojik verilerde bol miktarda çeşitli tatlı su ve tuzlu su balığı kalıntısı bulunmuştur. Eridu VI. düzeyde yer alan büyük bir yapıda ve nekropolde ölü armağanı olduğu düşünülen pek çok kılçık görülmüştür. Hem Eridu hem de Oueili/Ueyli'de birçok küçük sandal modelciği ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, Basra Körfezi'nin Arabistan kıyısı boyunca Katar Yarımadası ve Umman'a kadar olan bölgede birçok Ubaid barınağı bulunmuştur. Bu barınaklar, balık seferleri yapılırken insanların yaşamını sürdürdüğü ve mevsimlik olarak da uğradıkları yerler olarak yorumlanmıştır. Ele geçen keramiklerin analizleri, bu bölgedeki keramik örneklerinin yarısından fazlasının Mezopotamya kökenli olduğunu ortaya koymuştur. (Dolukhanov, 1998: 358; Frangipane, 2002: 122-130-131).

Ubaid 3 ve Ubaid 4 evrelerinin Güney Mezopotamya dışındaki alanlara yayıldığı evreler olduğu yukarıda belirtilmişti. Kültürün güneydoğuda Basra Körfezi'nden batıda Akdeniz'e, kuzeyde ise Anadolu'nun içlerine kadar yayıldığı ve izlerinin belirginleştiği gözlemlenmiştir. Özellikle Ubaid'in kültürel olarak kuzeyde belirgin olmaya başladığı tarihin MÖ 6. binyılın ikinci yarısı olduğu önerilmektedir. Yaklaşık olarak MÖ 5. binyılın ortalarında ise Mezopotamya'nın kuzeyindeki arkeolojik verileri arasında yer alan çanak çömlek tarzlarının ve mimari yapı planlarının, Ubaid kültürünün özelliklerini taşıyan arkeolojik bulgular ile bir arada bulunduğu tespit edilmiştir. Ubaid özelliğigösteren ve göstermeyen arkeolojik bulguların bir arada bulunması, bu döneme dair farklı adlandırmalar yapılması sonucunu doğurmuştur (Ozan, baskıda). MÖ 4500-3800 tarihsel aralığında yaşanmış sözü edilen gelişmeler için Post-Ubaid, Ubaid 5, Final Ubaid, Terminal Ubaid, Geç Kalkolitik 1, Ubaid-Uruk Geçiş, Proto-Uruk ve Gawra gibi adlandırmaları birçok araştırmacının kullandığı görülmüştür (Tablo 3) (Marro, 2012: 37).

İsimlendirmelerden de anlaşılacağı üzere tarihin bu evresinde var olan toplumsal-ekonomik ilişkiler ve kültürel özellikler daha çok Ubaid dönemi ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Ubaid 4 evresinden sonra gelişen ve geçiş tabakası olarak tanımlanan Terminal Ubaid evresi/dönemi Kuzey Mezopotamya yerel Geç Kalkolitik dönemin en erken evresi olarak tanımlanmıştır (Oates, 2012: 73). Söz konusu dönemin verileri Arslantepe, Tell Brak, Hacınebi, Tepe Gawra gibi yerleşimlerden öğrenilebilmiştir. Adı geçen yerleşimlerdeki topluluklar etnik olarak tanımlanamadıkları için bu topluluklara "Yerel Geç Kalkolitik" toplumları denilmiştir. Araştırmacılar bu tür bir tanımlamayla yerli toplulukları Uruklu topluluklardan ayırt ermeye çalışmışlardır (Stein, 2001: 299-300). Kuzey Mezopotamya'da Ubaid dönemi ile başlayan merkezileşme, toplumun bir lider etrafında örgütlenmesi, yönetici elit bir sınıfın var olması ve uzak mesafeli ticaret gibi gelişmeler Terminal Ubaid döneminde de devam etmiştir (Stein, 2012: 128).

Ubaid kültürünün görüldüğü belli başlı yerleşimler: Tell al-Ubaid, Ur, Eridu, Uruk (Warka), Oueili/Ueyli, As-Sabiyah, Susa, Choga Mish, Tello, Abu Husaini, Uqair, Tell Abada, Tell Madhur, Qalinj, Tepe Gawra, Arpachiyah, Thalathat, Tell Kosak Shamali, Tell Leilan, Tell Brak, Tell Nader, Değirmentepe, Tell Kurdu, Yumuktepe ve Kenantepe'dir (Carter, 2002: 14; Frangipane: 2002: 128; Kopanias, 2015: 33; Parker, 2010: 339; Stein, 2014: 64).

2.1.1. Mimari Yapı

Ubaid kültürü mimarisi denilince akla ilk gelen yapılar, anıtsal özelliğe sahip olduğu düşünülen tapınaklar olmuştur. Tapınak olduğu düşünülen yapılar bireylerin günlük yaşamı için kullandığı konutlara oranla büyük bir olasılıkla daha az sayıdadır. Ubaid evlerinin yapım malzemesinin kerpiç ve kamış olduğu düşünülmektedir. Temel mühendislik bilgilerinin, kerpicin özelliklerinin ve standart ölçü birimlerinin biliniyor olması muhtemeldir. En dayanıklı yapı kalıntıları ve anıtsal düzeydeki binalardan kalan kanıtlar; MÖ 6. binyılın sonlarına ve MÖ 5. binyılın başlarına tarihlenen Ubaid 3 ve Ubaid 4 evrelerinde görülmüştür. Arkeolojik verilere göre Ubaid yerleşimlerinde gözlemlenen anıtsal mimari kalıntılar, karakteristik olarak "T" biçimli ve haç formunda merkezi odası olan tripartit yapılara sahiptir. Ubaid kültürünün mimari formu, Mezopotamya arkeolojisinde "üç parçalı yapı" olarak da anılmaktadır. Söz konusu üç parçalı yapılarda her iki yanında odalar olan dikdörtgen

biçimli merkezi bir salon bulunmaktadır. Adak yerinin ya da bir ocağın salonun ortasında yer alması da mimari yapıların standart özelliklerindendir. Yapıların dış cephesi payanda ve oyuklar ile şekillendirilmiştir. Yapı kompleksleri genel olarak alçak bir platform veya kaide üzerinde inşa edilmişlerdir. Örnek olarak, söz konusu yapılarailk olarak daha Samarra kültürü yaşanırken MÖ 6. bin yılda Tel es-Sawwan'da rastlanmıştır (Şekil 8). Güney Mezopotamya'daki Oueili/Ueyli Höyük'te de Ubaid 0'dan Ubaid 4'ün sonuna kadar her düzeyde bir tane olmak üzere görülmüştür (Şekil 16) (Crawford, 2015: 70-73; Dolukhanov, 1998: 359-360; Frangipane, 2002: 110-120; Stein ve Özbal, 2007: 331).

Ubaid tapınak mimarisi olduğu düşünülen yapılara bakılarak, Ubaid kültüründen sonraki tarihsel dönemler ile özdeşleştirilmiş zigguratların öncülünün söz konusu "Ubaid tapınakları" olduğu iddia edilmiş, ziggurat geleneğinin izleri Ubaid kültürüne kadar götürülmüştür (Crawford, 2015: 87; Mellaart, 1988: 124; Oates, 2004: 25). Böyle bir yorumun yapılmasında, Eridu'da MÖ 3. binyılın sonuna tarihli zigguratın (Şekil 17) temeli çevresinde MÖ 6. ve 5. binyıllara tarihli 14 tane yapı düzeyinin ortaya çıkarılmasının etkisi muhtemeldir. İncelenen tapınaklar 10x20 metrelik platformlar üzerine inşa edilmiştir. Kare planlı binaların duvarlarında uzun prizmatik kerpiçler kullanılmıştır. Söz konusu yapı kalıntılarında adak törenlerinden kalma hayvan kemikleri ve balık kılçıkları görülmüştür (Dolukhanov, 1998: 359-360; Frangipane, 2002: 119-131). Ayrıca Eridu'da Ubaid 3 evresinden (Eridu IX-VIII) Ubaid 4 evresine (Eridu VII-VI) kadar tuğladan bir platform üzerinde, fırınlanmamış tuğladan ve birden çok kez yapılmış bir dizi büyük yapı gözlemlenmiştir (Şekil 18-19). Söz konusu yapılarda duvarlardaki süslerin arttığı, standartlaşmanın ve anıtsal görünümün güçlendiği gözlemlenmiştir. Bu yapıların konut amacı dışında kullanılması, mimarlık ve süs öğelerinin standartlaşmış olması, yaklaşık bin yıllık bir zaman zarfı içinde benzer yapıların tekrar tekrarinşa edilmesi; bilinen ilk tapınak yapıları olduğu yorumunu güçlendirmiştir. Özellikle VII. ve VI. evrelerdeki yapılar, Uruk kültüründeki tapınak planının öncüsü olarak görülmüştür (Frangipane, 2002: 133-135). Eridu VII'deki yapı kalıntısına çok benzer iki yapıdan kalan parçalara Uruk'un (Tell Warka) Ubaid 4 evresinde de rastlanmıştır. Uqair (Ukeyr) Höyük'te de benzer bir yapının temeli olduğu düşünülen kalın duvarlı büyük bir yapı bulunmuştur (Şekil 20). Fırınlanmamış tuğladan inşa edilen ve anıtsal nitelikleri olan bu yapıların Güney Mezopotamya'da ve ona komşu alanlarda yaygın

olduğu, yerleşimlerde bu tip yapılardan birer tane olduğu düşünülmektedir (Frangipane, 2002: 139).

Ubaid kültürünün Güney Mezopotamya'dan Orta Mezopotamya'ya geçişinin; daha kuzeydeki Halaflı kültürler ile geliştirilen ilişkiler için bir basamak işlevi gördüğü yorumu yapılmaktadır. Orta Mezopotamya'da ve Hamrin bölgesinde Ubaid kültürünün etkilediği alanlar, bir önceki dönem Samarra kültürünün var olduğu bölgeler olmuştur. Söz konusu kültürel geçiş mimari plana da yansımıştır. Abada Höyük'te (Jasim, 1981: 101; 1983: 165) yapılan çalışmalarda Ubaid 3 evresine ait bir konutta mimari açıdan Tell es-Sawwan ve daha çok Oueili/Ueyli yapılarına benzerlik gözlemlenmiştir. Yine orta odanın merkeze oturtulduğu bir uzam vardır. Abada'da bulunan sekiz ya da dokuz adet üç parçalı yapılar içerisinde iki büyük konut dikkat çekmektedir (Şekil 21). A ve B olarak bahsedilen söz konusu yapıların boyutlarına, karma yapılarına ve içinde bulunan malzemeye bakılarak; burada oturanların Abada yerleşiminde başat bir rol oynadıkları yorumu yapılmaktadır (Frangipane, 2002: 143-146-147-150; Roaf, 1996: 56). Diyala nehri üzerine yapılan Hamrin Barajı Kurtarma Kazıları kapsamında çalışmaları yapılmış olan Tell Madhur'da, Ubaid 4 evresine tarihlenen bir yapıda da uzun bir holün iki yanına dizilmiş küçük odalardan oluşan bir mimari forma rastlanmıştır (Şekil 22). Eridu ve Tepe Gawra tapınak planına benzeyen yapının içindeki arkeolojik bulgular, sözü edilen yapının bir konut özelliği taşıdığını göstermiştir. Konutun boyutları burada geniş bir ailenin yaşadığı ipucunu vermektedir (Roaf, 1996: 54). Başka bir Hamrin havzası yerleşimi olan Kheit Qasim Höyük'te (Forest-Foucault, 1980: 221) de "üç parçalı" formda bir mimari yapı karşımıza çıkar. Ubaid 3 evresine tarihlenen yapının merkezinde "T" biçiminde bir hol ve bu hollerinetrafında da daha küçük boyutlu "T" biçimli ve dörtgen odalar konumlanmıştır. Bu yapının da konut özelliği taşıdığı ve geniş bir aileyi barındırdığı söylenebilir (Şekil 22) (Maiesls, 1999: 267; Roaf, 1996: 54-56).

Ubaid kültürünün Kuzey Mezopotamya'daki mimari devamlılığını gösteren önemli yerleşimden biri de Tepe Gawra (Speiser, 1927-1928: 17) olmuştur. Tepe Gawra'da Ubaid tarzı mimarlığın tamamen benimsenmesi, yerleşimin XVI. ve ondan daha fazla, XV. düzeylerinde karşımıza çıkmaktadır. Yerleşimin söz konusu düzeylerdeki yapıları, Hamrin'in dönem yerleşmelerinin ve Abada Höyük'ün yapıları ile benzerlik göstermektedir. Ubaid kültürünün gelişim süreci boyunca Tepe Gawra'daki mimari yapı tarzlarının, yerleşimin XVI-XIV. düzeylerinde coğrafi olarak güneyden türediği yorumu yapılmaktadır. Yerleşimin bir önceki düzeyi olan

XVII. düzeyde Halaf çanak çömlekleri ile "tholos"a benzer bir dairesel yapının görülmesinin ardından Ubaid kültürü ile özdeş bir mimarinin ortaya çıkması, mimari açıdan güney etkisinin yerel özellikler ile birlikte işlendiği düşüncesini doğurmuştur. XV. düzeydeki yapılar yan odaların merkezdeki büyük odaya koşut olduğu, üç parçalı bir plan izlemektedir (Şekil 23). Frangipane, söz konusu mimari tipin yerleşimde kısa bir süre kullanıldığını, XII. düzey ile birlikte üç parçalı yapıyı ve onunla bağlantılı sosyal örgütlenmeyi benimsemiş topluluğun yerel alışkanlıkları ve yöntemleri de kaynaştırdığını ifade etmektedir. Tepe Gawra'nın XII. düzeyinde Ubaid'in son dönemine tarihlenen, yerel tipte üç parçalı yapıların oluşturduğu, sokakların olduğu, farklı işlevlere göre oluşturulmuş bir alan görülmektedir. Bu üç parçalı yapılar arasında özenli dış yapımı ve büyüklüğü ile dikkati çeken bir yapı öne çıkmaktadır. Ortasında beyaz sıvalı büyük bir odası bulunan ve tapınak olarak yorumlanan bu yapı; Abada Höyük modeline denk düşen bir örgütsel ve sosyal yapıya işaret eden 'ağa konağı'na benzetilmiştir (Şekil 24). Ayrıca XII. düzeydeki alanda ve ortasında beyaz odası bulunan bu binada çok sayıda cretula da bulunmuştur (Frangipane, 2002: 151-152-154-155).

Tepe Gawra'nın XIII. düzeyinde çalışılmış alanın büyük bir kısmını kaplayan ve büyük yapılardan oluşan bir külliyenin varlığından söz edilmektedir. Bunlar avluya benzer bir açıklığın çevresine konumlanmış üç tane binadır (Şekil 25). Binalardan sadece küçük olanı tam olarak günümüze kadar kalabilmiştir. Öteki iki büyük yapının daha karmaşık ve girintili çıkıntılı bir yapıya sahip olduğu tahmin edilmektedir. Güney Mezopotamya'nın yapıları ile kıyaslanan söz konusu yapılara tapınak denilmiştir. Tasarım ve süsleme öğelerinin niteliklerine bakılarak, yapıların Eridu'nun kamusal ve dinsel mimarlık geleneğine uygun düştüğü yorumu yapılmaktadır. Yapıların duvar ayaklarının çokluğu, merkezdeki odanın cephesinin ve iç ayrımlarının nişlerle süslenmesi, işlevsel olarak özel odaların bulunmaması, iç ve dış duvarlarının kırmızı ve beyaz renkler ile sıvanmış olması; bu binaların konut için değil, kamusal bir amaç için kullanıldığı yorumuna neden olmaktadır. Söz konusu yapılarda Eridu yapılarından farklı olarak altar/sunak ve podyum kalıntısı bulunmamıştır. Yine de bu üç binadan en az bir tanesinin dinsel-törensel işleve sahip olduğu düşünülmektedir. Yukarıda daha önce ifade edildiği gibi Ubaid tapınaklarında cretula veya mühre rastlanılmamıştır. Fakat bu yapıların olduğu alanda, Güney Mezopotamya'da görünenlerin aksine, bir çukurun içinde ve üzerlerinde mühür izi bulunan cretulalar görülmüştür. İlk kez gösterişli kamu

yapılarında yönetimle alakalı bu tür bir toplu atığa rastlanmıştır. Bu istisna, yüksek düzeydeki kişilerin mal dolaşımı denetimini sağladıkları ve bunu işlemleri kaydederek ölçütleri belirli araçlarla yaptıkları yorumuna neden olmuştur (Frangipane, 2002: 160-161).

2.1.2. Çanak Çömlek

Ubaid çanak çömlekleri veya seramik kapları, kendiden önceki Geç Neolitik kültürlerin çanak çömlekleri gibi dönemin toplumunu ve kültürün ayırt edici özelliklerini değerlendirmek için önemli birer materyal olarak görülmüştür. Çanak çömlekler, Ubaid kültürünün başka coğrafyalar ile ilişki kurduğunu anlamamıza olanak sağlayan bir veri toplamı olarak değerlendirilmiştir. Önceki bölümde bahsedildiği gibi çanak çömlek yapımında önemli bir değişiklik olan ve ancak bir kimsenin yardımı ile çevrilebilen "turnet" isimli çarkın ortaya çıkarılması Halaf döneminin sonunda gerçekleştirilmiştir. Ubaid kültüründe görülen özellik ise, Ubaid döneminin sonunda söz konusu çarkın mil yatağına oturtulması olmuştur. Bunun sonucunda tam bir çömlekçi çarkının meydana geldiği düşünülmektedir. Ayrıca bazı araştırmacılar tekerleğin bu dönemin sonundan itibaren çanak çömlek üretimi için kullanıldığını önermektedir. Söz konusu değişim iş alanında uzmanlaşma, kapların daha hızlı ve yaygın üretimi, boyama tekniklerinin değişimi gibi sonuçlar da doğurmuştur. Seramiğin toplumsal işlevinin değişmesi Ubaid döneminde başlamıştır. Bu değişimler Ubaid'den sonraki kültür olan Uruk döneminde açıkça görülecektir. (Crawford, 2015: 189; Frangipane, 2002: 125-174; Nissen, 2004: 55-72-73).

Genel olarak Ubaid etkisinin görüldüğü bölgelerin tamamında seramik üretiminde bir standartlaşmaya gidildiği ve seramiğin zaman geçtikçe sadeleştiği gözlemlenmiştir. Ubaid dönemine kadar kaplarda uygulanan ustalıklı boyama, yerini daha sade bir biçimde, kabın çevresinde dolanan eşmerkezli şeritlere bırakmıştır (Şekil 26). Kapların yüzeyleri elle sıvazlanarak düzeltilmiş veya kabın kendi kilinden yapılmış bir astarla kaplanmıştır. Seyrek olarak renkli astar kullanıldığı da görülmüştür. Kimi kaplar ise, üzerlerinde hiçbir işlem yapılmayarak yalın şekilde bırakılmıştır (Esin, 1986: 82; Frangipane, 2002: 167; Nissen, 2004: 54).

Ubaid 0 olarak adlandırılan ve bilgilerini Oueili Höyük'ten aldığımız dönemin seramiğinin Choga Mami Geçiş Evresi (Choga Mami Transitional) seramiği ile çok benzediği tespit edilmiştir (Şekil 27). Ubaid 0 seramiği, Eridu (Ubaid 1)

seramiği ile birlikte Hamrin bölgesindeki Abada Höyük'ün III. evresinde de görülmüştür (Frangipane, 2002: 116).

Eridu (Ubaid 1) ve Hacı Muhammed (Ubaid 2) evrelerinin çanak çömleği kaliteli hamurdan ve kum katkılı olarak üretilmiş olup el yapımıdır (Şekil 28). Ubaid döneminin sonunda çömlekçi çarkı geliştirildiği gibi çanak çömleğe kum katkı eklemek de bir başka gelişim olmuştur. Hamura ince kum katkının yanında kireç ve taşçık gibi mineral katkı da yapılmıştır (Esin, 1986: 82; Kalkan, 2015: 34). Güney Mezopotamya'da Ubaid 0 evresinden Ubaid 2 evresine kadar süslemenin karmaşıklığının arttığı, keramiğin yayıldığı, gittikçe özenli ve ince bir duruma geldiği görülmüştür (Frangipane, 2002: 125-126). Ubaid 1 çanak çömleği, kahverengi boya ile yapılmış küçük düz çizgiler ile bezenmiş tek renkli bir üretim yelpazesine sahiptir. Bezemeler arasında üçgenler, zigzaglar ve ızgaralar mevcuttur. Bu süsleme biçimindeki desenlerin Samarra çanak çömleğindekilerle benzer olduğu düşünülmektedir. Ubaid 2 çanak çömlek üslubunun açık bir farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu evrenin belirgin özelliği, kap yüzeyinin boyanırken bezekli kısımların boş bırakılmasıdır. Form olarak sığ ve geniş çanaklardan, çömleklerden ve uzun bardaklardan oluşan keramikler, açık renkteki kil zemin üzerinde koyu renkli alanlar meydana getiren birbirine yakın bezemeler ile süslenmiştir. Ubaid 2 keramik grubunun metalik bir parlaklıkta ve koyu renkte olduğu tespit edilmiştir (Dolukhanov, 1998: 362; Roaf, 1996: 53).

Ubaid 0, Ubaid 1 ve Ubaid 2 çanak çömlekleri Choga Mami, Hamrin bölgesi, Deh Luran (günümüz İran sınırları içindedir), Kuzistan, Susiana ve Doğu Arabistan'ın kıyı kesimine yakın yerlerde görülmüştür (Dolukhanov, 1998: 362; Frangipane, 2002: 125).

Ubaid 3 evresi, Ubaid çanak çömlek geleneğinin başladığı dönem olarak kabul edilmiştir (Şekil 29) (Esin, 1986: 82). Düşük ısıda pişmiş keramiklerle temsil edilen Ubaid 3 evresinin, ayırt edilmesi zor bir evre olduğu düşünülmektedir. Tamamen el yapımı ve kaliteli kum katkılı olan keramiklerin hamurları genelde yeşilimtırak renktedir. Genelde yatay bant şeklinde olan bezemeler, kapların üst bölümlerinde görülmektedir. Bu evreye özel bir kap formunun olmadığı düşünülmektedir. Ubaid 3 ve Ubaid 4 evrelerinin ayrımının zor olduğu fakat bazı form ve bezeme yeniliklerinin kapların ayırt edilmesinde kolaylık sağladığı görülmektedir. Bezeme olarak bir ya da iki siyah bant tek başına kullanılmıştır. Yeni bir form olan içe eğik ve keskin kenarlı, geniş açık tabak bu evrelerde görülmeye

başlanmıştır. İçi sıkça siyaha boyanan bu kaplar, Erken Uruk döneminde de görülmüştür (Adams ve Nissen, 1972: 98-99; Kalkan, 2015: 34). Ubaid 3 evresi, Eridu'da XI-VIII. tabakaları, Tell al-Ubaid'de ve Ur'da I. tabakayı, Tepe Gawra'nın XIX-XVII. tabakalarını kapsamıştır. Ubaid 4 evresi ise; Eridu'nun VII-VI. tabakalarını, Tell al-Ubaid'in ve Ur'un II. tabakasını, Tepe Gawra'nın XVI-XIII/XII. tabakaları ile temsil edilmiştir (Esin, 1986: 82). Ubaid 3 ve özellikle Ubaid 4 evrelerine ait keramiklerin çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu çanak çömlek geleneğinin, belirtilen evrelerde Kuzey Mezopotamya'da Halaf keramiklerinin yerini aldığı görüşü birçok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir. Kuzey Mezopotamya dışında Suudi Arabistan'ın doğusunda kırk, Katar'da beş, Bahreyn'de iki ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne kadar uzanan bölgede de iki alanda adı geçen evrelere ait Ubaid çanak çömlekleri görülmüştür. Bu bölgelerde bulunan keramiklerin kil analizleri; keramiklerin Ur ve Eridu'da kullanılan kille aynı niteliklere sahip malzeme ile yapıldığını ortaya koymaktadır. Bunun sonucunda kapların ithal edildiği düşünülmektedir (Roaf, 1996: 55).

Sıkça görülen kap formları yüksek uzun boylu, dik kenarlara sahip pişirme kapları ve geniş, açık tabaklardır. Kaliteli yeşilimtırak ve sarımtırak renkler hâkimdir. Boya bezemeleri tek renkti yapılır ve renklerde kontrast sağlanmıştır. Boya renkleri; koyu kahve, kahve, siyah, koyu siyah, sarı, mor ve koyu yeşildir. Genellikle kabın boyun veya üst kısmına yapılan bezemelerin şekli çok çeşitlidir. Kaplarda balıksırtı, eşkenar dörtgen, dama, üçgen, girland, düşey ve yatay zigzak, ok, X ve V bezemesi, şematik güneş ve merdiven bezemeleri görülmektedir (Şekil 30). Bu bezemelerin dışında yaprak, dal, ağaç gibi bitki motifleri ile şematik insan ve hayvan (kuş, akrep, kurbağa, keçi) motifleri de görülmüştür (Şekil 31). Kimi zaman çanakların içine de bezeme yapılmakla birlikte az sayıda parçada kabın tümüne bezeme uygulanmıştır (Akdeniz, 2004: 27-28; Kalkan, 2015: 34).

Terminal Ubaid döneminde, kabın dış yüzeyinin çakmaktaşıyla sıyrıldığı "Coba kâseleri"den ve kalıp üretimin en erken örneğini temsil eden "geniş çiçek saksı"dan (wide flower pot) oluşan iki farklı tür üretim formu görülmektedir (Kalkan, 2015: 41; Oates, 2012: 68) (Şekil 32-33). İlk olarak Sakçagözü'nde bulunmasından dolayı, ismini bulundukları yerden alan Coba kâseleri coğrafi olarak sadece kuzeyde üretilmişlerdir ve Tell al Abr, Tell Leilan gibi birçok yerleşimin Ubaid tabakalarında görülmüşlerdir. Dış yüzeyleri hiçbir işlemden geçmemiş olan bu kâselerin büyük bir kesim tarafından gündelik işlerde kullandığı düşünülmektedir

(Frangipane, 2002: 167; Jayyab, 2012: 89; Ozan, 2009: 411). En erken seri üretim kapları olduğu düşünülen Coba kâselerinin, toplum yaşamında gelişen ekonomik, sosyal ve politik değişimlere işaret ettiği savunulmaktadır (Kalkan, 2015: 41).

2.1.3. Mühür

İlk mühür kullanımının Neolitik dönemde Yakındoğu'daki tarımcı topluluklardan beri var olduğu bilinmektedir. Taşların üzerine bilinçli bir biçimde oyma ve kazıma yöntemiyle betimlenen mühürlerin; ekonomik, sosyal ve daha başka işlevlerinin olduğu düşünülmüştür (Pittman, 2003: 35). Halaf döneminde de örneklerini gördüğümüz mühürcülük, Ubaid döneminde geniş bir coğrafyaya yayılan ve bölgelere göre özgün farklılıklar gösteren bir zanaat haline gelmiştir (Frangipane, 2002: 162). Ubaid dönemi mühürlerinde Halaf döneminin geometrik bezemelerinden daha canlı betimlemeler görülmüştür. Mühürlerde hammede olarak diorit, steatit, serpantin ve yarı değerli taşlar kullanılmıştır (Harmankaya, 1998: 13). Natüralist bir üslupla yapılmış olan mühürlerin işçiliği çok iyidir. Yaygın olarak kullanılan damga mühürler Güney Mezopotamya'da ilk olarak Ubaid 3-4 evrelerinde az sayıda görülmüştür. Figüratif desenlerin ortaya çıkmadığı dönemde tercih edilen desenler farklı yönlerde paralel çizgi demetlerinden oluşmuştur (Yağcı, 2010: 17). Kazılı ya da damga mühürler çömlek tıpasının kili üzerine bir işaret yapmak veya mal çuvallarını saran düğümü mühürlemek amacıyla kullanılmıştır. Mühürlerin üzerindeki sahneler, özel alıcılara yönelik olan ve önem taşıyan anlamlarla ilişkili kodlanmış mesajlar olarak yorumlanmıştır (Dolukhanov, 1998: 360).

Kuzey Mezopotamya'da Ubaid dönemi taş işlemeciliği büyük gelişim göstermiştir. Bu, mühürlerin biçiminde bir sadeleşme ve sınırlama sonucunu doğurmuştur. Mühürler madalyon görünümünden işleve daha uygun ve sade bir biçime bürünmüştür. Mühürler üzerindeki konular çeşitlenmiş, karmaşıklaşan insan ve hayvan betimlemeleri figüratif bir nitelik kazanmıştır (Şekil 34). Mühürün kullanım biçimi ve dağılımı konusunda belli başlı bilgiler Tepe Gawra ve Değirmentepe yerleşimlerinden elde edilmiştir. Tepe Gawra yerleşmesinin her yerinde cretula ve mühürlerin seyrek bir biçimde dağıldığı görülmüştür. Değirmentepe yerleşiminde de aynı durum gözlemlenmiştir. Cretula ve mühürler evlerin tümüne dağılmış durumdadır. Bu, yönetim iradesinin, bazı malların aile düzeyindeki dolaşımı üzerinde denetim hakkı olduğunu düşündürmektedir (Esin,

1990: 48; Frangipane, 2002: 161-162-164). Genel olarak Ubaid dönemi mühürleri ve kil baskılarında mitolojik tasvirlerin yer almadığı kabul edilse de Değirmentepe'deki bulgular (kuş-insan betimli kil baskılar ve kartal, yılan, güneş, antitetik boğa, bitki figürlerini içeren mühürler) bu konu hakkında yeniden bir araştırma yapılmasına yol açacak ipuçlarını barındırmaktadır (Esin, 1990: 54).

2.1.4. Ölü Gömme

Ubaid döneminde büyük mezarlıkların ve gerçek anlamda nekropol denilebilecek alanların var olması; Ubaidli toplulukların bir gruba bağlı olma bilincine ve toprağa olan bağlılıklarına işaret etmektedir. Eridu ve Ur yerleşimlerinde bu tür örnekler görülmüştür. Örneklerin hemen tamamında cesetler çukurlara sırt üstü yatırılmış vaziyettedir. Yanlarında da tek biçim çömleklerden oluşan ölü armağanları yer almaktadır. Yalnızca Ubaid döneminin geç evresinde Eridu'da fırınlanmamış tuğladan yapılan sandukalar içinde gömü yapıldığı birçok mezardan tespit edilmiştir. Yine Eridu'da bir mezarlıkta iki yüzü aşkın gömü yapıldığı tespit edilmiştir. Bu mezarlıkta gömülerin fırınlanmamış tuğladan sandukalarda yer aldığı, cesetlerin sırt üstü ve başları kuzeybatıya doğru yatırıldığı tespit edilmiştir. Bunların pek azında obsidiyenden veya başka taşlardan süs eşyaları/takı veya gerdanlıklar bulunmuştur. Mezarlarda ölünün ayakucuna gelecek şekilde çanak, çömlek veya tabak bırakılmıştır. Kimi mezarlarda balık kılçıklarının ve hayvan kemiklerinin görülmesi bir tür "öteki dünya" inancının belirtisi olarak yorumlanmıştır. Roaf; mezarlardaki eşyalarda nicelik ve nitelik konusunda büyük farklılıklar olmamasını, ölen insanlar arasında statü farkının olmadığı ve eşitlikçi yapıda bir toplumun var olduğu şeklinde yorumlamıştır. Frangipane ise; Eridu mezarlığında gözlemlenen sandukaların epeyce geniş bir sınıfa tanınmış bir ayrıcalık olduğunu düşünmektedir (Frangipane, 2002: 140-159; Roaf, 1996: 56).

Ubaid döneminde mimari yapıların içinde tespit edilmiş gömüler de bulunmaktadır. Abada Höyük'ün II. düzeyinde yer alan büyük yapının (A binasının) tabanı altında urnelere (çömlek) konulmuş 57 tane çocuk mezarı tespit edilmiştir. Büyüklere ait mezarların ise binanın dışında olduğu düşünülmektedir. Çocukların gömülü olduğu bu mezarlar, önderin veya şefin tüm topluluğu temsil ettiği yorumuna neden olmuştur. Ortak atalar ile bağlantılı toplumsal konumun, konutta çocuk mezarlarının bir araya getirilmesi ile kendini belli ettiği düşünülmektedir

(Frangipane, 2002: 147). Tepe Gawra'nın son Ubaid evrelerinde ölü gömme adetleri ile ilgili birtakım yenilikler görülmeye başlanmıştır. Eski katmanlarda her yaş diliminden ölü sade bir şekilde gömülmüştür. Ancak XIII. düzeyden sonra çoğu çocuk mezarını urne içinde gömü biçiminde görmekteyiz. Doğrudan gömme, urne ile gömme, fırınlanmamış tuğladan ya da daha seyrek olarak taştan sanduka gömü; çeşitli ölü gömme biçimleridir. Sandukaların kapakları hasır örgüden, tuğladan veya seramik parçalarından oluşmuştur. Tepe Gawra'nın XVIII. ve XVII. düzeylerinde bulunan mezarlarda ölü armağanlarına sadece yetişkin mezarlarında rastlanırken, XIII. ve XII. düzeylerde ölü armağanlarına rastlanmamıştır. Buna bağlı olarak ölüyle ilgili törenler, temelde eşitlikçi olan ve basamaklaşma yokluğunu coğrafi olarak güneyden daha çok öne çıkaran bir toplumu işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Söz konusu dönemde Ubaid ölü gömme biçimlerinde birtakım yerel özgünlüklerin gözlemlendiği de ifade edilmektedir. Örneğin Güney Mezopotamya'daki nekropollerde ölünün dik yerleştirilmesi görülürken, kuzeyde yerel halk ölüyü yan yatırarak gömmeyi benimsemiştir. Bu özgün niteliklerin, yerel halkın geleneklerinden doğmuş olabileceği düşünülmektedir (Frangipane, 2002: 155-158). Ubaid döneminde ölü gömme biçimine dair bir başka örnek ise Kuzey Mezopotamya'dan Değirmentepe'dir. Ubaid dönemi ile çağdaş olan 17 G ve 17-18 F açmalarında koyu yüzlü açkılı mallardan yapılmış çömleklere gömülmüş çocuklar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu yerleşimde, pişmemiş topraktan yapılmış ve "petek" olarak adlandırılan çömlek tipi kapların içinde bebek gömülerinin yapıldığı görülmüştür. Pişmemiş topraktan yapılmış peteklerin belki de Neolitik Çağ'da izlerine pek az rastlanan sepet gömülerden sonraki bir aşamaya işaret ettiği düşünülmektedir (Uhri, 2014: 108).

2.2. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFYASI

1941 yılında gerçekleştirilen I. Coğrafya Kongresi ile Türkiye yedi esas bölgeye ayrılmış ve bölgelerin içinde bölümler ile alt bölgeler tespit edilmiştir. Kongrenin kararlarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Şekil 35), "Toroslar'ın dış sırası önünde uzanan yüzey kıvrımları ve volkan kütleleriyle az arızalanmış bulunan büyük düzlükler sahasıdır" biçiminde tanımlanmıştır (Sözer, 1984: 8). Doğu Toros Dağları'nın güneyinde kalan ve Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt ile Adıyaman'ın güney kesimlerini kapsayan Güneydoğu Anadolu

Bölgesi, kısaca Amanos ve Güneydoğu Toros yaylalarının önünde Suriye platformuna doğru alçalan bozkır platoları olarak da tanımlanabilir. Coğrafi olarak Suriye ve Mezopotamya'nın kuzey uzantısı olarak kabul edilen Güneydoğu Anadolu Bölgesi, doğal bir bölge halinde batıda Filistin doğuda da Zagros Dağları'nın etekleri boyunca Basra Körfezi'ne doğru devam etmektedir. Doğu Anadolu platosundan doğup Basra Körfezi'ne ulaşan Fırat ve Dicle nehirleri ve bu nehirleri besleyen akarsular Güneydoğu Anadolu Bölgesi için önemli bir coğrafi unsur olmuş ve bölgeyi şekillendirmişlerdir. Bölge, arkeologların "Bereketli Hilal" olarak tanımladığı coğrafyanın çöller ile ayrılmış iki uzak ucunun birleştiği, kuzeye doğru en çok sokulduğu ve en büyük genişliğe sahip olduğu orta kesimini oluşturmaktadır (Balkan-Atlı ve diğerleri, 1999: 63; Erinç, 1980: 66-67; Yakar, 2007: 388).

Tamamıyla geniş bir plato görünümünde olan bölge, hafif kıvrımlı ve kısmen de faylı bir jeolojik yapıya sahiptir. Bölgede geniş alanları içine alan kalker formasyonlar, bazı alanlarda karst şekillerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Çok geniş bir yayılım alanına sahip volkanik formasyonlar ise kenar kıvrımlarıyla Suriye-Arabistan bloğu arasındaki büyük tektonik faylardan doğan bazalt akıntılarına tanıklık etmektedirler (Sözer, 1984: 9).

Güneydoğu Toroslar yayının dış kenarları ile Türkiye-Suriye sınırı arasında bulunan ve tamamıyla geniş bir plato görünümünde olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, yüzey şekillerinin sadeliği ve basitliği ile dikkat çekmektedir. Çanaklaşmış havzalar ile orta yükseklikteki kubbeleşmiş dağlar ve tepelerden ibaret olan bu plato, kuzeyden güneye doğru kademe kademe alçalma göstererek Mezopotamya düzlüklerine kavuşmaktadır (Sözer, 1984: 11). Şiddetli kıvrılmaya ve yer yer büyük ölçüde başkalaşmaya uğramış 2000-3000 metre yüksekliğe ulaşan dağlar bölgenin kuzeyinde bir duvar gibi yükselip bölgeyi Doğu Anadolu'dan belirgin bir biçimde ayırmaktadır. Bölgenin coğrafi yaşamında önemli bir unsur olan akarsular da şiddetli biçimde yarılmış olan engebeli dağlardan başka bölgelere inmektedir (Erinç, 1980: 67).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin akarsu ağını, Fırat ve Dicle nehirleri ile bu nehirlerin kolları oluşturmaktadır. Fırat nehri, kaynağını Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'dan alan Karasu ve Murat nehirlerinin Keban civarında birleşmesiyle meydana gelmiştir. Fırat'ın Suriye sınırına kadar uzunluğu 1263 km, havzası 124.800 $km^{2'}$dir. Dicle nehrinin Türkiye sınırları içerisindeki uzunluğu ise 450 km olup drenaj havzasının alanı 57.600 $km^{2'}$yi bulur (Sözer, 1984: 22).

Fırat, Malatya Torosları'nı yaklaşık 50 km'lik bir mesafe dahilinde dar ve derin vadilerle boğazları kat ederek Güneydoğu Anadolu'ya girer. Nehir, Gerger dolaylarında bu boğazları terk eder. Halfeti'ye doğru dalgalı bir arazide gömük vadiler içinde akarak sağdan Kâhta suyu, Kalburucu suyu, Göksu ve Karasu'yu alır. Daha sonra bir dirsek çizerek yaparak güneye kıvrılır, oldukça dar ve derin bir boğazı kat ederek yatağını genişletir. Önce Birecik Köprüsü, daha sonra da Cerablus Demiryolu Köprüsü'nün altından geçerek Suriye topraklarına girer. Fırat nehrinin Gaziantep yöresinden aldığı en önemli kollar Nizip çayı ve Sacir suyudur. Urfa yöresinden aldığı kollar ise yaz aylarında kuruyan Belih suyu ve Habur'dur (Sözer, 1984: 22).

Güneydoğu Anadolu'nun diğer önemli akarsuyunu, Dicle nehri ve bu nehrin kolları oluşturur. Dicle'nin Anadolu içinde kalan kısmı; 57.600 km^2'lik bir yağış havzasına sahiptir. Kaynağını Hazar Gölü güneyindeki Maden Dağları'ndan alan Dicle nehri, Eğil civarında Dibni çayı ile birleştiği Delucan mevkiine kadar Ergani veya Maden suyu adı ile anılır. Diyarbakır havzasının belli başlı akarsuları olan ve bu havzanın kuzey ve doğusundaki dağlık sahanın sularını toplayan Ambar çay, Batman Çayı, Garzan Çayı ve Botan Çayı, Dicle'nin en önemli kollarını meydana getirir. Bunlardan özellikle Botan Çayı'nın Hakkâri Torosları'ndan taşıdığı bol miktardaki su ile Dicle'nin ortalarına akım değeri Rezuk'ta 290-300 m^3/s'ye ulaşır. Bu miktar, Fırat nehrinin Birecik'te taşıdığı su miktarının (650 m^3/s) yarısı kadardır. Dicle nehri, Diyarbakır havzasının doğu bölgesinde Botan Çayı ile birleştikten sonra, güneydoğuya yönelir ve dar ve derin boğazları aşarak Cizre düzlüğüne iner. Kısa bir mesafe içinde Türkiye ile Suriye arasındaki sınırı izleyerek Irak topraklarına geçer (Sözer, 1984: 23).

Bölgenin diğer önemli sayılabilecek akarsuları Gaziantep yöresinde yer almaktadır. Bunlardan Sabun suyu ve Afrin suyu, sularını Akdeniz'e dökmektedirler. Balık suyu (Kuveyk) ise Türkiye sınırlarının dışından denize ulaşmadan Suriye Çölü'nde kaybolur. Fırat'ın bir kolu olan Habur'u oluşturan birtakım küçük çayları da kaydetmek gerekir. Sınırı Ceylanpınar'da terk eden Cırcıp suyu ile gerek sulama ve gerekse de hidroelektrik üretim bakımından Mardin yöresi için büyük önem taşıyan Çağçağ suyu (Nusaybin) bu arada bahsedilebilir (Sözer, 1984: 24).

Kuzeyden güneye doğru uzanan Karacadağ Dağı bölgeyi ikiye ayırmaktadır. Dağın batısı ile doğusundaki kesimler arasında topografik ve yapısal yönden önemli farklar gözlemlenmiştir. Karacadağ'ın batısındaki bölge Gaziantep ve Urfa'da

bulunan kireçtaşı alanları ile karakterize edilmektedir. Batıdaki ova ve tepelerin aksine Karacadağ'ın doğusunda karakteristik bir engebeli arazi yer almaktadır (Bozkurt, 2014: 34). Gaziantep ve Urfa arasındaki ve Fırat ile kolları tarafından sulanan batı kesimini, hafif dalgalı plato karakterize eder. Bu kesimin merkezini oluşturan Fırat, özellikle bölgenin en kuzeyinde yatağı boyunca derin yarıklar oluşturarak akar ve burada nehrin iki yakası, tarım ve yerleşme açısından sınırlı alanlardan oluşur. Bölgenin batı yarısındaki geniş, alüvyal düzlükleri temsil eden Harran ve Suruç ovaları, platoya oyulmuş gibi bir izlenim bırakırlar. Karacadağ'ın doğusunda kalan alan, topografik bakımdan batıdaki alandan çok daha engebelidir. Bu alanın merkezinde yer alan Diyarbakır havzası, kuzeyde Toroslar'ın etekleri, güneyde Mardin eşiği ve batıda Karacadağ ile sınırlanmıştır. Bu havzaya kuzeyden giren ve Diyarbakır'ın güneyinde keskin bir şekilde doğuya kıvrılan Dicle nehri, havzayı baştan sona kat ederek güneye doğru devam eder (Tunçdilek, 1971: 116).

Güneydoğu Anadolu'nun en batısında yer alan Amanos Dağları ile kuzeybatısında uzanan Güneydoğu Toroslar, bölgeyi, Kilikya ve İç Anadolu bölgelerinden ayıran doğal sınırı meydana getirmektedir. Kuzeybatıdaki dağ blokları arasında sadece birkaç tane açık vadi yer almaktadır ve bu bölgenin kuzeybatıdaki en uç sınırını oluşturan Elbistan Ovası bunların en büyüğünü temsil etmektedir. Elbistan Ovası'ndan Ceyhan nehrini takip ederek ulaşılan Maraş Ovası dışında, daha güneyde yer alan İslahiye ve Amik ovaları, bölgenin batı ucunda kalan diğer verimli düzlükleri meydana getirmektedir (Bozkurt, 2014: 35).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, iklim özellikleri açısından karasal Akdeniz iklimine dâhil edilmiştir. Bölge, kışın kısmen yağış görmesine karşın, yaz aylarında hemen hemen hiç yağış almaz. Buna bağlı olarak uzun ve sıcak geçen yaz aylarında buharlaşma nedeniyle bölgeyi sulayan Fırat ve Dicle nehirlerinin küçük kolları tamamen kurur (Tunçdilek, 1971: 116). Jeomorfolojik bulgular buzul sonrası dönemde Türkiye'de ve Güzeydoğu Anadolu'da, genel olarak daha önemli olan çevre koşullarından bugünkü duruma, en önemlisi 7000-5000 yıl öncesine rastlayan kurak bir ara dönemle belirlenen, bazı dalgalanmalar ile geçildiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Buzul sonrası çağın ilk yarısında, bugüne oranla, steplerin çok daha dar bir alana özgü olduğu ve belki de ormanlı stepe dönüştüğü, orman alt-sınırının birkaç yüz metre daha alçak olduğu, kar yağışlarının özellikle dağlık bölgelerde arttığı, akarsuların daha fazla su taşıdığı ve yaz sonunda kuruyacak kadar cılızlaşmadığı, kuraklığının kısaldığı ve şiddetinin azaldığı, kaynakların daha fazla su

sağladığı varsayılmaktadır. Günümüzden yaklaşık olarak 7000 yıl ve daha öncelerini kapsayan zaman dilimlerinde Güneydoğu Anadolu'nun, bugünkü başlıca sorunu olan su eksikliğini yaşamadığı; tarıma elverişli termik koşulları, birçok olanaklar sağlayan geniş meşe ormanları ile karışık durumda yer alan yabani tahıl ürünlerini içeren otsu toplulukları, tahıl üretimine elverişli iklim ve toprakları, dağlık kısımda dolaşan av hayvanları ile kültürel çevre bakımından çok uygun bir ortamın var olduğu düşünülmektedir (Erinç, 1980: 72).

2.3. ANADOLU'DAKİ UBAİD VARLIĞI

Yaklaşık MÖ 6000/5500-3000 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik Çağ kültürlerine dair bulgular Toros Dağları'nın güneyinde yer alan ve Çukurova, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'yı içine alan coğrafyadaki kazılardan elde edilmiştir. Bu farklı coğrafi ve kültürel özelliklere sahip bölgeler arasındaki ilişkiler Toros Dağları geçitleri üzerinden gerçekleşmiştir. Mezopotamya kültürleri Çukurova'dan Gülek Boğazı ve Göksu Vadisi üzerinden Konya Ovası ve Kapadokya'ya, Amanos Dağları'nın doğusundaki Amik ve İslâhiye Ovaları üzerinden Maraş Ovası'na, Fırat Vadisi üzerinden Malatya Ovası ve Yukarı Fırat Havzası'na, Bitlis Çayı Vadisi üzerinden de Van Gölü Havzası'na ulaşabilmiştir. Bu bölgeler yerli Anadolu kültürleri ile Mezopotamya kültürlerinin karşılaştıkları kuşak olarak bu farklılıkların yan yana görüldüğü ve bu bakımdan da çağdaş kültürel gelişmelerin en iyi analiz edilebileceği karşılaşma bölgelerini oluşturmaktadır (Ökse, 2015: 16).

Frangipane, Kuzey Mezopotamya Ubaid toplumunu, kaynakların aile aracılığı ile yönetildiği güney modeli ile yönetimsel denetim geleneğine sahip kuzey modeli arasındaki ortak yaşamın bir ürünü olarak tarif etmektedir. Söz konusu Ubaid kuzey toplumu, hareketlilik alışkanlığını ve Halaf gruplarıyla aralarındaki yaygın temasları değerlendirmiş ve uzak bölgelerle alışverişe de eskisinden daha büyük özen göstermiştir. Bu ilgi iki noktaya yönelmiştir. Birincisi, Zagros Dağları'nın İran kesimiyle Urmiye Gölü'nü içeren yöredir. İkincisi –ki bu doğrultuda yönelme daha güçlü olmuştur-, Anadolu'da Yukarı Fırat kesimidir. Değirmentepe'nin burada olması, buradaki bakır yataklarından yararlanılması, Elazığ yöresinde Ubaid etkisi görülen başka yerleşimlerin bulunması, tüm bunlar Mezopotamya topluluklarının Fırat ve Dicle vadilerini izleyerek Doğu Anadolu'nun metal bulunan ve hammadde

bakımından zengin yörelerine doğru ilerleyişinin bir habercisidir. Bu bölgelere yerleşilmesi, o yörelerin daha önce Halaf kültürü içinde yer almış olmasının sonucudur (Frangipane, 2002: 169). Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde, Halaf kültür öğeleri ile Ubaid kültür öğelerinin birlikte görüldüğü dönem Halaf-Ubaid geçiş dönemi olarak adlandırılmıştır. Ubaid çanak çömleğinin Güney Mezopotamya'da yaşayan topluluklar tarafından Anadolu'ya getirildiği düşünülmüştür. Söz konusu topluluklar Doğu Akdeniz'den Doğu Anadolu'ya kadar olan çok geniş bir alanda MÖ 5. bin yılın ilk yarısından, MÖ 4. bin yılın başına kadar uzanan bir sürede yerleşmişlerdir (Harmankaya, 1998: 11). Bu yerleşme ve yayılım daha önce de ifade edildiği üzere Ubaid'in 3. ve 4. evrelerinde gerçekleşmiş, Anadolu'da Fırat boyunca Malatya ve Elazığ, daha batıda Amuq ve Mersin'e, Yukarı Dicle havzasına ve Botan Vadisi'ne değin gözlemlenmiştir (Ozan, 2009: 408). Araştırmacıların ve bilimsel yayınların birçoğu Anadolu'daki Ubaid varlığını kronolojik olarak Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlemektedir (Ökse, 2015: 17-22).

2.3.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Dışında Kalan Bölgelerde Ubaid Kültürü

Anadolu'nun güneydoğu, güney ve doğu kesimleri Ubaid çanak çömleğinin ve bu kültür ile ilişkili materyallerin yoğun olarak bulunduğu alanlardır. Yapılan kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin dışında Ubaid kültürüne dair arkeolojik bulguların görüldüğü yerleşimler, Akdeniz'de Yumuktepe, Tell Kurdu, Tell esh-Sheikh/Şeyh Höyük, Tabara el Akrad, Oylum Höyük, Gözlükule, Molla Ahmet, Şamşin, Sirkeli, Çukurköprü, Ceyhan III, Minareli, Misis, Pekmezli II, Sultan Tepe, Tarmil, Tatarlı, Tilan, Silifke Kale, Velican, Otmanlı Höyük, Göksun, Domuz Tepe (Adana); Doğu Anadolu'da ise Değirmentepe, Korucutepe, Arslantepe, Norşuntepe, Tülintepe, Tepecik, Çayboyu, İmamoğlu Höyük, Kuyuluk, İsaköy, Kurupınar ve Pirot Höyük'tür. Adı geçen merkezlerde güneyden ithal edildiği düşünülen Ubaid malların yanı sıra yerel üretim Ubaid mallarınınve Ubaid ile ilişkili malların olduğu ifade edilmektedir (Akdeniz, 2004: 28; Esin, 1986: 84-85; Harmankaya ve diğerleri, 1998;Seton-Williams, 1954: 130).

2.3.1.1. Amik/Amuq Ovası ve Çukurova Bölgesi'nde Ubaid Kültürü

Güneydoğu Anadolu'nun batı kesimlerinde Çukurova, Amik/Amuq Ovası, Sakçagözü bölgesinde Ubaid kültürünün başlarından itibaren belirgin bazı yerel özelliklerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır (Özdoğan, 2002b: 117). Söz konusu bölgelerde Ubaid kültürünün anlaşılmasına yardımcı olabilecek ikiönemli yerleşim olarak Tell Kurdu ve Yumuktepe yerleşmeleri karşımıza çıkmaktadır.

Prehistorik dönem yerleşim yerleri tespit edilirken çanak çömlek kronolojilerinde ve özellikle Amik Ovası'nın tipik koyu yüzlü açkılı mallarında dönemsel farklılıkların ayırt edilmesinde yaşanan zorluklar önemli bir sorun teşkil etmiştir. Boyalı seramikler ve özellik gösteren çanak çömlek türleri için böyle bir sorun olmasa da bin yıllar boyunca standart şekilde üretilen koyu yüzlü açkılı malların gelişimini dönemsel açıdan kategorize etmek ve bir kronoloji oluşturmak kolay olmamıştır (Özbal, 2014a: 43).

Amik Ovası'nın Neolitik ve Kalkolitik dönemleri için Robert ve Linda "Braidwood'un" oluşturduğu kronoloji hala geçerliliğini korumaktadır:

Çanak Çömlekli Neolitik…….Amik A ve B……MÖ 7. bin yıl
Erken Kalkolitik (Halaf ile İlişkili Dönem)…...Amik C……..MÖ 6. bin yıl
Orta Kalkolitik (Ubaid ile İlişkili Dönem)…….Amik D ve E…….MÖ 5. bin yıl
Geç Kalkolitik (Uruk ile İlişkili Dönem)……Amik F…….MÖ 4. bin yıl

Söz konusu kronolojik tabloya bakıldığında Amik Devresi (yaklaşık olarak MÖ 5200-4800) Halaf-Ubaid geçiş dönemi olarak, Amik E evresi de (yaklaşık olarak MÖ 4800-4400/4300) Ubaid dönemi olarak kabul edilmektedir (Özbal: 2014a: 44; Yakar, 2014: 320).

2.3.1.1.1. Tell Kurdu

Tell Kurdu yerleşimi Amik Ovası'nda Orta ve Geç Kalkolitik dönemleri temsil eden en önemli yerlerden biridir (Yakar, 2014: 320). Tell Kurdu Hatay'ın Reyhanlı ilçesinin Kumlu kasabasının güneyinde, Karahöyük Köyü'nün batısında yer almaktadır (Şekil 36). Yerleşimin asıl adı Kürttevekkeli'dir. Tell Kurdu'da ilk kazı çalışmaları (Braidwood ve Braidwood, 1960: 1) 1938 yılında Robert ve Linda

Braidwood öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Daha sonra 60 yıllık bir aranın ardından Aslıhan Yener başkanlığında 1995 yılında yüzey araştırması, 1996 yılında bir test sondajı ve 1998-2001 yılları arasında Tell Kurdu'da resmi kazı çalışmaları yapılmıştır (Özbal, 2014b: 65; Yener, 2001: 231; Yener ve Wilkinson, 1999: 97).

Yukarıda da ifade edildiği üzere Amik E evresi MÖ 5. binyıla tarihlenmekte ve Mezopotamya Ubaid kültürü ile benzerlik göstermektedir. Bu dönemde çanak çömleklerin % 45'inin boyama ve bezeme tarzının Ubaid özelliği taşıdığı tespit edilmiştir (Resim 37). Söz konusu yüzdelik dilimin yüksek oluşu belki de yerleşimcilerin Ubaid kültürü ile yakından bir ilişkisi olduğunu ve Ubaid kültür öğelerini benimsediklerinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Amik E evresi mimarisi höyüğün güney kısımlarında yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır. 2 no'lu açmada ev mimarisi ve 14 no'lu açmada olasılıkla günlük kullanım için yan yana yerleştirilmiş iki adet tandır bulunmaktayken, 1, 6 ve 9 no'lu açmalarda olasılıkla birkaç hanenin ortak kullanımı için tahıl ambarı olarak işlev gördüğü düşünülen büyük bir ızgara planlı yapı tespit edilmiştir (Resim 38). Söz konusu yapı ile ilişkili çok sayıda mühür ve token (sayaç taşı) bulunması kimi araştırmacılar tarafından yapının idari bir fonksiyon taşıdığı biçiminde yorumlanmıştır. Benzer yapılar Suriye ve Irak'taki Tell Ziyadeh, Tepe Gawra ve Tel Abr gibi yerleşimlerin Ubaid tabakalarında görülmüştür (Özbal, 2014b: 70).

11 ve 15 no'lu açmalarda çanak çömlek atölyesi olduğu düşünülen bir mekân ve mekânın içinde çanak çömlek fırınları tespit edilmiştir. Bu tür bir atölyenin bulunması çanak çömlek üretim aşamalarını ve zanaatın gelişimi hakkında bilgilendirici olduğu için önemli görülmüştür. Bu bağlamda çanak çömlek üretiminin ev üretimi olmaktan çıktığını ve küçük atölye tarzı yapılarda üretilmeye başlandığı düşünülmektedir. Bu tür üretim mekânları Ubaid dönemine tarihlenen Tel al-Abr, Tell Ziyadeh, Kosak Shamali, Tell al-Ubaid ve Eridu gibi yerleşimlerden bilinmektedir (Özbal, 2014b: 71).

Çanak çömlek üretiminde mimari bakımdan gözlemlenen verimlilik, çanak çömlekte boyama tekniğinde de görülmektedir. MÖ 6. bin yılda olduğu gibi artık çanak çömleklerdeki özen ile boyanmış karmaşık bezemelerin yerine MÖ 5. bin yılda üretkenliği ön planda tutan ve dolayısıyla çoğu zaman çoklu fırçalar ile üretilmiş daha basit motifler belirmektedir (Şekil39) (Özbal, 2014b: 72). Çanak çömlek bezeme tarzı kültürel akımlarla ilişkilendirilirse Mezopotamya'nın Ubaid

kültürünün MÖ 5. bin yılda Amik Ovası'nda oldukça etkili bir rol oynadığı önerilmektedir (Özbal, 2014a: 46).

Ölü gömmeye dair bulgular MÖ 5. binyılda höyüğün kuzey kısmında belirmektedir. Höyüğün güney kısmı yerleşim yeri olarak kullanılmışkenkuzey kısmı mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. İskeletlerde yapılmış antropolojik ölçümler sonucu mezarlıktaki bireylerde herhangi bir deformasyon gözlemlenmemiştir. Ancak Amik Ovası'nda bulunan Woolley tarafından kazılmış olan Şeyh Höyük/Tell esh-Sheikh yerleşiminde Ubaid ile ilişkili dönemdeki mezarlarda kafatası deformasyonu görülmüştür (Şekil 40). Birçok farklı dönem ve bölgelerden bilinen bu deformasyonlar Ubaid döneminde Değirmentepe mezarlığında da tespit edilmiştir. Tell Kurdu iskeletlerinde bu geleneğe ait henüz bir veri ele geçmemiş olsa da, Tell Kurdu'nun Amik E evresinden çıkan figürinlerin bazılarında benzer biçimde baş deformasyonun betimlenmiş olması (Şekil 41), söz konusu âdetin aynı dönemde Tell Kurdu'da olasılıkla mevcut olduğunu gösterebilir (Özbal, 2014b: 72).

Yakındoğu'yu kapsayan geniş bir coğrafyaya yayılmış olan kafatası biçimlendirmesinin en eski örnekleri günümüzden 40 bin yıl önceki Neandertal iskeletlerinde görülmüştür. Daha sonra Neolitik dönemde de uygulanıp günümüze kadar devam etmiştir. Ancak bu gelenek, Ubaid dönemi ile eşleştirilen MÖ 5. bin yılda özellikle kapsamlı bir biçimde uygulanmıştır. Söz konusu deformasyon geri dönüşü olmayan, kalıcı ve son derece belirgin bir işaret olarak görülmüştür. Bundan dolayı arkeologlar bu uygulamanın ya bireyi toplumdaki diğer bireylerden ayırt etmek için ya da etnik veya sosyokültürel bir gruba ait olmanın gerektirdiği özdeşliği vurgulamak ve grup üyeliğine kabul olmak için yapılan bir gelenek olarak yorumlamaktadırlar. Amik Ovası'nda da bu geleneğin uygulanıyor olması yerel kültürün prehistorik manada küresel eğilimlerden haberdar olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Lübnan Byblos, Şeyh Höyük ve Değirmentepe'nin Kalkolitik toplumlarında görülen baş biçimi bozma âdetinin sadece kız çocuklarıyla sınırlı olduğunu belirten antropolog M. Özbek, o dönemlerde bu yöntemin güzellik amacıyla uygulanabileceği yorumunu yapmaktadır (Özbek, 2000: 356; Özbal, 2014a: 46).

Tell Kurdu'da hem Halaf hem de Ubaid bağlantılı evrelere ait 14 iskelete DNA analizi yapılmıştır. Elde edilen ilk sonuç, Ubaid ilişkili Amik E evresinde yaşayan bireylerin Halaf bağlantılı Amik C evresindekiler ile aynı soydan

geldikleridir. Bu sonucun, Tell Kurdu ahalisinin gerek Amik C gerek Amik E evrelerinde yerleşim içi evlilikler yaptığını ya da ana-yerlilik ilkesini (evli çiftin kadının akrabalarının bulunduğu köye yerleşmesi) benimsediklerini kanıtladığı ifade edilmektedir. Bu analiz sonucu höyükte Halaf'tan Ubaid'e geçişin genetik bir süreklilik içinde gerçekleştiği söylenebilmektedir. 14 insan iskeleti analizinden yola çıkılarak bir takım yargılara varmak sorunlu olsa da, Tell Kurdu sakinlerinin nüfus hareketlerine maruz kalmadan da geniş bir coğrafyaya yayılmış bir kültürü benimseyebilecekleri ihtimalini de kabul etmek gerektiği dikkate alınmalıdır (Çıvgın, 2014: 395).

2.3.1.1.2. Tell esh-Sheikh/Şeyh Höyük

Şeyh Höyük, Antakya merkez ilçesi, Demirköprü Köyü'nde yer almaktadır ve Amik Ovası'ndadır. Höyük yaklaşık 100x70 metre boyutlarında ve ova tabanından 2 metre yüksekliğindedir. 1936 yılında R. J. Braidwood başkanlığında gerçekleştirilen Amik Ovası yüzey araştırmalarında ilk kez belgelenen Şeyh Höyük'te, kazı çalışmaları 1947-48 yıllarında Woolley tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı kazı raporu yayınlanmayan yerleşime ait Hatay Arkeoloji Müzesi'nde bulunan malzeme, 1988 yılında D. French, G. Summers ve S. Blaylock tarafından yeniden incelenerek değerlendirilmiştir (Görmüş, 2014: 77).

Çalışmalar sonucunda Kalkolitik döneme tarihlenen 12 yapı katı tespit edilmiş ve malzeme gelişiminde dönemsel süreklilik saptanmıştır. Şeyh Höyük çanak çömleği, Amik Ovası'nın karakteristik Kalkolitik çanak çömlek gruplarını yansıtmaktadır. Kaplar "Koyu Yüzlü Açkılı" tek renkli ve boyalı gruplardan oluşmaktadır (French, 1990: 437; Görmüş, 2014: 77).

Höyüğün üst tabakalında ele geçen seramikler, Amik E evresinin sonuna tarihlenen kurşuni renkli, ince kıyılmış ot ve taşçık katkılı seramikler ile Ubaid boyalılarından oluşmuştur. Genel olarak küresel gövdeli düz veya yuvarlatılmış dipli derin kâseler ile küresel gövdeli dar boyunlu şişelerden oluşan bu kaplara siyah ya da kahverengi boya ile çizgi ve noktalardan oluşan bezemeler uygulanmıştır. Kapların üst kısımları yatay bir bant ile sınırlandırılmış ve daire, dörtgen, rozet, dalgalı hatlar çizilmiştir (Şekil 42). Kaplar X-VIII. tabakalarda güneş, kuş, göz, tavus kuşu ve dört ayaklı hayvan motifleriyle bezeli, VII. tabakada kuş, nokta, göz, ağ desenli ve kesiksiz kalın motiflerle bezelidir. Kaplar üzerindeki bezemeler daha geç tabakalarda

basitleşmiştir. VI-II. tabakalarda çizgi ve yarım daireler, I. tabakada açık yeşil zemine basit çizgilerden oluşan bezeme uygulanmıştır (Görmüş, 2014: 77).

2.3.1.1.3. Yumuktepe

Mersin kent merkezinde bulunan Yumuktepe höyüğündeki kazılar ilk olarak 1937 yılında J. Garstang tarafından başlatılmıştır. Uzun bir aranın ardından 1993 yılında kazı çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Günümüzdeki çalışmalar Lecce, Salento Üniversitesi ve İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin ortak işbirliği ile yapılmaktadır (Caneva ve Köroğlu, 2010: 3).

Yumuktepe'nin Ubaid ile ilişkili olduğu tabaka XVI. tabakadır. Orta Kalkolitik dönem Yumuktepe yerleşmesindeki sitadel (kale) yapısında radikal bir değişiklik olduğu gözlemlenmiştir. Yumuktepe Orta Kalkolitiği, kendi içinde iki bölüme ayrılmıştır. Biri tepenin zirvesindeki sitadel, diğeri ise tepenin eteğinde bulunan ve bir yol ile Kalkolitik döneme ait ulaşan yerleşimdir. Her ikisi de MÖ 5000 yıllarına tarihlendirilmiştir. Bundan dolayı sitadel çevresine konumlanan evler değişik pratik ve sosyal amaçlar için yapılmış olabilirler. Belki de sosyal anlamda daha üst sınıfa mensup kişiler sitadelin içinde yaşarken, geri kalan halk topluluğu ise herhangi bir ayrıcalığa sahip olmadıkları için sitadel dışında yaşamaktaydılar. Bununla birlikte şimdiye kadar yürütülen kazılarda söz konusu elit sınıfı temsil edebilecek özel süs eşyaları veya silah gibi özel buluntulara rastlanılmamıştır (Caneva, 2010: 37-38). XVI. tabakada yer alan konutlar kerpiç surlara dayanarak inşa edilmiştir. Sura yaslanmış ve her biri ortadaki meydana açılan evler iki bölümden oluşuyordu. İçte öğütme işlerinin yapıldığı seki, tahıl depolama yeri ve ev içi işlere yönelik öteki donanımları olan bir ana oda bulunmaktaydı. Dışta, meydana açılan kesimde ise etrafı duvarlarla çevrili bir avluya yer verilmişti. Sitadelin girişinin güneyinde üç parçalı büyük bir yapı yer alıyordu. Kale içindeki diğer evlerden daha farklı bir anlayışla yapılmış bu yapı, ortada, içinde fırın olan dikdörtgen planlı bir avlu ile bunun her iki yanında bulunan odalardan oluşuyordu. Ubaid kültürünün tipik elemanları arasında yer alan bu türden üç parçalı yapılar Yumuktepe'nin mimari alanda Mezopotamya etkisi altında olduğu yorumunu güçlendirmektedir (Şekil 43) (Sevin, 2003: 88).

Yumuktepe XVI.-XV. tabakalarına ait çanak çömlek repertuarında, belirli bir aşamaya kadar Geç Ubaid mallarına benzeyen boya bezemeli bir çanak çömlek stili

bulunmaktadır. İlk olarak XVI. tabakada ortaya çıkan zikzak ve eğrisel motiflerle bezeli krem üzerine kahverengi ve mat siyah boyalı çanak çömlekler bu durumun en açık göstergesi durumundadır (Şekil 44-45). Çanak çömlek repertuarı, yerleşimin bu tabakasında ve daha sonraki tabakalarında ele geçen pişmiş toprak ağırşaklar, kilden çömlekçi spatulaları, tezgâh ağırlıkları ve birkaç figürinle birlikte, XVI. tabaka topluluğunun Kilikyalı olmayan gruplardan çok fazla etkilenmediği izlenimini uyandırmaktadır (Yakar, 2014: 312).

2010 yılında Kuzeybatı Yamaç Açması alanında çok büyük bir bina olduğu düşünülen bir yapı kompleksi tespit edilmiştir. Adı geçen açma MÖ 4500-4000 yıllarına tarihlendirilmiştir. Şimdiye kadar 12 oda açığa çıkarılmıştır. A301 odasında yoğun miktarda Coba tipi kâse bulunmuştur. Bu alanda Coba kâselerinin yanı sıra taş ağırşak parçaları ve zeytin çekirdeğine rastlanmış olması bu alanın depo olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Alanda bir platform ve ortada bir ocak ile karşılaşılmıştır. A302 odasında da çok sayıda Coba tipi kâse bulunmuştur. A309 (koridor) alanında Susa-Ubaid kültürü ile ilişkili bardak ve az sayıda Coba kâselerine ait parçalara rastlanmıştır (Caneva ve Köroğlu, 2011: 137).

Yumuktepe yerleşimi aynı zamanda Ubaid dönemi madencilik ile ilgili somut verilerin bilindiği bir yerdir. Bu döneme tarihlenen bakır eserlerin oldukça sınırlı olmasına rağmen, bunlar arasında keskiler, baltalar ve iğneler sayılabilir. Bu aletlerin döküm tekniği ile yapıldığı ve daha sonra çekiçlenerek şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Maden eserlerin az oluşu, bu dönemde madenciliğin henüz yaygın olmadığı yorumuna neden olur. Ancak daha sonraki İlk Tunç Çağı'nda bile, normal yerleşmelerde maden eserlere pek rastlanmaz. Üstelik Toros Dağları'nın hemen kuzeyindeki Değirmentepe'de tespit edilen bakır madenciliği ile ilgili kanıtlar bu tür yorumların geçerli olmadığını ortaya koymaktadır (Miyake, 2002: 131; Yalçın, 2016: 8).

2.3.1.2. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ubaid Kültürü

MÖ 5. bin yılda Ubaid kültürünün 3. ve 4. evrelerinden itibaren Doğu Anadolu Bölgesi, Fırat ve Dicle nehirleri tarafından sulanan ve Basra Körfezi'nden Toros Dağları'na kadar uzanan bölgeler arasında oluşmuş geniş ilişkiler ağının bir parçası haline gelmiştir. Çeşitli ortak kültürel unsurların paylaşımı yoluyla desteklenen bu iletişim ağı, bu bölgelerde yaşayan toplulukların maddi kültürlerinde

gözlemlenen karakteristik Ubaid çanak çömleği gibi benzerliklere yol açmıştır (Frangipane, 2011: 126).

Büyük Mezopotamya olarak adlandırılan oluşumu meydana getiren, farklı zamanlarda da olsa her yerde beliren maddi kültürdeki türdeşlikler ve güneye ait Ubaid kökenli yapısal düzen, MÖ 4. bin yıl boyunca Doğu Anadolu'da gerçekleşecek geniş ölçekli değişikliklerin de temellerini oluşturmuştur. Ubaid döneminden itibaren Dicle ve Fırat nehirlerinin etkileşim alanındaki, Doğu Anadolu'yu da kapsayan tüm bölgeler ortak bir tarihi paylaşmışlardır (Frangipane, 2011: 126).

Torosların kuzeyinde Doğu Anadolu'da Keban ve Aşağı Fırat baraj bölgelerinde yapılan çalışmalar Ubaid kültürü hakkında daha çok bilgi edinme fırsatı sunmuştur (Esin, 1986: 86). Ubaid kültürünün, özellikle Fırat nehri boyunca kuzeye doğru Malatya'ya kadar ulaştığı Tepecik, Norşuntepe, Korucutepe ve Değirmentepe gibi yerleşimlerde yapılan kazı çalışmalarından anlaşılmaktadır. Batıda Gaziantep-İslahiye Ovası'na ve olasılıkla Kilikya ve Maraş ovalarına, doğuda da Van Tilkitepe'ye kadarbu kültürün etkilerinin uzandığını gösteren bulgulara rastlanmıştır (Bıçakçı, 2002: 132-133, Yakar, 2014: 190-120).

2.3.1.2.1. Değirmentepe

Değirmentepe Höyüğü, ilk kez Adagören (Kilisik) Höyüğü olarak 1975'te Ü. Serdaroğlu ve ekibi tarafından Aşağı Fırat Havzası yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Daha sonra aynı yerleşim, M. Özdoğan ve ekibi tarafından aynı bölgede gerçekleştirdikleri yüzey araştırmalarında Değirmentepe ismiyle ve P50/7 kod numarası ile belirlenmiştir (Esin, 2000a: 80; Serdaroğlu, 1977: 114; Özdoğan, 1977: 39). 1978'de İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü'nden bir ekip ile Ufuk Esin başkanlığında ODTÜ TEKDAM Aşağı Fırat Projesi kapsamında Değirmentepe Kurtarma Kazılarına başlanmış ve kazılar 1986 yılına kadar sürmüştür (Esin, 2000a: 81; Esin ve diğerleri, 1987: 77).

Değirmentepe, 1986'da Karakaya Baraj gölü suları altında kalmadan önce, Malatya'nın 24 km kadar kuzeydoğusunda, orta büyüklükte bir höyüktü (Şekil 46). İmamlı ve Adagören köyleri arasındaki yolun kuzey kenarında Fırat nehrinin 50 metre kadar güneyinde yer almıştı. Değirmentepe'de ilk yerleşmelerin Fırat kıyısında

olduğu ve ilk höyükleşmenin burada başladığı anlaşılmıştır. Daha sonra bu alan alüvyonlarla örtülmüş ve höyükleşme güneye doğru kaymıştır (Esin, 2000a: 81).

Ubaid kültürünün Torosların kuzeyinde bulunan en iyi temsilcisi şimdilik Değirmentepe'dir. Çalışmalar sırasında alınan "thermoluminisans" örneği ile yapılan ölçüm, Ubaid kültürünün MÖ 5. bin yıla ait olduğunu kanıtlamıştır. Kalkolitik Ubaid kültürü yerleşmeleri Değirmentepe'de 6 tabaka olarak tespit edilmiştir. Bunlar içinde tüm höyük alanında en geniş çapta kazılanı 7. tabaka olmuştur. Değirmentepe'deki yerel Ubaid kültürü açısından en fazla bilgi bu tabakadan gelmiştir (Esin, 2000a: 83; 2002: 118).

Değirmentepe'de, uzun, dikdörtgen planlı merkezi bir mekânın iki uzun kenarı boyunca devam eden daha ufak mekânlardan oluşan ve karakteristik Ubaid mimarisinin unsuru olan "üç parçalı yapı" olarak adlandırılan bir yapı şemasının etrafında biçimlenen bir yerleşme düzeninden bahsetmek mümkündür (Şekil 47) (Bıçakçı, 2002: 133). Konut mimarisinin bitişik düzende uygulandığı görülmüştür. Yerleşme güneyde alt kısmı kerpiçten, üst kısmı ahşaptan yapılan bir duvar ile çevrilidir. Yapılar taş temel kullanılmadan kerpiçten yapılmış, içten ve dıştan kalın sıva ile kaplanmıştır. Büyük ocakların, adak çukurlarının ve içlerinde aşıboyası artıklarının bulunduğu olası sunak yerlerini içeren ortadaki büyük avluların duvarları çoğu kez sıva üzerinde kırmızı boyalı güneş, bitki ve geometrik bazı motifler ile bezelidir. Üç parçalı yapı biçimindeki konutların, olasılıkla aynı zamanda konut-tapınaklar şeklinde kullanıldığı düşünülmektedir (Esin, 2002: 118).

Buradaki konut tapınakların içinde bulunan kaplar Ubaid kültürü ile yerel kültürün birlikteliğini göstermektedir. Bu dönemin çanak çömleği, aralarında el yapımı olanlar olsa da çoğunlukla çark yapımıdır (Esin, 2002: 118). Değirmentepe Ubaid çanak çömleği birkaç gruba toplanmaktadır. Bunlar genellikle yeşilimsi, bej, pembemsi açık renkli kilden yapılmıştır. Küçük bir grup çanak çömlek kırmızı astarlı ve açkılıdır. Bir başka grup Ubaid kültürüne özgü, çoğu yerel yapımdır ve boya bezeklidir. Geometrik, şematik bitki motifleri açık renk zemin üstüne, morumsu siyah, kırmızımsı kahve, kırmızı renklerde yapılmıştır (Şekil 48). Bezekler, kapların üstünde ağız kenarlarında gövdeye doğru şeritler şeklindedir (Şekil 49). Açık renkli çanak çömlek içinde büyük bir grubun yüzeyleri dipten gövde ortasına kadar, fırınlanmadan önce sert bir biçimde tarazlanmıştır. Bu tür kaplar genelde "Coba tipi" ya da "çakmaktaşı kazıntılı kaplar – flint scraped ware" olarak tanımlanmaktadır (Esin, 2000a: 84).

Büyük yapı birimlerinin orta avlularında, özellikle bazı depo odalarında günlük kullanım amaçlı pişmiş topraktan, sürtme ve cilalı taştan, çakmaktaşından yapılmış alet, araç gereç ile birlikte, çok sayıda sabun taşından damga mühür ve kil üzerine damga mühür baskıları bulunmuştur. Mühürlerin üzerinde geometrik, şematik bitki ve hayvan betimleri vardır (Şekil 50). Kilden mühür baskılarında insan betimleri de yer alır (Şekil 51). Mühürlerin üzerindeki betimler çakmaktaşından küçük delici alet ve kalemlerle kazınmıştır. Bunu, özellikle depo odalarının tabanlarında bulunan ve çuvallarda saklanan çakmaktaşından anlamaktayız. Mühür ve mühür baskılarının çokluk adedi, Değirmente'de yaşayanların bu dönemde yoğun olarak ticaret ile uğraştıklarına işaret etmektedir. Değirmentepe Kalkolitik Ubaid kültürü mühür koleksiyonu, Tepe Gawra dışında en büyük mühür koleksiyonunu oluşturmaktadır ve bu anlamda Anadolu'da tek örnek yerleşimdir (Esin, 1990; 2000a: 84; 2002: 118).

Toprak, hayvan kemikleri ve bitki analizleri Değirmentepe'de Ubaid döneminde yoğun bir arpa ve buğday tarımının yapıldığını; koyun, keçi, sığır ve domuzun yanında atın da evcilleştirilmiş olduğunu, ancak büyük çapta avcılığın da var olduğunu kanıtlamaktadır. Bu bulgular bize Değirmentepe'deki insanların karma bir ekonomik modele sahip olduklarını göstermektedir (Esin, 2000a: 84; 2002: 118).

Yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan az sayıdaki yapı içi gömü, Değirmentepe insanlarının ölülerini, özellikle de yetişkinleri, köyün dışındaki bir mezarlığa gömdüğünü göstermektedir. Yapı içindeki büzülmüş pozisyondaki gömülerin çoğu, yenidoğanlara, bebeklere ve çocuklara aittir. Bu bebeklerde ve çocuklarda gözlemlenen kafatasını yapay yolla bozma fikri; dini, sosyal ya da estetik sebeplerden kaynaklanmış olabilir (Yakar, 2014: 302). Bu tür uygulamalar daha önce ifade edildiği gibi Şeyh Höyük'teki iskelet örneklerinde (Özbek, 2000: 356) ve Tell Kurdu'daki figürinlerde gözlemlenmiştir.

Değirmentepe'nin bazı büyük fırınlarının içinden ve çevresinden bulunan bakır cürufu parçalarının arkeometrik analizleri, bakırın 1200 santigrat dereceye yakın bir sıcaklıkta ergitildiğini göstermiştir. Bu örnek, madencilikte bilinen en eski ergitme örneğidir (Esin, 2000a: 84; 2002: 118).

Ufuk Esin, Değirmentepe arkeolojik bulgularının; Güney Mezopotamya'da Hacı Muhammed, Kuzey Mezopotamya'da Tepe Gawra, Ninova, Mefeş, Amik Ovası'nda Amik E evresi, Tabara el-Akrad VII-V, Şeyh Höyük X-II, Coba Höyük IV a-c, İslâhiye Ovası'nda Gedikli IV ve Tilmen IV, Çukurova'da Mersin XIV-

XIII/XIIB, Tarsus Ubaid evresi, Altınova'da Korucutepe XI-XII, Tepecik Derin Sondajı 18-22/24, Norşuntepe Derinlik Sondajı Ubaid evresi arkeolojik bulguları ile paralellik gösterdiğini söylemektedir (Esin, 1986: 88).

Değirmentepe'nin bu dönemin önemli bir ticaret merkezi olduğu düşünülmektedir. Ev-tapınakların ticarette oynadıkları rolden kaynaklanarak sosyo-politik yaşamda ortaya çıkan yeni karmaşık örgütlenme biçiminin, aynı zamanda Doğu Anadolu'da daha MÖ 5. binyılda kent uygarlıklarına doğru atılan öncü adımların varlığına işaret ettiği yorumu yapılmaktadır (Esin, 2000a: 85).

2.3.1.2.2. Tepecik

1967'de Fırat nehri üzerinde yapımı planlanan Keban Barajı'nın göl havzası altında kalacak olan tarih ve kültür varlıklarının kurtarılması amacıyla ODTÜ'ye bağlı Uluslararası Keban Projesi oluşmuştur. ODTÜ ve İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü bu projeye büyük katkılar sağlamıştır. Yine aynı yıl Michigan Üniversitesi Antropoloji Müzesi ve Prehistorya Kürsüsü'nden R. Whallon ile S. Kantman başkanlığında bir ekip baraj gölü altında kalacak olan yerleşimleri tespit amacıyla yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir. Bu yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen bir höyük de Makaraz Tepe adıyla bilinen Tepecik'tir (Esin, 1970: 148; 2000b: 123; Kurdaş, 1970: v-vıı; Whallon ve Kantman, 1970: 1-2).

1974 yılında Keban Barajı gölünün suları altında kalmadan önce Tepecik, Elazığ'ın 31 km doğusunda eski adı Kalon Pedion olan verimli Altınova'da 16-17 metre yüksekliğinde 200x300 m^2'lik bir alanı kapsayan bir höyüktü (Şekil 46). 1968-1974 yılları arasında Ufuk Esin'in başkanlığında yürütülen kurtarma kazılarında Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar süregelen kültürlerin tabakalanmasını içermiştir (Esin, 2000b: 123).

MÖ 6. - 4. binyıllara ait Kalkolitik döneme tarihlenen tabakalar, höyüğün doğu yamacında açılan ve "8-O Sondajı" olarak isimlendirilen bir açmada tespit edilmiştir. Kalkolitik tabakalarda yuvarlak, çok bozuk ocak kalıntıları ve konutlara ait taban parçaları bulunmuştur. İlk Kalkolitik dönemde kısmen Neolitik tabakalardaki mal grupları devam etmiş, bunlara Altınova'ya özgü, kurşun veya mikanın katkısı ile üretilmiş "Mika Astarlı Mallar - Mica Wash Ware" eklenmiştir. Ayrıca çok sayıda boyalı Halaf tipi ve mat-morumsu-kahverengi geometrik bezemeli Ubaid tipi boya bezemeli kap parçaları ve yine kısmen çarkta üretilmiş "Açık Renk

Ubaid" ve "Üstü Kazıntılı Coba Tipi – Flint-scraped Coba Ware" olarak adlandırılan kaplar ele geçmiştir. Bu kaplar, Kuzey Mezopotamya ve Suriye'nin Halaf ve Ubaid kültürü keramik gruplarının yakın ve yerel benzerlerini oluşturmaktadır (Şekil 52) (Esin, 2000b: 124).

2.3.1.2.3. Norşuntepe

Norşuntepe, Elazığ il merkezinin 26 km güneydoğusunda, Alişam (Harmanpınarı), Yukarı Ağınsı (Elmapınar) ve Aşağı Ağınsı (Kavakaltı) Köyü'nün oluşturduğu üçgenin içinde, Alişam Köyü'nün 3 km güneyindedir (Şekil 46). Altınova'nın büyük höyüklerinden biri olan Norşuntepe yaklaşık 35 metre yüksekliğinde ve 150x130 metre ölçütlerindeydi. Yerleşim yerinin yamaçlar ile birlikte 500x300 metre çapına ulaştığı ölçülmüştür (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Norşuntepe).

Birçok bilim insanının ilgisini çekmiş olan Norşuntepe'nin, 1958'de yapılan yüzey araştırmaları sonunda İlk Tunç ve Demir çağlarını kapsayan bir yerleşim olduğu görüşü benimsenmiştir (Hauptmann, 1970: 103). Daha sonra 1967'de R. Whallon ve S. Kantman başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında höyüğün önemi tekrar gündeme gelmiştir. Bu araştırmada Norşuntepe'nin Altınova'da tespit edilen diğer höyükler arasında en önemlisi ve büyük bir merkez olduğu belirtilmiştir (Whallon ve Kantman, 1970: 2). Höyük, 1968 yılından 1974 yılına kadar Uluslararası Keban Projesi kapsamında Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından H. Hauptmann başkanlığında kazılmıştır. Norşuntepe, 1975 yılında kısmen Keban Barajı gölünün suları altında kalarak bir ada görünümünü almıştır (Hauptman, 1979: 56; 2011: 138).

Norşuntepe'de yapılan çalışmalar, Orta Kalkolitik Çağ'dan Orta Demir Çağı'na kadar sürekli bir yerleşimin varlığını tespit etmiştir. Höyük, MÖ 4. bin yıl Orta Fırat Vadisi yerleşmelerine örnek teşkil etmiştir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Norşuntepe; Yakar, 2014: 298). MÖ 4500-3500 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik döneme ait tabakalar (40-31. tabakalar) 17 metre kalınlığındadır ve üç ana evreye ayrılmıştır. Bunlardan sondaj ile tespit edilen en alttaki 1. evre Ubaid türü koyu açkılı ve boya bezemeli çanak çömlek ile temsil edilmiş, Orta Kalkolitik döneme tarihlenmiştir (Şekil 53). Son Kalkolitik döneme tarihlenen 2. evre 37. tabakadan başlamıştır. Bu evrede seri olarak üretilen Coba kâseleri oldukça yaygındır

(Hauptmann, 2011: 138). Orta Kalkolitik Çağ çanak çömlek repertuarında koyu yüzlü açkılı mallar, grafit astarlı mallar, boya bezemeli mallar ile Korucutepe A ve Amik D ve E evreleri ile çağdaş mallar da yer almaktadır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Norşuntepe).

Norşuntepe'de rastlanan antimon, arsenik ve bakır filizleri, maden ergitme fırını ve cüruf parçaları, Orta Kalkolitik dönemde, Doğu Anadolu'da tunç madeni elde etmenin denendiği yorumuna neden olmuştur (Harmankaya, 1998: 13).

2.3.1.2.4. Pirot Höyük

Pirot Höyük, Malatya'nın yaklaşık 40 km doğusunda, dağlardan gelen küçük akarsular tarafından beslenen Malatya Ovası'nın güneydoğu ucunda, Kale bucağına bağlı, geniş düzlüklerle çevrili Kıyıcak (Pirot) köyünde yer almaktaydı. Höyük çift konili olduğu için İkiz Höyük adıyla da anılmaktaydı. Dağlık arazi ile çevrili ovada bulunan Pirot Höyük, günümüzde Karakaya Barajı'nın suları altında kalmıştır (Şekil 46) (Karaca, 1981: 109; Özdoğan, 1977: 47; Serdaroğlu, 1977: 16; Yaylalı, 2014: 1).

Pirot Höyük ilk kez 1975'te Aşağı Fırat Havzası'ndaki araştırmalarda Ü. Serdaroğlu tarafından tespit edilmiştir (Serdaroğlu, 1977: 16-119). 1978-1983 yılları arasında da dönemin Malatya Arkeoloji Müzesi Müdürü olan Ö. Karaca tarafından Aşağı Fırat Havzası Eski Eserleri Kurtarma Projesi kapsamında kazılmıştır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Pirot).

Pirot Höyük'te Ubaid dönemine ait bulgular XIII. ve XIV. tabakalarda gözlemlenmiştir. XIII. tabaka tamamen Ubaid yerleşimi olmasına karşın, XIV. tabaka ise Halaf'tan Ubaid'e geçiş dönemini yansıtmaktadır. XIII. tabakada Ubaid kültürüne ait küçük bir yerleşim belgelenmiştir. Burada tek sıra taş temel üzerine kerpiç duvarlar ile yapılmış yapılara rastlanmıştır. Yapının zemini saman katkılı sıkıştırılmış çamurdandır. Tabanın ise kerpiç döşeli olduğu anlaşılmaktadır (Akdeniz, 2004: 29).

XIII. tabakada B10, C10 ve B11 açmalarında 8 adet çömlek mezar tespit edilmiştir. Mezarların konulduğu çömleklerin etrafının başka çanak çömlek parçaları tarafından desteklendiği görülmüştür. Taban altına gömü yapmak amacıyla kullanılan bu mezarlara bebek cesetlerinin konulduğu düşünülmektedir (Akdeniz, 2004: 29).

Pirot Höyük'te XIV. ve XIII. tabakalarda bulunan Ubaid çanak çömleği Halaf mallarına oranla daha sınırlıdır. Ele geçen 7 parçanın çoğunluğu XIII. tabakaya aittir (Şekil 54). Höyükteki Ubaid keramikleri kendi içinde bezeme ve form farklılıkları göstermektedir. Parçaların hamur renkleri kırmızımsı sarı, pembe, pembemsi gri ve açık kahverengidir. Genellikle kendinden astarlı bu parçaların büyük çoğunluğunda astar hamur rengindedir. İyi ya da çok iyi derecede pişmiş bu parçalara, bitki ve taşçık katkısı eklenmiştir. Katkının boyut ve oranı parçaya göre değişiklik göstermektedir. Bezemede kazıma veya boya bezeme uygulanmıştır. Boya bezemede koyu gri, kırmızımsı siyah ve koyu kahverengi renkler kullanılmıştır. Boya, Halaf kaplarında uygulanandan daha parlaktır. Motifler arasında doğal motiflerle bezenmiş parçalar, çavuş işareti bezemeli parçalar ve çapraz tarama bezemeli parçalar bulunmaktadır. Doğal motiflerde yaprak ve dal motifleriyle alev huzmelerinden oluşan parçalar çoğunluktadır (Akdeniz, 2004: 29).

XIII. tabakada hiçbir Halaf kökenli çanak çömleğin bulunmaması ve burada Ubaid çanak çömlek parçaların olması, bu tabakanın Ubaid dönemine ait bir yerleşim olduğu yorumuna neden olmaktadır. Sonraki tabaka olan XII. tabakada ise Ubaid kültürünün izlerine rastlanmadığı Yerel Geç Kalkolitik mallar bulunmaktadır (Akdeniz, 2004: 36).

2.3.1.2.5. Tilkitepe

Tilkitepe, Van il merkezinin 7 km güneybatısında, Van Havaalanı sınırları içinde kalan, 55 metre çapında, 6-7 metre yüksekliğinde ve Van Gölü'ne yaklaşık 1 km uzaklıkta yer almaktadır (Şekil 55). Höyükte ilk çalışmalar 1899'da Lehmann-Haupt'un araştırma gezisi ile ilgili olarak, Berlin Antropoloji Topluluğu'nun desteği ile W. Belck yönetimindeki kazılar ile başlamıştır. Maddi sıkıntılar nedeniyle birkaç hafta süren kazıya dair bilgiler kısa raporlardan ibarettir. Kazı ile ilgili dokümanlar 1913'te dönemin Van'daki İngiliz Askeri Ataşesi L. W. King tarafından yayınlanmıştır. King'in yayınını yaptığı buluntular bugün British Museum'da bulunmaktadır. W. Belck'in Berlin Müzesi'ne teslim ettiği buluntular ise 1929'da W. A. Jenny tarafından yayınlanmıştır. Her iki araştırmacı da kazıya katılmamalarına karşın Tilkitepe için bir tabakalanma oluşturmaya çalışmışlardır. Höyük, 1937 ve 1939 yıllarında, önce E. B. Reilly, sonra da Kirsopp ve Silva Lake tarafından kazılmıştır (Kılıç, 2006a: 6; Uhri, 2001: 62).

E. B. Reilly tarafından yapılan ikinci dönem kazı çalışmalarında oluşturulan tabakalanmada Tilkitepe Kalkolitik dönemi II. ve III. tabakalara tarihlendirilmiştir. K. ve S. Lake'in oluşturmuş olduğu tabakalarda ise söz konusu dönem III. ve IV. tabakaları işaret eder. Bu tabakalama çalışmalarını inceleyen M. Korfmann, 1982'de Reilly'nin gerçekleştirdiği kronolojik çalışmaya "0" tabakası ekleyerek, Kalkolitik dönemi II. (Son Ubaid dönemi) ve III. (Halaf dönemi) tabakalara yerleştirmiştir (Uhri, 2001: 62-63).

Tilkitepe'nin, Halaf kültürünün kuzeydoğudaki en uç noktası olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Muş Ovası'nda yapılan yapılan araştırmalarda iki yerleşimde Halaf kültürüne ait çanak çömleğin tespit edilmesi Tilkitepe'nin bölgede tek olmadığı yorumuna neden olmaktadır. Halaf evresi Tilkitepe'de bir hiyatus ile ikiye ayrılır. Hiyatusun üzerindeki evre, bölgede Muş Ovası'nda saptanmış olan açık ya da kırmızımsı kahverengi bir çanak çömlek türü ile belirginleşir. Saman katkı, ince astar ve açkılı yüzey; bu el yapımı çanak çömleğin diğer belirleyici özellikleridir (Kılıç, 2013: 530). Bu çanak çömlekten yapılan kap formları, Geç Ubaid dönemine tarihlenen Coba kâseleri ile tas ve bardak formlarını oluşturmaktadır. Kalın kül tabakasının altında ise (Tilkitepe IIB) boya bezemeli Tilkitepe çanak çömleği tamamen kaybolmakta ve boyasız seramik devam etmektedir (Kılıç, 2006a: 7).

Tilkitepe'nin II. tabakasında çapları 2 metreyi bulan 30 kadar yuvarlak planlı ve bir de 1 metre boyunda dikdörtgen planlı taş temel tespit edilmiştir. Tabanları taş levhalar ile döşeli bu yapıların fırın oldukları düşünülmekte ise de, aynı seviyede bulunan ve içlerinde tahıl taneleri bulunan birkaç büyük depolama küpü bu yapıların da aynı amaçla kullanılmış olabileceklerine işaret etmektedir. Söz konusu yapıların Ubaid kültürü ile ilişkisi hakkında herhangi bir yorum yapılmamıştır (Kılıç, 2006b: 62). Bu tabakanın Ubaid kültürü ile çağdaş olduğu belirtilse de, elde edilen veriler Halaf dönemine ait olanlar kadar yoğun ve belirgin değildir (Çilingiroğlu, 1995: 30).

Tilkitepe'nin haricinde Ubaid kültürüne dair küçük bir boyalı keramik grubunun Van Gölü'nün kuzeydoğu kıyısında bulunan ve bir Urartu kalesi olan Panz'ın doğusundaki kayalıkta tespit edildiği de iddia edilmektedir (Kılıç, 2013: 531).

2.3.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sınırları İçindeki Fırat ve Dicle Havzalarında Ubaid Kültürü

Fırat ve Dicle nehirlerinin Anadolu'da kat ettiği yollar, coğrafi özellikleri kadar kültürel coğrafya açısından da birbirinden farklıdır. Fırat ve ana kolu olan Murat Suyu, Doğu Anadolu'nun kuzey kesimlerinden çıkıp, Anadolu'nun tektonik yapısının çizgilerini izleyerek birbirinden dar boğazlarla ayrılan çok sayıdaki dağ arası ovadan geçtikten sonra, Güneydoğu Toros Dağları'nı Kömürhan'da başlayan çok derin ve uzun boğazla aşar. Güneye, Suriye düzlüklerine doğru önce eşik bölgesini geçip, ardından Suriye'nin yarı kurak çöl ortamını ilerleyerek doğuya doğru kıvrılır ve Kuzey Irak'a ulaşır. Ancak Dicle nehrinin tek bir kaynağı yoktur. Güneydoğu Toros Dağları'nın farklı yerlerinden çıkan kollar, Diyarbakır civarında, dağ eşiği bölgesinde birleşerek Dicle'yi oluşturur ve güneye kıvrılıp Fırat'a koşut olarak Basra Körfezi'ne doğru uzanır (Özdoğan, 2013: 12-13).

1960'lı yıllardan itibaren ilk olarak Keban, ardından Karakaya, Atatürk, Birecik ve Karkamış barajlarıkuşkusuz Fırat havzasında bulunan doğal çevre ortamının tahribatına yol açmıştır. Ancak bu barajlar kapsamında gerçekleştirilen kurtarma kazıları ve Aşağı Fırat Havzası Araştırmaları (Özdoğan, 1977; Serdaroğlu, 1977) gibi çalışmalar arkeolojik ve kültür varlıklarının ortaya çıkarılmasındaöncü ve önemli bir etken olmuştur (Özdoğan, 2013: 14). Dicle havzasındaki arkeolojik ve kültür varlıklarının incelenmesi konusundaki kapsamlı ilk bilimsel çalışmalar ise 1963 yılında "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi" kapsamında Robert J. Braidwood ve Halet Çambel başkanlığındaki ekip tarafından gerçekleştirilmiştir (Çambel ve Braidwood, 1980: 6). Bu araştırmadan uzun bir süre sonra G. Algaze tarafından "Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi" kapsamında 1988-1990 yılları arasında bölgede tekrar yüzey araştırmaları yapılmıştır (Sağlamtimur ve Ozan, 2007: 1). 1998-2002 yılları arasında "Karkamış ve Ilısu Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarının Belgelenmesi ve Kurtarılması Projesi" çerçevesinde Dicle havzasındaki kazı çalışmalarının varlığında nitelik ve nicelik olarak bir artış sağlanmıştır. Günümüzde ise Ilısu etki alanındaki çalışmalar 2004'te imzalanan "Ilısu Barajı Göl Alanında Kalan Kültür Varlıklarının Kurtarılmasına Yönelik Ödenek Aktarılmasına İlişkin Protokol" kapsamında devam etmektedir. Ilısu Barajı ve HES Projesi çerçevesinde Diyarbakır, Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak il sınırları içinde yapılan çalışmalar

Dicle havzasının arkeolojik ve tarihsel gelişimini anlamak açısından önemli veriler sunmuştur (Kozbe, 2010: 3).

2.3.2.1. Fırat Havzası ve Yakınındaki Yerleşimlerde Ubaid Kültürü

2.3.2.1.1.Samsat

Samsat Höyük, Adıyaman'a bağlı Samsat ilçe merkezinin hemen kuzeydoğunda yer almaktaydı. Fırat'ın batı kıyısında, konglomera bir kayalığın üstüne kurulmuş, 50 metre yüksekliğe sahip ve 350x500 metre ölçülerinde bir höyük ile bu höyüğü 2100x1250 metre ölçülerinde çevreleyen aşağı şehirden meydana gelmiştir (Şekil 56). Samsat yerleşimi günümüzde Atatürk Barajı'nın suları altında kalmıştır (Özdoğan, 1977: 119; Öztan, 2012: 249).

Samsat 19. yüz yıldan itibaren birçok gezgin ve araştırmacının ilgisini çekmiştir. Yerleşimdeki ilk arazi çalışmalarını 1883'de K. Humann ve ekibi gerçekleştirmiştir. İlk ayrıntılı araştırmaları 1938'de K. Dörner ve R. Naumann yürütmüşlerdir. 1964 yılındaki ilk kazı çalışmaları, Devlet Su İşleri'nin Fırat üzerinde yapmayı planladığı baraj nedeniyle Samsat'ın sular altında kalacağı gerekçesi ile T. Goell tarafından başlatılmıştır (Özgüç, 2009: 1-2; Serdaroğlu, 1977: 21). Bu kazıdan yaklaşık 10 yıl sonra Karakaya ve Atatürk barajlarının yapımı ile sular altında kalacak kültür varlıklarının kurtarılması amacıyla 1975 yılında Ü. Serdaroğlu, 1977 yılında da M. Özdoğan başkanlığında yapılan Aşağı Fırat Havzası Araştırmaları kapsamında Samsat Höyük'e dair arkeolojik malzeme toplama ve yüzey araştırmaları yapılmıştır (Özdoğan, 1977; Serdaroğlu, 1977). Samsat hakkındaki son ve en kapsamlı kazı çalışmaları ise 1978-1989 yılları arasında N. Özgüç başkanlığında ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin desteğiyle gerçekleştirilmiştir (Özkan ve Öztan, 2009: 415).

Höyükte yapılan çalışmalar sonucunda Samsat'ın tabakalanması, Orta Çağ'dan Halaf dönemine kadar yaklaşık 6000 yıllık bir zaman aralığını içermektedir (Özgüç, 2009: 2). Samsat'ın Kalkolitik dönem kültürü ilk önce höyüğün doğu yamacında D4-x/8-9 plankaresindeki, 10x2 metre ölçülerindeki açmada tespit edilmiş ve burada Ubaid ve Halaf dönemi buluntuları ele geçmiştir. Çoğunluğunu Ubaid boyalılarının oluşturduğu parçalarla birlikte sileks ve obsidiyenden çok sayıda çekirdek, yonga ve alet çıkarılmıştır. Höyüğün batı yamacı bitimindeki D4-B/22

plankaresindeki 5x5 metrelik diğer bir açmada ise Uruk kültürü saptanmıştır. Ayrıca D3-x/25 plankaresinde, Pınarüstü adı verilen bir açmada da Ubaid ve Halaf tabakaları incelenmiştir. Buna göre Halaf ve Ubaid yerleşmesi höyüğün kuzey yarısında yer alırken, Uruk dönemi yerleşmesi ise bu tabakaların üzerini örterek, tüm höyüğe yayılarak yaklaşık 6 hektarlık bir alanı kaplamaktadır (Öztan, 1984: 261; Özkan ve Öztan, 2009: 415). Halaf ve Ubaid çanak çömlekleri koyu yüzlü açkılı, koyu yüzlü açkısız ve boyalı mallar olarak üç gruba ayrılmıştır. Boyalılar Halaf ve Ubaid boyalılarından oluşmaktadır (Şekil 57) (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Samsat).

Halaf ve Ubaid kültürlerine dair iyi buluntular veren kalın ve geniş tabakalar yüzey araştırmalarında tespit edilse de, kazı çalışmalarında bu dönemler geniş olarak araştırılmamış ve çalışılan alanlarda ise hiçbir mimari unsura rastlanmamıştır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Samsat).

Höyüğün "Doğu Ocağı" olarak adlandırılan alanındaki XX.-XXX. Tabakaları arasında Halaf ve Ubaid dönemlerine ait olduğu düşünülen ancak çoğunluğu Uruk dönemine ait mühürler tespit edilmiştir. Söz konusu tabakalarda taş temelsiz kerpiç duvarlı ve tabanı çakıl döşeli, ocak ve fırına sahip evlere rastlanmıştır. Yüzeyden bulunan diyoritten yapılmış bir damga mührün, yarım küre biçimli ve baskı yüzünde bitki bezeği olması nedeniyle Ubaid mühürlerine benzediği düşünülmektedir (Şekil 58). Aynı bezemelerin seramikler üzerinde görüldüğü de ifade edilmektedir (Özkan ve Öztan, 2009: 416-417). Doğu Ocağı, r/15, XXVI. tabakadan açığa çıkmış olan bir başka damga mühür Ubaid dönemi mühürlerine benzetilmiştir. Mühür yüzeyine sadece bir üçgen yapılmıştır, mühür üstünde yuvarlak oyuklara fildişi kakma yapılmıştır (Şekil 59). Özellikle bu tarz kakmalı örneklerin Kuzey Irak'tan bilinmekte olduğu belirtilmektedir. Aynı tabakadan çıkan bir başka taştan damga mühür de biçimi ve bezemelerinden dolayı Ubaid dönemi mühürlerine benzetilmiştir (Şekil 60). Yine aynı tabakadan çıkan alabasterden yapılmış bir damga mührün matkap kullanılarak yapılmış bezeklere sahip olduğu belirtilmiştir. Bu tip mühürlerin Mezopotamya'da ve Susa'da ele geçtiği, önce Ubaid döneminde görülürken sonra Cemdet Nasr dönemi hayvan biçimli mühürlerde görüldüğü ifade edilmektedir. Ancak Samsat'taki bu mühür biçimine göre Ubaid dönemine tarihlenmiştir (Şekil 61) (Özkan ve Öztan, 2009: 417).

2.3.2.1.2. Topraktepe

Topraktepe, Adıyaman il merkezinin güney-güneybatısında, Turuş Köyü'nün 1 km güneybatısında yer almaktadır. 1985-1988 yıllarında S.R. Blaylock, D.H. French ve G.D. Summers tarafından gerçekleştirilen Adıyaman Yüzey Araştırması'nda tespit edilmiştir (Blaylock ve diğerleri, 1990: 84; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Topraktepe). Topraktepe'de Kalkolitik döneme ait kanıtlar toplanan Halaf ve Ubaid çanak çömleklerinden bilinmektedir. Halaf kültürüne ait kaba mal parçalarının yokluğuna karşın, iyi kalitede, devetüyü zemin üzerine siyah, kahve, portakal ve kırmızı renklerde boya bezemeli kap parçaları bulunmuştur (Harmankaya ve diğerler, 1998: Topraktepe). Ubaid dönemine ait olduğu düşünülen çanak çömleklerde el yapımı, kahverengi veya kırmızı renklerde, mat renkler ile süslenmiş örnekler görülmüştür. Ayrıca "çakmaktaşı ile kazınmış" veya Coba olarak tabir edilen kap parçaları da tespit edilmiştir (Blaylock ve diğerleri, 1990: 93-99).

2.3.2.1.3. Yassı Höyük

Adıyaman il merkezinin güney-güneybatısında, Yassıhöyük Köyü'nün 100 metre batısında, 8 metre yüksekliğinde ve 150 metre çapında olan Yassı Höyük 1950'li yıllarda C.A. Burney tarafından tespit edilmiştir. Burney tarafından yapılan araştırmalarda toplanan çanak çömleklerin Halaf, Halaf-Ubaid Geçiş ve Ubaid dönemlerine ait çanak çömlekler olduğu Russel tarafından tespit edilmiştir. Adıyaman yöresinin Kalkolitik döneminin aydınlatılması açısından önemli olduğu düşünülen yerleşimde, Halaf dönemi çanak çömleklerinin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Yassı Höyük'ün Kalkolitik döneme ait bulguları ASPRO (Orta Doğu Yerleşimleri Atlası) tarafından 7, 8 ve 9. evreleretarihlendirilmektedir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Yassı Höyük; Hours ve diğerleri, 1994: 369).

2.3.2.1.4. Kurban Höyük

Urfa'nın Bozova ilçesindeki Cümcüme Köyü'nün 2 km. batısında kalan höyük, Fırat nehrinin 100 metre güneyinde yer almaktadır (Şekil 62). Kurban Höyük ilk olarak 1975 yılında Aşağı Fırat Havzası Araştırmaları sırasında Ü. Serdaroğlu tarafından tespit edilmiştir. Daha sonra yine aynı projenin 1977 yılı çalışmalarında

M. Özdoğan tarafından yapılan yüzey araştırmasında höyükten arkeolojik malzeme toplanmıştır. 1980-1984 yılları arasında ise Atatürk Barajı'nın suları altında kalacak yerleşimleri kurtarma çalışmaları kapsamında Chicago Üniversitesi'nden L. Marfoe tarafından kazı faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Höyük günümüzde Atatürk Baraj Gölü'nün suları altındadır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Kurban Höyük; Özdoğan, 1977: 171; Serdaroğlu, 1977: 120).

J. Yakar, Kurban Höyük'ün MÖ 5. binyılda Ubaid etkili gruplar tarafından iskân edildiğini söylemektedir (Yakar, 2014: 315). Höyükte yapılan çalışmalar sonucunda en eski dönem VIII. tabakadaki Orta-Son Halaf dönemi olarak tespit edilmiştir. Halaf katlarının üzerine gelen VII. tabakadaki çanak çömlek örnekleri Halaf kültürü ile ilişkili ve Mezopotamya'nın Kuzey Ubaid malları ile çağdaştır (Şekil 63). Bu tabaka Orta Kalkolitik döneme tarihlendirilmektedir. Höyük'te Halaf kültürüne ait olabilecek mimari unsurlar tespit edilmişse de VII. tabakada Ubaid kültürü ile ilişkili bir mimari yapı kalıntısına rastlanmamıştır. Bu tabaka, CO1 alanının 1. evresindeki küllü ve düşük kerpiçli dolgular ile bilinmektedir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Kurban Höyük).

Orta Kalkolitik dönem tabakasındaki saman ve taşçık katkılı, özensiz, boyalı mallar ile kaba, saman katkılı, seyrek olarak açkılanmış mallar, VIII. dönem (Orta-Son Halaf) çanak çömleklerinin iki ana mal grubunu oluşturur. Saman katkılı mallar; hamurları ile daralan ağızlı, yüksek boyunlu çömlekler gibi basit biçimler bakımından Halaf dönemi kapların devamı görünümündedir. Her iki grupta da küçük, büyük, derin, yarı küresel kâseler, sığ tabaklar, kısa boyunlu küresel, uzun dik boyunlu dar ağızlı çömlekler ana biçimlerdir. Çok az sayıda olmak üzere koyu yüzlü açkılı mal örnekleri de görülmüştür. Bu tabakanın çanak çömlek özellikleri, VII. tabaka ile Halaf dönemi arasında kronolojik açıdan büyük bir boşluk bulunmadığını, Kuzey Mezopotamya Ubaid kültürleri ile yakın ilişkili olmadığını, daha çok yerel özellikler gösterdiğini ancak "Yerel Ubaid" teriminin ise kültürel ilişkilerden çok kronolojik anlamda kullanılması gerektiğini göstermiştir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Kurban Höyük).

2.3.2.1.5. Tilbeş Höyük

Tilbes Höyük, Şanlıurfa il merkezinin batısında, Birecik ilçesinin kuzeybatısında, Tilves/Tilbeş Köyü'nün 2 km kuzey-kuzeydoğusunda ve Fırat'ın

doğu yakasında yer almaktadır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Tilbes Höyük). Höyük, 1989'da G. Algaze başkanlığında oluşturulan bir ekip tarafından Fırat-Dicle Arkeolojik Araştırmaları Projesi kapsamında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 149). Daha sonra 1996 yılında Birecik Baraj Gölü suları altında kalma tehlikesi nedeniyle J. Fuensanta başkanlığında bir ekip ile kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Tilbes Höyük). 2000 yılına kadar gerçekleştirilen kazıların ardından höyük, Birecik Baraj Gölü suları altında kalmıştır (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, 2016: Tilbeş Höyük).

Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Ubaid kültürüne ait bir yerleşim yeri tespit edilmiştir. 1200 metrekarelik bir alanda yaklaşık bir düzine bağımsız yapı tespit edilmiş, bu yapı birimlerinin daha büyük bir yapının parçası olabileceği belirtilmiştir. Yapıların iyi planları iyi düzenlenmiş bir yerleşimi işaret etmektedir. En büyük olduğu düşünülen yapının alanı 90 metrekarenin üzerindedir. Büyük olan bu yapıdahöyüğün en güzel buluntuları ve çok miktarda Ubaid boyalı çanak çömlek çıkarılmıştır (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, 2016: Tilbeş Höyük; Yakar, 2014: 318).

Boyalı çanak çömleklerin üzerinde az sayıda desen belirlenebilmiştir. Renkli, şematik, insan benzeyen figürlere işaret eden parçalar saptanmıştır. Bunlarda farklı kombinasyonlara rastlanmıştır. Geometrik desenler arasında düz çizgiler, çapraz taramalar ya da dalgalar bulunmaktadır, bunlar alanda en çok rastlanan boyalı desenlerdir (Şekil 64 ve 65). Ayrıca, açıkağızlı ev eşyaları ile kenarları dışa ya da içe dönük kaplar ve kâseler de bulunmuştur. Coba tipi kâseler, yerleşimin kronolojisini belirlemekte yardımcı olmuştur (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, 2016: Tilbeş Höyük).

2.3.2.1.6. Harran Ovası

Şanlıurfa'nın 44 km kadar güneydoğusunda yer alan veGüneydoğu Anadolu'nun önemli tarihi merkezlerinden biri olan Harran'daki ilk inceleme, araştırma ve çalışmalar 19. yüz yılın ortalarında başlamıştır. 1947'de Dönmez ve Brice tarafından yapılan yüzey araştırmaları, 1950'deS. Lloyd ve W. Brice'ın yüzey araştırmalarını izlemiştir. Harran Ovası'nda ilk kazılar 1951'de S. Lloyd ve N. Gökçe tarafından yapılmış olan Aşağı Yarımca sondajı ve yine Lloyd tarafından gerçekleştirilmiş Sultantepe Höyüğü'ndeki kazı çalışmaları olmuştur. Ardından

1983'de N. Yardımcı tarafından yürütülen bir kazı yapılmıştır. 1987 ve 1989 yılları arasında Veli Sevin'in başkanlığında bir ekip tarafından Harran Ovası'ndaki höyüklerde yapılan yüzey araştırmaları (Şekil 66) 1990'lı yılların sonuna kadar N. Yardımcı tarafından devam ettirilmiştir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Harran; Özfırat, 1994: 85-86-87; Yardımcı, 1994: 265; 2001: 45).

Harran Ovası ve çevresinde yapılan çalışmalar doğrultusunda Kalkolitik döneme ait bulgular bir tabaka halinde olmasa da Sultantepe ve Aşağı Yarımca höyüklerinden gözlemlenmiştir. Harran Ovası'nın diğer höyüklerinde yapılan çalışmalar bu döneme ait malzemelerin hiç de az olmadığını göstermektedir. Halaf ve Ubaid türündeki bu çanak çömlekler Kuzey Suriye ve Mezopotamya'dan bilinen türdendir. Bu veriler doğrultusunda, Harran Ovası'nın yoğun olarak ilk kez Kalkolitik dönemin erken evrelerinde yerleşmelere sahne olduğu yorumu yapılmaktadır (Özfırat, 1994: 34).

2.3.2.1.6.1. Aşağı Yarımca

Harran'ın kuzeybatısında, Aşağı Yarımca Köyü'nün kuzey-kuzeydoğusunda yer almaktadır. Höyük 50 metre yüksekliğinde, 150x60 metre boyutlarında ve doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. 1945 yılında S. Lloyd ve W. Brice tarafından tespit edilmiştir. 1989 yılında N. Yardımcı tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında toplanan çanak çömlek örneklerinde Halaf ve Uruk malzemeleri ile birlikte Ubaid kültürüne ait malzemeler de ele geçmiştir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Aşağı Yarımca; Hours ve diğerleri, 1994: 60; Yardımcı, 1991: 402).

2.3.2.1.6.2. Tell İdris

Harran'ın 2,5-3 km güneydoğu yönünde, yaklaşık 50 metre çapında ve 4-5 metre yüksekliğinde bir höyüktür. 1989'da N. Yardımcı başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir. Buluntuları açısındanönemli bir Halaf merkezi olduğu düşünülen höyükte Ubaid kültürüne ait çanak çömlek örnekler de ele geçmiştir (Yardımcı, 1991: 403-404).

2.3.2.1.6.3. Tell Mahruk

Harran'ın güneyinde, Su Geldi Köyü'nün kuzeybatısında yer almaktadır. Höyük, yaklaşık olarak 130x60 metre ölçülerinde, 9-10 metre yüksekliğinde ve kuzey-güney doğrultusundadır. 1989'da N. Yardımcı başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir. Halaf, Ubaid ve Uruk kültürlerine ait çanak çömlek örnekleri ele geçmiştir. Tell Mahruk'un Halaf, Ubaid ve İlk Tunç Çağı dönemleri için önemli bir yerleşim olduğu düşünülmektedir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Tell Mahruk; Yardımcı, 1991: 404).

2.3.2.1.6.4. Deren

Harran'ın 9 km güneyinde yer alan höyük, 12 metre yüksekliğinde ve 100x50 metre boyutlarındadır. 1990'da N. Yardımcı tarafından yürütülen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen höyükten elde edilen çanak çömlek parçaları arasında Ubaid kültürüne ait olan parçalar da gözlemlenmiştir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Deren; Yardımcı, 1992: 462).

2.3.2.1.6.5. Yeşerti (Kubbehıdır)

Harran'ın yaklaşık 10 km güneybatısında, Urfa-Akçakale yolunun 1 km kadar doğusunda bulunan höyük, ortalama 150 metre çapında ve 12 metre yüksekliğindedir. Höyük, 1990 yılında N. Yardımcı tarafından yürütülen yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Halaf ve Ubaid dönemine ait çanak çömlek örnekleri ele geçmiştir (Yardımcı, 1992: 463).

2.3.2.1.6.6. Aşağıbeğdeş (Telfidan Davut)

Harran'ın 10 km kadar güneybatısında, Urfa-Akçakale yolunun 1,5 km batısında yer alan höyük, 150x300 metre ölçülerinde yaklaşık 40 metre yüksekliğinde "T" biçimlidir. 1990 yılında N. Yardımcı başkanlığında yürütülen yüzey araştırmaları sırasında yapılan çalışmalar doğrultusunda Ubaid dönemine ait bulgular gözlemlenmiştir (Yardımcı, 1992: 464).

2.3.2.1.6.7. Halava Höyük

Halava Höyük, Harran'ın yaklaşık 13 km güneydoğusunda, ovadan yaklaşık 8 metre yüksekliğinde, doğu-batı doğrultusunda elips formlu 16 dönümlük bir höyüktür. Höyük, 1999 yılında N. Yardımcı başkanlığında yapılan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Malzeme toplama çalışmalarında Halaf ve Ubaid dönemine ait, saman yüzlü çanak çömlekler ele geçmiştir (Yardımcı, 2001: 45-46).

2.3.2.1.6.8. Ambartepe

Höyük, Harran'ın 24 km kuzeybatısında, Urfa-Akçakale yolunun 7 km doğusunda yer alan ve ovadan 7 metre yükseklikte konik formlu bir yerleşmedir. Ambartepe 1999 yılında N. Yardımcı başkanlığındaki yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Malzeme toplama çalışması yapılan höyükte yoğun miktarda Halaf, Ubaid ve Uruk yapımı çanak çömlek parçaları ve çakmak taşları ele geçmiştir (Yardımcı, 2001: 47).

2.3.2.1.6.9. Dorum Ali

Şanlıurfa-Akçakale karayolunun 5 km içeride batıda yer alan höyüğün oldukça yoğun bir yerleşme gösterdiği ifade edilmektedir. Dorum Ali yerleşmesi, 1997 yılında N. Yardımcı başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırması kapsamında tespit edilmiştir. Kalkolitik döneme ait malzemenin yoğun olarak ele geçtiği höyükte toplanan malzemeler arasında Halaf ve Ubaid dönemine ait çanak çömlek örnekleri saptanmıştır (Yardımcı, 1999: 57).

2.3.2.1.7. Birecik ve Suruç Ovaları

Birecik ve Suruç ilçeleri Fırat nehrinin doğu sınırından başlayıp, Şanlıurfa'ya doğru devam etmekte ve farklı coğrafi özellikler gösteren kesimlerden oluşmaktadır. Bölgenin batı sınırını Fırat vadisi belirlemektedir (Şekil 67). Fırat boyunca kuzeyde dik ve yüksek, güneye ilerledikçe daha yumuşak ve alçak bir yapıda olan kalker sırt bulunur. Birecik'in güneyinde bu sırt, yer yer Fırat kıyısından içerdedir ve bunun

önünde Fırat kıyısı boyunda Mezraa Beldesi çevresinde küçük düz ovalar yer alır. Kuzeyde ise bu sırtın hemen arkasında, Altınova Köyü civarında büyükçe bir alüvyonlu ova vardır. Fırat vadisini sınırlayan sırtın arkasında, geniş ve bölge genelinde farklı özellikler gösteren bir plato yer alır. Bu platonun doğu bitiminde ise, Şanlıurfa'nın en büyük ovalarından Suruç Ovası başlar (Akın ve diğerleri, 2002: 124). Harran Ovası ve Fırat vadisi arasındaki tek ve en önemli düzlüğü oluşturan Suruç Ovası, arkeolojik bakımdan hiç araştırılmamıştır. Türkiye resmi sınırlarının güneyinde Suriye kesiminde, Suruç Ovası'nın devamı olan Balik Vadisi'nde yapılmış çok sayıdaki araştırma, Suruç Ovası'nın kültür tarihi açısından önemli bir yere sahip olduğunu düşündürmektedir (Özdoğan ve Karul, 2002: 7).

Birecik ve Suruç ovalarının tarihsel ve kültürel olarak araştırılması, 2001 yılında Türkiye Bilimler Akademisi-Türkiye Kültür Sektörü'nün (TÜBA-TÜKSEK) Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları kapsamında Mehmet Özdoğan başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda Birecik Ovası'na yoğunluk gösterilmiş ve Suruç Ovası'nın çok az bir kısmı araştırılmıştır. (Özdoğan ve Karul, 2002: 1-9-10). Aynı yıl GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) ile ilgili olan ve Kültür Bakanlığı'nın da içinde olduğu bir araştırma kapsamında N. Yardımcı başkanlığında bir ekip tarafından Suruç Ovası'ndaki yerleşimler araştırılmıştır (Yardımcı, 2003: 142). N. Yardımcı başkanlığındaki bu çalışmalar TÜBA-TÜKSEK tarafından gerçekleştirilen Türkiye Kültür Envanteri Projesi kapsamında "Suruç Yüzey Araştırmaları" adı altında devam etmiştir (Şekil 68) (Yardımcı, 2005a: 60).

Doğu ve Güneydoğu'da daha önce yapılan çalışmalar, Ubaid kültürünün kuzeye doğru yayılmaya çalıştığını ve bazı bölgelerde koloni yerleşmeleri kurduğunu bildirmiştir. Doğal yolları ve özellikle Fırat vadisini izlediği bilinen bu yayılıma ait izlere 2001'deki Birecik-Suruç yüzey araştırmaları sırasında hemen hemen hiç rastlanmamış olsa da, birkaç Ubaid türü çanak çömlek parçası bulunmuştur. Bu durumun Orta Kalkolitik dönem tabakalarının büyük höyüklerin altında kilitlenmiş olmasından mı, yoksa Fırat vadisinin Birecik Baraj Gölü altında kalması nedeniyle Ubaid etki alanının araştırma alanı dışında kalmasına mı bağlanacağı konusunda bir yorum yapmanın olanaksız olacağı dile getirilmektedir. Ancak hiç değilse yerleşme yerlerinin dışında bağımsız birim halinde koloni yerleşmelerine rastlanmadığı söylenebilmektedir. Birecik'te Haydarahmet Höyüğü (Buluntu yeri numarası: N40A026), Söğürtlen (Buluntu yeri numarası: N40A028.001) ve Caminin Fıstıklığı

(Buluntu yeri numarası: N39A013) Ubaid türü baya bezemeli parça veren en önemli yerlerdir. Çalışmalardaki diğer bir ilginç gözlem de Orta Kalkolitik dönemin belirgin yerel mallarına da çok ender olarak rastlanılmış olmasıdır (Özdoğan ve Karul, 2002: 16).

2.3.2.1.7.1. Garaç

Garaç Höyük, Suruç'un yaklaşık 12 km güneybatısında, Mürşitpınar'ın yaklaşık 4 km kuzeybatısında ve Karaali Köyü'nün 300 metre kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır. Höyük, ovadan düzgün bir eğimle 4 metre yüksektedir. Höyüğün üzeri tarla olarak kullanılmaktadır. Garaç'ta Halaf ve Ubaid dönemine ait yoğun bir malzeme olduğu bildirilmiştir (Yardımcı, 2005a: 71).

2.3.2.1.7.2. Günebakan

Günebakan Höyük, Suruç'un 12 km güneybatısında, Mürşitpınar'ın 5 km kuzeybatısında ve Günebakan (Hanerik) Köyü'nde yer almaktadır. Höyüğün kuzey yönünden yaklaşık üçte biri sağlam durumdadır. Höyükte yapılan çalışmalar sonucunda Halaf ve Ubaid dönemi ile ilişkili malzemenin yoğun olarak bulunduğu bildirilmiştir (Yardımcı, 2005a: 71).

2.3.2.1.7.3. Karahöyük

Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun 1,2 km kadar güneyinde ve Suruç ilçe merkezinin yaklaşık 9 km kuzeybatısında yer alan höyük 248 dönüm büyüklüğündedir. 2001 yılında N. Yardımcı başkanlığında yapılan yüzey araştırmaları sırasında saptanan höyükte, Halaf ve Ubaid boyalı çanak çömlek örnekleri ele geçmiştir (Yardımcı, 2003: 142-143).

2.3.2.1.7.4. Sadık Çelik Tarlası

Karahöyük'ün 600 metre kadar güneydoğusunda, Suruç ilçe merkezinin 8 km güneybatısında ve Aşağıbostancık-Suruç asfaltına bitişik konumda yer almaktadır. Az yükseltili yayvan bir höyük olup, tarla olarak kullanılmaktadır. 2001'de N.

Yardımcı başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında saptanan höyükte, Halaf ve Ubaid dönemine ait pembe hamurlu, saman katkılı kaba yapılmış çanak çömlek örnekleri bulunmuştur (Yardımcı, 2003, 143-144).

2.3.2.1.7.5. Hamigelo Çortuk

Suruç ilçe merkezinin 3 km kuzeydoğusunda, Karahöyük'ün 300 metre kadar kuzeybatısında bulunan höyük 2001 yılında N. Yardımcı başkanlığında yürütülen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Yapılan malzeme toplamı çalışmasında Halaf ve Ubaid dönemine ait boyalı çanak çömlek parçaları bulunmuştur (Yardımcı, 2003: 145).

2.3.2.1.7.6. Şehitlik Sırtı

Şanlıurfa'nın yaklaşık 42 km batısında, Suruç'un 13 km kuzeybatısında ve Ürecik Köyü'nün 800 metre kadar kuzeyinde yer alan höyük, 90x120 metre boyutlarında ve ovadan yaklaşık 1,5 metre yüksekliktedir. Höyük, 2003 yılında N. Yardımcı başkanlığında yürütülen yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır. Yapılan malzeme toplama çalışmalarında pembe, bej renkli hamurlu, taşçık, bitkisel katkılı, koyu yüzlü, açkılı yapımların bol çeşidinin yanında; pembe hamurlu, yüzeyleri düzensiz, az açkılı, koyu bej hamurlu, dış yüzeyi parlak kaygan açkılı, pembe hamurlu, kırmızı boya astarlı açkılı, pembe hamurlu, kırmızı boya astarlı, sert pişirimli Halaf ve Ubaid boyalı çanak çömlek örnekleri tespit edilmiştir (Yardımcı, 2005b: 371).

2.3.2.1.7.7. Daban

Şanlıurfa il merkezinin 45 km batısında, Suruç'un yaklaşık 20 km kuzeybatısında yer alan konik gövdeli oldukça sağlam kalabilmiş, ovadan yaklaşık 13 metre yükseklikte ve 180x150 metre boyutlarında bir höyüktür. 2003 yılında N. Yardımcı başkanlığında yapılan yüzey araştırması çalışmalarında saptanmıştır. Malzeme toplama çalışmalarında kırmızı ve pembe renkli, bej ince yapım hamurlu, kırmızı-siyah, morumsu siyah, kahverengi renklerinde çeşitli boya bezemeli Halaf ve Ubaid çanak çömlekleri bulunmuştur (Yardımcı, 2005b: 372).

2.3.2.1.7.8. Değirmen Han

Şanlıurfa'nın 36 km batısında, Suruç'un yaklaşık 14 km kuzeyinde yer alan ve Çarmelik yolu üzerinde düz bir yerleşim şeklinde tarla olarak kullanılmış bir höyüktür. 2003 yılında N. Yardımcı başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. Yapılan malzeme toplama çalışmalarında Kalkolitik dönem bulgularına yoğun olarak rastlanılmıştır. Bej-pembe renkli ince kum katkılı hamurlu, pembe-bej ve sarımsı krem astar üzerine mat siyah, kahve, kızılkahve renklerinde çeşitli formlarda Ubaid çanak çömlek örnekleri bulunmuştur (Yardımcı, 2005b, 373-374).

2.3.2.1.8. Beyaz Kaya Mevkii

Şanlıurfa şehir merkezinin ve Bozova ilçesinin kuzeybatısında, Şaşkan Köyü'nün güneyinde, İncesu Vadisi'nde, çayın güney yakasında, doğal bir tepe görünümünde olan, üstü yassı, Beyaz Kaya Mevkii yer almaktadır. Bu yerleşim, 1978'de "Tübingen Atlas des Vorderen Orients (TAVO)" programı için İncesu Vadisi bölgesinde yüzey araştırması yapan H. Kühne tarafından tespit edilmiş ve malzeme toplama çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada çok sayıda Kuzey Ubaid boyalı çanak çömlek parçası toplanmıştır (Şekil 69). Ubaid'in yanı sıra Uruk kültürüne ilişkin mallar da tespit edilmiştir. Beyaz Kaya Mevkii, 1982-1984 yılları arasında, Kurban Höyük kazı ekibi tarafından tekrar ziyaret edilmiş ve yüzey toplama çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda kahve, koyu kahverengi, boya bezekli Ubaid çanak çömleği örnekleri bulunmuştur. Beyaz Kaya Mevkii'nin Atatürk Barajı suları altında kaldığı sanılmaktadır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Beyaz Kaya Mevkii; Kühne, 1987: 41-44; Wilkinson, 1990: 187-276).

2.3.2.1.9. Yerleşme No: 11

Adı anılan yerleşim, Şanlıurfa'nın Bozova ilçesinin Cümcüme Köyü'nün batısında, Fırat nehrine bakan teras üzerinde yer almaktadır. Yerleşimin küçük ve kısa süreli bir yer olduğu düşünülmektedir. 1982-1984 yılları arasında, Kurban Höyük kazı ekibi tarafından bölgede yürütülen yüzey araştırmaları sırasında tespit

edilmiştir. Toplanan çanak çömlekler kaba el yapımı ve boyalı Ubaid benzeri çanak çömleklerdir. Siyah, çok koyu gri, koyu kahve mat boyalıların Halaf boyalılarından farklı özellik göstermesinden dolayı, söz konusu çanak çömlekler Orta Kalkolitik döneme tarihlendirilir. Yerleşmenin Son Kalkolitik döneme kadar devam ettiği tespit edilmiştir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Yerleşme No: 11; Wilkinson, 1990: 161-163).

2.3.2.1.10. Yerleşme No: 25

Söz konusu yerleşim, Şanlıurfa ili, Bozova ilçesi, Cümcüme Köyü'nün 450 metre doğusunda ve Fırat nehrine bakan teraslar üzerinde yer almaktadır. 90x20 metre boyutlarında küçük ve yassı bir yerleşimdir. 1982-1984 yılları arasında Kurban Höyük kazı ekibinin bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında saptanmıştır. Yüzey araştırmasında Orta Kalkolitik döneme tarihlenebilecek Ubaid benzeri çanak çömlek örneklerinin yanı sıra çakmaktaşı aletler de ele geçmiştir. Az sayıdaki boyalı örneklerde bant, dalgalı, düz, çapraz taramalı ve üçgen bezemeler görülmüştür (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Yerleşme No: 25; Wilkinson, 1990: 174).

2.3.2.1.11. Yerleşme No: 6

Yerleşme No: 6, Şanlıurfa şehir merkezinin kuzeybatısında, Bozova'nın batı-kuzeybatısında, Cümcüme Köyü'nün batısında ve Fırat nehrinin güney yakasındaki ilk teras üzerinde yer almaktadır. Yerleşme tümüyle erozyona uğramıştır. Çanak çömlek dağılımından boyutlarının anlaşılması mümkün değilse de, büyük bir yerleşme olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yerleşmede çok miktarda el yapımı, mordan kırmızı ve kahverengine kadar değişen çeşitlemeleri olan, mat boyalı Ubaid tipi bezemeli çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Hamurlarında saman katkının bulunmamasına karşın, kum ve mika katkı görülmektedir. Bu yerleşme, günümüzde Atatürk Barajı suları altında kalmıştır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Yerleşme No: 6).

2.3.2.1.12. Tilmen Höyük

Höyük, Gaziantep'e bağlı İslâhiye ilçesinin 10 km kadar doğusunda, Amanus Dağları (Nur Dağları) ile Kurt Dağları arasında, kuzey-güney yönünde oluşmuş, Leçe olarak adlandırılan engebeli dar bir fay ovası içinde konumlanmaktadır. Karasu Irmağı'nın kollarıyla çevrili bir arazide ve kurutulmuş bir bataklıkta bulunan Tilmen Höyük, 225 metre çapında ve 21 metre yüksekliğindedir (Duru, 2013: 11; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Tilmen Höyük).

Tilmen Höyük'te ilk çalışmalar, U.B. Alkım'ın başkanlığında 1955'te başlayan"İslâhiye Bölgesi Kazı ve Araştırma Kurulu Projesi" tarafından bölgede yapılan çalışmalar (Şekil 70) kapsamında 1959 yılında gerçekleşmiş ve 1972 yılı dâhil olmak üzere devam etmiştir. 30 yıllık bir aranın ardından 2002 yılında R. Duru başkanlığında onarım, koruma ve çevre düzenlemesi çalışmaları yapılmıştır. 2003 yılında ise N. Marchetti başkanlığındaki bir ekip tarafından höyükteki kazı çalışmaları yeniden başlamıştır (Duru, 2013: ıx- 2-7-8-9).

Yapılan çalışmalar sonucunda Tilmen Höyük'ün IV. tabakasının Kalkolitik döneme ait olduğu tespit edilmiş ve söz konusu tabakanın 4 evreli olduğu anlaşılmıştır. Herhangi bir mimari unsura rastlanmayan söz konusu tabakanın IVb ve IVd evrelerinde Ubaid benzeri boyalı çanak çömlek örnekleri ele geçmiştir. Tilmen Höyük IV halkının ve belki İslâhiye Bölgesi'nin tümünde yaşayanların, büyük ihtimalle gerçek Ubaid kültürünün sahipleri değil, bazı alanlarda, örneğin çanak çömlek üretiminde Ubaid kültürünün etkisi altında kalmış yerel topluluklar olduğu düşünülmektedir (Duru, 2013: 13-14-46).

2.3.2.1.13. Gedikli Karahöyük

Höyük, İslâhiye Bölgesi'nin kuzeyinde, Sakçagözü Ovası'nın batı kenarına yakın bir yerde, Gedikli Köyü'nün hemen yanında yer almaktadır (Şekil 71). Ova seviyesinden 24 metre yükseklikteki höyük, oval biçimli ve 240x190 metre boyutlarındadır. 19. yüz yıldan başlayarak çalışma yapan araştırmacılar Gedikli Karahöyük'ün bölgede Songurus'tan sonra en büyük ikinci höyük olarak adını ansalar da, ilk kazı çalışması, U.B. Alkım başkanlığında 1955 yılında başlayan "İslâhiye Bölgesi Kazı ve Araştırma Kurulu Projesi" kapsamında 1964'te yine U.B. Alkım başkanlığında gerçekleştirilmiştir. 1967 yılına kadar süren Gedikli Karahöyük

kazıları, aynı kazı ekibinin Tilmen Höyük ve çevrede yürüttüğü araştırmaların değerlendirilmeside yardımcı olması amacıyla yapılmış ve geniş çaplı bir kazı olmamıştır (Duru, 2006: 1-2-3; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Gedikli Karahöyük).

Kazı çalışmaları kapsamında Gedikli Karahöyük'ün IV. katmanı 6 evre olarak saptanmış ve bu evrelerdeki yerleşme süreci Erken Kalkolitik dönemin ikinci yarısından Geç Kalkolitik dönemin sonuna kadar giden bir kronoloji izlemiştir. Tilmen Höyük'ün IVa-d katmanlarının çanak çömlek malzemesinin, Gedikli Karahöyük IV. katmanının çanak çömlek örnekleri ile uyum içinde olduğu saptanmıştır. Söz konusu uyum içinde olan malzeme Ubaid benzeri çanak çömlek örnekleridir. Gedikli Karahöyük ile Amik/Amuk Ovası arasındaki boyalı çanak çömleğe dayalı ilişkiler Amuk D ve E evrelerinde başlamaktadır. Amik Ovası'ndaki ismiyle "Ubaid-like" (Ubaid benzeri) boyalılarının, iki bölgeyi içine alan yaklaşık 100 km.lik coğrafyada, uzun zaman üretildiği anlaşılmaktadır. Gedikli Karahöyük IV. katmanı süresince bütün yerleşme katlarının, Amik Ovası yerleşmeleri ile kültürel açıdan büyük ölçüde paralel gittiği, boyalı çanak çömleğin her iki bölgenin de yerli malı olduğu düşünülmektedir (Duru, 2006: 88).

Ana toprak üzerindeki, muhtemelen en eski yerleşme olan IVf katmanından başlayarak, Gedikli Karahöyük IV. katmanının tüm evreleri süresince sayıca en fazla üretilen çanak çömlek Ubaid benzeri boyalı çanak çömlek grubudur (Şekil 72). Kiremit kırmızısı renkli, ince mineral katkılı mal olarak tanımlanmıştır. IV. katman çanak çömleklerinin içinde üç ana mal grubundan en büyüğü olan Ubaid benzeri boyalı çanak çömlek buluntuları genellikle küçük parçalar halindedir; sadece bir kap tüm olarak bulunmuştur. Bununla birlikte, ele geçen parçalardan bu grubun teknik niteliği, biçim özelliği ve bezemesi hakkında yeterli bilgi alınmıştır. Bu türün uzun süreli kullanımında, özenli iyi kaliteli olanlar yanında, az da olsa düşük kaliteli kaba olanlar da üretilmiştir (Duru, 2010: 5).

Ubaid benzeri boyalı kaplar elde biçimlendirilmiştir. Bulunan tüm parçaların dış yüzeyleri, olasılıkla ıslak iken, sıvazlanarak düzgünleştirilmiştir; bu işlem boyalı parçalarda daha özenli biçimde yapılmıştır. Hiçbir parça üzerinde açkı izine rastlanmamıştır. Parçaların rengi genelde parlak değil, donuktur. Kapların büyük çoğunluğu iyi pişirilmiştir ve yeterince serttir. Bütün parçaların dış yüzü, büyük çoğunluğunun her iki yüzünde, ince ya da kalınca bir astar vardır (Duru, 2010: 6).

Ubaid benzeri kapların kendi renginde astarlı bezemesiz parçaların çoğu şekilsiz gövde parçalarıdır. Kapların biçimini belirlemeye elveren parça sayısı azdır.

Buna karşın, bir genelleme yapılacaksa, Ubaid benzeri kapların hemen hepsinin küçük ve orta boyda olduğu söylenebilmektedir. Kap şekillerinin tanınmasına yardımcı olabilecek ağız parçalarına ve biçimleri anlamaya uygun boya bezemeli parçalara göre, biçimler arasında çoğunluk derin ya da yayvan çanaklar ile kâse denebilecek kaplar ve çömleklerdir. Çanaklar genellikle dik profilli, yuvarlak gövdeli, düz sade kaplardır (Duru, 2010: 7).

Ubaid benzeri çanak çömleklerin dış yüz bezemelerinde çeşitli bezek öğeleri genellikle dar ya da geniş, tek veya çok sıra halinde çekilen bantlar arasına yerleştirilmiştir. Bezeme motifleri dikkatle incelendiğinde, bunların genel çizgileriyle geometrik desenler ve doğal desenler olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Geometrik desenlerden en sık karşılaşılan düz yatay, düz dikey veya iki yönlü eğik düzende yerleştirilmiş olan bir veya genellikle birbirine paralel çok sıra oluşturan sürekli veya kesik, kalınlığı da değişen boya bantlarıdır. Doğadan alınmış figüratif motifler ise, bezeme ustasının bitki ve hayvan çizgilerini yansıttığı birkaç motiften oluşmaktadır. Bunlar; tek kuş, kuş sıraları, bir hayvanın çatalkuyruğu, kuş veya çift hörgüçlü deve ve kalın gövdeli ağaçtır (Şekil 73) (Duru, 2010: 9).

Gedikli IV çanak çömleğinin İslâhiye ve yakın çevresindeki yayılımını araştıran H. Alkım, Ubaid benzeri boyalıların Tilmen IV ve Coba Höyük (Sakçagözü) IV A ve IV B'de, batı ve güneybatı komşu bölgelerde Şeyh Höyük, Amuk E evresi, Tabara el Akrad VII, Ras Şamra III B ve III C, Hama K 8-10, Tarsus Geç Kalkolitik, Mersin XVI-XII'de, kuzeyde Keban-Malatya çevresinde ve doğuda Tel Mefeş, Zeidan ve Tepe Gawra XIX-XI A'da bulunduğunu belirtmektedir (Duru, 2010: 77).

2.3.2.1.14. Coba Höyük (Sakçagözü)

İslâhiye Ovası'nda yer alanCoba Höyük, Gaziantep il merkezinin batı-kuzeybatısında, eski adı Keferdiz olan Sakçagözü ilçesinin 3 km kuzeybatısındadır (Şekil 74). Yöresel adı Coba Höyük olan bu yerleşim yeri, bilim dünyasında yanlış bir biçimde Sakçagözü olarak tanınmaktadır. Sakçagözü, Paleolitik dönemden Demir Çağı'na kadar çevresinde 50'in üzerinde yerleşme yerini (mağara, açık hava yerleşmesi) barındıran bir köyün adıdır. 9 metre yüksekliğinde ve 140x90 metre boyutlarında olan Coba Höyük'ün 6 metre kalınlığında bir kültür dolgusuna sahip olduğu düşünülmektedir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Coba Höyük).

1907 yılında araştırma yapıldığı sırada A Höyüğü olarak isimlendirilen höyükte kabartmalı ortostadların bulunması dikkat çekmiş ve 1908'de J. Garstang başkanlığında ilk kazılar gerçekleştirilmiştir. Birkaç yıl aradan sonra 1911'de tekrar kazılan höyükte son kazı çalışması J. Waechter başkanlığında 1949 yılında yapılmıştır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Coba Höyük).

Tez metninin önceki bölümünde bahsedildiği gibi Coba Höyük'ten Halaf ve Samarra kültürüne dair önemli bilgiler edinilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda Samarra, Halaf, Ubaid ve Uruk dönemlerine ait bulgular gözlemlenmiştir. Coba Höyük'te Ubaid dönemine ait bulgular IV. tabakadan elde edilmiştir. IV. tabaka üç yapı evresinden oluşmuştur. "Pise" veya dal örgü yapılar gözlemlenmiştir. Çok sayıda birbirinin üstünde yer alan taban bulunmaktadır. Bu tabakada çalışılan açmanın küçük boyutta olması yapı planlarının anlaşılmamasına yol açmıştır. Ubaid boyalı çanak çömleklerinin IVb katmanında çoğaldığı gözlemlenmiştir (Şekil 75) (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Coba Höyük). Yukarıda daha önce bahsedildiği gibi Ubaid dönemi ile ilişkilendirilen, Yukarı Mezopotamya'nın bazı yerleşimlerinde görülen ve ilk kez bu höyükte çıkarılmasından dolayı adına Coba kapları (Şekil 76) denen çanak çömlek örnekleri Coba Höyük'ün başat unsuru sayılmaktadır.

2.3.2.1.15. Horum Höyük

Gaziantep'in Nizip ilçesinin 15 km kadar kuzeyinde, Birecik'e 25 km uzaklıkta, Acemi Köyü'nün yaklaşık 2 km doğusunda ve Fırat'ın batı kıyısında yer alan Horum Höyük, ilk olarak 1989'da G. Algaze başkanlığında gerçekleştirilen "Dicle-Fırat Nehri Arkeolojik AraştırmaProjesi" sırasında saptanmıştır (Şekil 77). Birecik Barajı suları altında kalma tehlikesi olan höyükte ilk kazı çalışmaları 1996'da C. Marro, A. Tibet ve R. Ergeç tarafından gerçekleştirilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 146; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Horum Höyük; Marro ve diğerleri, 1997: 371).

Algaze başkanlığındaki yüzey araştırması sırasında toplanan malzemeler arasında Ubaid ve Uruk kültürlerine ait çanak çömlek örnekleri tespit edilmiştir. 1996'da başlayan kazı çalışmaları sonucunda höyüğün en erken katmanının Orta ve Son Kalkolitik döneme tarihlendiği anlaşılmıştır. Yüzey araştırmasında bulunan Kalkolitik dönem malzemeleri Ubaid kültürünün tipik Coba kâseleri ve boyalıları ile Uruk kültürünün devrik ağızlı kaplarından oluşmaktadır. Ubaid ve Geç Uruk

malzemeleri aynı dolgu içinde bulunmuş, ancak birbirleri ile olan ilişkileri ve tabakalanma sorunları tam olarak anlaşılmamıştır. Çanak çömlek parçaları ile birlikte obsidiyen parçaları da bulunmuştur. Bu dolguyu kesen büyük bir çukur içinde ise, çakmaktaşı aletler ile Amik D-F evrelerine ait Orta ve Son Kalkolitik döneme ait karışık çanak çömlek örnekleri gözlemlenmiştir. Bulunan boyalı parçaların Ubaid boyalılarına benzediği düşünülmüştür. Bu çanak çömlek parçaları bezeme ve biçim bakımından Amik D ve E evresi çanak çömleklerine benzemektedir (Şekil 78). Yalın mal örneklerinde bejden siyaha değişen renkler görülür ve çoğunluğu bitkisel katkılıdır. Ele geçen çanak çömleklerin biçimsel olarak Amik E ve F evreleri ile karşılaştırılabileceği ifade edilmektedir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Horum Höyük).

2.3.2.1.16. Sakçagözü Mağarası

Mağara, Gaziantep il merkezinin batı-kuzeybatısında, Sakçagözü (Keferdiz) Köyü'nün yaklaşık 250 metre doğusunda, merkezden yerleşmeye ait mezarlığa giden yol üzerinde yer alan birçok mağaradan biridir. Günümüzde, modern yerleşmenin içinde kalmış ve tam yeri hiçbir zaman yayınlanmamıştır. Mağaranın boyutları verilmemiştir. Kazı yayınındaki kaya sığınağı teriminden, buranın büyük bir mağara olmadığı ifade edilmektedir. 1994 yılında Garrard tarafından Sakçagözü bölgesinde yapılan araştırmalarda 13 adet mağara tespit edilmiştir. Olasılıkla kazı yapılan mağaranın, bunlardan biri olduğu düşünülmektedir. Sakçagözü olarak isimlendirilen ancak böyle bir ismi olmayan mağarada J. Waechter, S. Söğüş ve V. Seton-Williams 1949'da birlikte üç ayrı açma açmışlar ve kazı çalışması yürütmüşlerdir. Üç ayrı açmada da aynı tabakalanma tespit edilmiştir. Çanak çömlek örneklerine göre Kalkolitik dönem ve MÖ 2. bin yıla tarihlenen iki tabakanın olduğu düşünülmektedir. Ancak yontma taş endüstrisinden bazı örneklerin olması en alt katmanda Neolitik dönem yerleşmesinin olduğunu düşündürmektedir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Sakçagözü Mağarası).

Mağaranın içinde, altta, boyalı çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Bu parçalar Ubaid kültürü öğeleri taşıyan örneklerdir (Şekil 79). El yapımı, devetüyü, kahverengi hamurlu, tuğla rengi yüzeyleri olan mallardır. Üzerleri siyah, kırmızı, çikolata kahverengisi boyadan şevronlar, rozet motifi, devamlı dalgalı çizgiler, ağ motifi gibi motiflerle süslenmiştir. Bu boyalı kapların dik ağızlı kâseler, boyunlu

çömlekler, dışa dönük dudaklı çömlekler olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kaba mutfak malları, yalın mal gibi yine Ubaid kültürü yerleşmelerinde görülen örneklere benzeyen mal gruplarından da parçalar bulunmuştur (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Sakçagözü Mağarası).

2.3.2.1.17. Tilbeşar Höyük

Tilbeşar Höyük, Gaziantep şehir merkezinin 20 km güneydoğusunda, Tilbeşar Ovası'nda, aynı isimli köyün yakınında bulunan büyük bir yerleşmedir (Şekil 80). Oğuzeli ilçesinin 10,5 km uzağında ve Secir Suyu'nun batı yakasındadır. 40 metre yüksekliğindeki höyük, alt yerleşme ile birlikte yaklaşık 60 hektarlık bir alanı kapsamaktadır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Tilbeşar).

1971 yılında İtalyan bir araştırma ekibi tarafından tespit edilen höyük, büyüklüğü ile birçok bilim insanının dikkatini çekmiştir. 1994'de C. Kepinski-Lecomte başkanlığında araştırılan höyükte, yine Kepinski-Lecomte tarafından 1995'te ilk kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Höyüğün kuzey kesimindeki pınarın yakınındaki çalışmalar ve toplanan malzeme, höyükte Halaf, Ubaid ve Uruk dönemi yerleşmelerinin olduğu anlaşılmıştır (Şekil 81). Erken Tunç Çağı II ve IIIA'nın büyük bir yerleşmesi olduğu düşünülen Tilbeşar Höyük'ün, Kalkolitik dönemde de önemli bir merkez olduğu yorumu yapılmaktadır (Harmankaya ve diğerleri, 1998: Tilbeşar).

2.3.2.2. Dicle Havzası ve Yakınındaki Yerleşimlerde Ubaid Kültürü

2.3.2.2.1. Kenan Tepe

Kenan Tepe, Diyarbakır'ın Bismil ilçesinin yaklaşık 15 km doğusunda, Diyarbakır-Batman karayolunun hemen yakınında, Dicle nehrine doğru, Yukarı Dicle Havzası'nın geniş vadisine bakan kireçtaşı kayalıkların üzerinde yer almaktadır (Şekil 82) (Parker ve diğerleri, 2002: 613). Höyüğün aşağı şehrinin doğu kısmında birkaç alanda ulaşılan ana toprak Dicle nehrinin bugünkü seviyesinden 23,7 metre, zirvesi ise nehirden 56,3 metre yüksektedir. Kenan Tepe'nin bir kısmı Dicle tarafından erozyona uğratıldığı için höyüğün tüm boyutunu bilmek olanaklı olmamıştır. Ancak alanın bugünkü boyutu yaklaşık 4,5 hektarlık bir ölçüdedir.

Kenan Tepe'deki arkeolojik araştırmalar Ilısu Barajı Arkeolojik Kurtarma Kazıları kapsamında Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) üyeleri tarafından 2000 yılında başlatılmış, çalışmalar 2008'e kadar devam ettirilmiştir. 2007 yılı kazı çalışmalarının son yılı olmuştur (Parker, 2013: 201).

Altı sezonluk kazı çalışmaları ve karbon 14 analizleri sonucunda Kenan Tepe'nin en erken yerleşim gördüğü dönem Ubaid dönemi (MÖ 4640), en geç yerleşim gördüğü dönem ise Erken Demir Çağı (MÖ 1050-900) olmuştur. Ayrıca Geç Kalkolitik dönemin evreleri açısından önemli bulgular veren höyükte, Erken Tunç ve Orta Tunç çağlarına dair veriler gözlemlenmiştir (Parker, 2007: 324; 2013: 202).

Ubaid dönemi yerleşimi Kenan Tepe'nin doğu ve güney etekleri ile sınırlıdır. Veriler, höyükteki Ubaid yerleşiminin dört evreli olduğunu ortaya koymuştur. En erken evre D5 ve D8 açmalarının en alt tabakalarında ortaya çıkarılan ocak ve diğer kültürel dolgu ile temsil edilmiştir (Şekil 83). Bu veriler höyükteki Ubaid yerleşiminin en erken evresinde mimarinin ya yerleşmenin çok küçük bir bölümü ile sınırlı olduğuna, ya da yerleşimin bu ilk evrede kamp yerleşmelerinden veya yarı-kalıcı yapılardan oluştuğuna işaret etmektedir (Parker, 2011: 4). İkinci evre, dış mekân iş yüzeyleri ve iki evreli depo tesisiyle ilişkili, büyük ve son derece iyi korunmuş bir Ubaid ev yapısı ile belgelenmiştir (Şekil 84). D4 ve D6 açmaları içinde kalan konutsal yapı büyük bir merkezi oda ile bunu çevreleyen bir dizi daha küçük yan oda ve depo odalardan oluşmuştur. Söz konusu yapının bir yangınla yok olduğu, kerpiç, kül ve tahıl öbeklerinden oluşan büyük bir çöküntü tabakası ile dolu olduğu tespit edilmiştir. Çöküntü kaldırıldığında baltalar, ağırşaklar, kemik çuvaldızlar, tıkaçlar, mühür baskıları, tüm çömlekler, minyatür kaplar, takılar ve ocak çubukları içeren büyük bir buluntu grubu ile karşılaşılmıştır. Yangınla yok olan Ubaid evine bitişik olarak, depo yapısı olarak yorumlanan iki evreli hücre planlı mimari yapıdan söz edilmektedir. Bu mimari ile ilişkili iyi korunmuş, "insitu" olarak çeşitli evsel çökeltiler içeren bir dış mekândan bahsedilmektedir. Bu depo yapısı daha sonra tekrar inşa edilerek büyütülmüştür. Bu mimari kuzey-güney ve batı-doğu doğrultusunda uzanan iki grup kerpiç duvardan oluşmaktaydı. Bu duvarlar kabaca dik açıyla kesişerek bir dizi küçük oda ya da hücreyi oluşturmaktaydılar. Duvarlar, D8 açmasının kuzey yarısında beş hücre oluşturmaktaydı. Açmanın güney yarısındaki benzer bir grup, hücreden ayrıolarak toprak bir yüzeyle komşu açmaya (D10) doğru uzanmaktaydı. Bu yüzeyin her iki yanındaki hücrelerde tahıl

pseudomorphları, birinde seramik, bir diğerinde de gömü (mezar) dâhil olmak üzere farklı insitu kalıntı grupları bulunmaktaydı (Parker, 2011: 5-6).

Hücre planlı bir depo binasını içerdiği düşünülen diğer bir Ubaid yapısının bir kısmı höyüğün güney yamacındaki E2 açmasında tespit edilmiştir. Daha geç bir çukur tarafından tahrip edilen bu yapının bulunduğu açmanın kuzeydoğusu yarısı, çok sayıda "insitu" çanak çömlek, taş malzeme ve hayvan kemikleri bulunan iyi korunmuş dış mekân yüzeyinden oluşmaktadır (Parker, 2011: 6). E2 açmasının kuzeydoğu kısmında tespit edilen zemin, 2001 ve 2002 kazı dönemlerinde D5 açmasında bulunan zeminle paralellik göstermektedir. E2 açmasında "Bina 3" olarak adlandırılan yerin duvarları arasında bir gömü/mezar tespit edilmiştir (Şekil 85). Büyük bir keramik çömleğin içinde bulunan iskeletin erişkin bir kadına ait olduğu anlaşılmıştır (Parker, 2007: 327). Binanın içindeki bu tip gömü biçimi ile halkın ölülerine yakın olmak istediği ve ev içi gömü yöntemiyle kendilerine evin yapıldığı alanda ruhani bir kimlik kazandırdıkları düşünülmektedir (Parker, 2007: 331).

Kenan Tepe'de kazılan Ubaid dönemi mimari yapıların bölümleri hücre zeminli planları ortaya koymuştur. Bu tip yapılar bu yerleşimde ve belki de bölgede bir istisnadır. Ancak bu yapıların yapılanma şeklinin Ubaid dönemine ait olduğunu kanıtlayan diğer paralellikler ise Suriye'de Tell Kosak Shamali ve Tell al-Abr'da görülmektedir. Ayrıca, Tell Mashnaqa ve Hammam et-Turkmen'de de benzer Ubaid dönemi yapılarına rastlanmaktadır. Oldukça emin olunan şey Kenan Tepe'de olduğu gibi ortaya çıkarılan hücre tipli yapılar ile Tell Kurdu'daki (ve Çayönü) gibi ızgara planlı yapılar benzer bir fonksiyona hizmet etmektedir: Bu tip yapılar tahta döşemeleri yükseltmek içindir, böylece yaşam alanları nemden uzak tutulmaktadır. Bu şekilde hücre yapı, emniyeti ve depolama kolaylığı sağlamıştır. Hücre planlı yapıların küçük olması, bunların yaşam alanı yerine depo alanı olarak kullanıldığı yorumuna neden olmuştur (Parker, 2007: 326-331).

Bu üst üste yüzeyler çok sayıda botanik, faunal, taş ve seramik örnek sağlamanın yanında son derece üretken mikroarkeolojik örnekler de sunmuştur. Kenan Tepe'nin Ubaid döneminin en erken evresine ait faunal kalıntıların ön analizi, yerleşmenin erken sakinlerinin evcil olduğu kadar yabani hayvan türlerini de içeren karışık bir geçim ekonomisine sahip oldukları varsayımını desteklemektedir. Aynı kontekslerden gelen bitkisel kalıntıların analizinin ve mikroarkeolojik örneklerin analizinin önemli veriler sağlaması beklenmektedir. Bulunan obsidyenlerin içerisinde bir ok ucu dahil birkaç buluntu kayda değer işçilik ve taş üretim bilgisi gösterse de,

taş aletlerin çoğunluğu sistematik olmayan işleme işaret etmektedir. Bu da, taş grubunun büyük kısmının, üretimde uzmanlaşmamış kişilerin sorumlu olduğuna dikkat çekmektedir. Çoğu parçanın yeniden işlenmiş olmasından ve şimdiye kadar hiç tüm kesici alet çekirdeğinin görülmemesinden, taş aletleri yapanların bulabildikleri her obsidyen parçasını kullandıkları anlaşılmaktadır. Taş aletlerin çeşitli evsel aktivitelerde kullanıldığı düşünülmektedir (Parker, 2011: 4-5-6-7).

Yukarıda bahsedilen iyi korunmuş yanık ev yapısında ve çevresinde ortaya çıkarılan çanak çömlek, Güney Irak'ta Oueili, Ras Al Amiya, Orta Irak'ta Tell Abada ve Tell Madhur, Kuzey Irak'ta Tepe Gawra, Suriye'de Hammam et-Turkman, Tell el-Abr, Tell Ziyadeh, Tell Kosak Shamali ve Türkiye'de Tell Kurdu ve Değirmentepe yerleşmelerinde tespit edilen Ubaid dönemi çanak çömlekleriyle biçim ve yüzey uygulamaları bakımından sıkı benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler Kenan Tepe'nin Orta Kalkolitik kalıntılarını açık bir şekilde Geç Ubaid çanak çömlek geleneği içerisine yerleştiriyorsa da yerel öznelerden kaynaklanan birtakım farklılıklar da söz konusudur (Parker ve Foster, 2009: 506).

Kenan Tepe'nin Ubaid çanak çömlekleri içerisinde dört farklı mal grubu tespit edilmiştir: Ham mal (rough ware), kaba mal (coarse ware), orta mal (medium ware), iyi mal (fine ware). Ubaid ham malı kaba/iri saman ve bir miktar kalkerli mineral/kum katkılıdır ve köşeli bir biçimde kırılır. Bir kısmında çakıl taşı da bulunur. Bu malın parçaları genellikle siyah özlüdür. Ubaid kaba malı ince taneli kum ve orta-ince saman katkılıdır. Kahverengi renk baskındır. Bu mal grubunun kapları çoğunlukla açkılıdır. Ubaid orta malı genel olarak ince taneli kum ve orta-ince saman katkılıdır. Bazı kaplar saman katkılıdır. Kalın kısımları siyah özlüdür. Bu mal genellikle iyi düzlenmiş ve sıkıdır, düz kırıkları vardır. Ubaid iyi malı ince taneli kalkerli kum, iyi-orta saman katkı içerir, düşük veya orta derecede fırınlanmıştır, düz kırıkları vardır. Genellikle siyah öz görülmez. Bu mal çoğunlukla küçük kâseler ve kaplar ile bazen küçük, kaliteli çömleklerde uygulanır (Parker ve Foster, 2009: 506).

Kenan Tepe'nin açık kapları genel olarak dört gruba ayrılmıştır: çan biçimli fincanlar (Şekil 86); bazılarında dış yüzeyin kazındığı sığ kâseler (Şekil 87); açık çanaklar (Şekil 88) ve kâseler. Kapalı kaplar genel olarak iki gruba ayrılır: çoğunlukla ham mak grubuna giren küresel çömlekler (Şekil 89) ve çoğunlukla orta veya kaliteli mal grubuna giren uzun ağızlı çanaklar (Şekil 90) (Parker ve Foster, 2009: 506).

Kenan Tepe Ubaid dönemi çanak çömleklerinin yüzey işlemlerinde ise beş grup saptanmıştır: işlem görmemiş mal üzerine boya bezek; astar üzerine boya bezek; açkılı kaplar; çizgi bezek; iki renkli bezeme. En yaygın yöntem, işlem görmemiş mal üzerine boya bezek yöntemidir. Ubaid orta ve iyi mallarında boya bezeme daha az görülür. En yaygın renk mor ya da koyu kırmızı, siyah ve gridir. Açkılama çoğunlukla pişirme kaplarında görülür ve Kenan Tepe mallarında görece olarak daha yaygındır. Farklı pişirimler nedeniyle birçok örnekte boya bezek, krem rengi bir arka plan üzerinde görünür ki bu yüzey işleminin miktarını bilmek zordur. Tell Abada, Hammam et-Turkman, Tepe Gawra ve Tell Madhur gibi birçok Ubaid yerleşmesinin aksine, Kenan Tepe malları içerisinde iki renkli bezemeliler ve çizgi bezekliler nadirdir. Bu bezeme gruplarının görece azlığı, Kenan Tepe Ubaid dönemi çanak çömleği üzerine çalışan araştırmacıları şu sonuca ulaştırmıştır: Kenan Tepe çömlekçileri yüzey işleme tekniklerine aşina olsalar da diğer yerleşmelerden bilinen kaliteli yüzey işlemlerini uygulamak için gerekli olan işgücünü harcamaya eğilimli olmamışlardır (Parker ve Foster, 2009: 506-507).

Kenan Tepe'de ortaya çıkarılan çanak çömlekler üzerindeki dekoratif motifler, Oueili ve Hammam et-Turkman gibi yerleşmelerden bilinen Geç/Son Ubaid dekoratif unsurlarıyla uyumludur. Bununla birlikte, bu ve diğer yerleşmelerde çok yaygın olan birkaç motif ise hiç yoktur. Kenan Tepe'nin Ubaid dönemi çanak çömleği, Hammam et-Turkman'ın özellikle IVB ve IVC tabakalarıyla paraleldir. En önemlisi, Kenan Tepe ve Hammam et-Turkmen IVC'nin köşeli dudaklı kapları genellikle enine desenlidir (Şekil 90); negatif desenler dışında yoğun siyah zemin pek yaygın değildir (Parker ve Foster, 2009: 507).

Kenan Tepe malları içinde boyalı mallar ile boyasız malların oranı henüz belli değildir. Bununla birlikte, ilk gözlemlere göre boyasız çanak çömlekler baskın durumdadır. Buna karşın, boyalı çanak çömlekler, örneğin Hammam et-Turkman'dakilere oranla daha fazladır. Kenan Tepe ile Hammam et-Turkman çanak çömlekleri arasındaki bir diğer belirgin farklılık budur. P.M.M.G. Akkermans, Hammam et-Turkman'daki dekoratif motifler ile Orta ve Güney Irak'taki boyama geleneği arasındaki bağlantıya dikkat çekerken, aynı zamanda Hammam et-Turkman'ın boyasız malları ile güneyin Ubaid basit malları arasında farklılık olduğunu belirtmiştir. Kenan Tepe için tersi doğrudur, dekoratif motifler Suriye'dekilerle doğrudan paralellikler gösterirken, basit mallar Tell Madhur ve Tell

Ziyadeh gibi daha güneydeki yerleşmeler ile benzer durumdadır (Parker ve Foster, 2009: 507).

2.3.2.2.2. Salat Tepe

Salat Tepe, Dicle nehrine kuzeyden kavuşan Salat Çayı'nın doğuya doğru kıvrım oluşturduğu kesimde yer almaktadır (Şekil 91). Höyük, Bismil ilçe merkezine 14 km, Batman il merkezine ise 35 km uzaklıkta konumlanmıştır. Yaklaşık 6 metre kalınlığındaki Alt Miosen dönemde oluşmuş alüvyal dolgu sekisi üzerine kurulmuş olan yerleşim, Salat Çayı vadisine ve ovaya hâkim konumdadır. Ovatabanından yaklaşık 25 metre yükseklikte olan höyük, kuzeybatı-güneydoğu yönünde yaklaşık 200 metre, kuzeydoğu-güneybatı yönünde ise yaklaşık 130 metre boyutlarındadır (Ökse, 1999: 333).

Salat Tepe, 1989'da G. Algaze başkanlığında yürütülen "Dicle-Fırat Nehri Arkeolojik Araştırma Projesi" kapsamında ilk kez tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 141-148-151 Fig. 2a No.56). 1998 yılında Ilısu Baraj sularının altında kalacak olan bölgelerde ODTÜ TAÇDAM tarafından yapılan bilimsel gezide höyüğün yüzeyinden malzeme toplama çalışması yapılmıştır (Ökse, 1999: 333). Bu çalışmanın hemen bir yıl ardındanbir yüzey araştırması daha yapılmıştır (Ökse ve diğerleri, 2001: 593). Salat Tepe'de ilk kazı çalışması 2000 yılında, Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamındaki kurtarma kazılarında T. Ökse başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmaları çeşitli periyotlarla 2013'e kadar devam etmiştir (Ökse, 2013: 80; Ökse ve Alp, 2002: 645).

Yapılan kazı çalışmalarında zamansal boşluklar ile birbirinden ayrılmış beş ana dönem tespit edilmiştir. Kalkolitik höyük, bin yıllık bir boşluktan sonra, Orta Tunç Çağı'nda tekrar yerleşim görmüştür. Yerleşim Geç Tunç Çağı'nda tekrar ter edilmiş, Erken Demir Çağı'nda tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Geç Demir Çağı'ndan sonra bir başka boşluğu, Helenistik yerleşim izlemiştir. Geç Ortaçağa tarihlenen yerleşim alanları tepe üzerinde, mezarlık tepe ve eteklerde bulunmaktadır (Ökse ve Görmüş, 2013a: 163). Salat Tepe'de Kalkolitik dönem höyüğünün yaklaşık 19,5 metre yükseklikte ve 120-150 metre çapında olduğu düşünülmektedir. Salat Tepe Kalkolitik tabakaları Erken Ubaid (Dönem IA), Geç Ubaid (Dönem IB), Geç Kalkolitik (Dönem IC) ve Kalkolitik-Erken Tunç Çağı Geçiş Evresi (Dönem I D)

olmak üzere, birbirinden kalın kül katmanları ile ayrılan dört evre oluşturmaktadır (Ökse, 2015: 16).

Kuzey Mezopotamya'da Ubaid dönemi olarak adlandırılan dönem Salat Tepe'de güney yamacın üç açmasında yoğun mimari tabaka ve evrelerle temsil edilmiştir. F-G 12 açmalarında Halaf-Ubaid Geçiş Evresi ile Erken Ubaid dönemine tarihlenen yapı katları, G-H 12 açmalarında Geç Ubaid dönemine tarihlenen yapı katları saptanmıştır (Ökse, 2015: 17).

Salat Tepe IA olarak anılan Erken Ubaid Dönemi (MÖ 5300-5200) tabakasındaki ilk yerleşim güney etek açmalarında açığa çıkan, kalın kül katmanlarının örttüğü kil duvarlı ızgara planlı yapı (Şekil 92) ve hücre planlı bir yapı (Şekil 93) ile çok sayıda yenilenme evresi gösteren dörtgen biçimli sıvalı çukurlar ile temsil edilmiştir. Bu yapılarda saman katkılı tek renkli kaplar, Coba kapları, tarak bezemeli kapların yanı sıra yoğun Erken Ubaid boyalıları (Şekil 94) bulunmuştur. Az sayıda parçayla temsil edilen Geç Halaf boyalıları ile Halaf desenlerinin kap üzerine Ubaid boyama tarzı ile uygulandığı geçiş dönemi boyalıları bu evreye tarihlenen tabakalarda tespit edilmiştir (Ökse, 2015: 18).

Salat Tepe IB olarak adlandırılan Geç Ubaid Dönemi (MÖ 5200-4100) tabakası kalın kül katmanlarının örttüğü H-F 12 açmalarında temsil edilmiştir. Mimarisi H 12 açması güney basamakta bir ocak, G 12 açması kuzey basamakta saz tavanlı kerpiç mekân ve güney basamak ile F 12 kuzey basamakta dörtgen sıvalı çukurlardan oluşmuştur. Kaba taşçık katkılı huni boyunlu çömleklerin yanı sıra saman katkılı Coba kapları ile Erken ve Geç Ubaid boyalı kaplar ve az sayıda tarak bezeli kaplara ait parçalar ele geçen tabakalar Ubaid 3 (MÖ 5200/4800-4400) evresine tarihlenmiştir (Ökse, 2015: 18)

H 12 açması kuzey basamakta birbiri üzerine inşa edilmiş kerpiç duvarlar, dörtgen sıvalı çukurlar, güney basamakta ocak tabanı, G 12 açması güney basamakta sıvalı çukurdan meydana gelen mimaride bulunan kap parçalarının üçte ikisi boyasız, üçte biri düz ve dalgalı hatlı Geç Ubaid boyalı çanak çömleklerinden oluşmuştur. Huni boyunlu çömlekler ve az sayıda Coba kâselerine ve tarak bezemeli kaplara ait parçaların bulunduğu bu tabaklar Post Ubaid/Ubaid 4/Geç Kalkolitik 1 (MÖ 4400-4200/4100) evresine tarihlenmiştir. Söz konusu bu evrenin Kenan Tepe "Ubaid Yapısı 1-3" ile çağdaş olduğu tespit edilmiştir (Ökse, 2015: 18).

Salat Tepe'de Kalkolitik tabakalardan ele geçen çanak çömlek dört döneme ayrılmıştır. Halaf boyalıları akıntı toprak ve karışık alanlarda az sayıda tespit

edilmiştir ve bunların ait olduğu mimari tabakalara ulaşılamamıştır. Halaf-Ubaid Geçiş Evresi özellikleri gösteren boyalı kap parçalar H-G 12 açmalarında Ubaid boyalılarının yoğun olarak ele geçtiği, şimdiye kadar ulaşılan en derin yapı katlarında tespit edilmiştir. Ubaid boyalılarının çoğunlukta olduğu ve tek renkli örneklerle birlikte toplandığı mimari tabakalar en geniş alanda belirlenmiştir. Tek renkli çanak çömlek gruplarını oluşturan saman katkılı gruplar içinde Coba kâseleri, taşçık katkılı gruplar arasında tek tük yumru, tarak ve çentik bezemeli parçalar bulunmuş, astarlı çanak çömlek grupları yoğunlukla ince nitelikli hamurdan üretilmiş kaplardan oluşmuştur (Ökse, 2011: 274).

Ubaid dönemine tarihlenen çanak çömleklerin boya, bezeme ve form biçimleri şöyle tarif edilmiştir: İnce bitkisel ve mineral katkılı ve özsüz pişmiş parçalar açık kızıl kahverengi ve yeşilimsi açık bej hamurlu ve genellikle koyu kahverengi boya bezemelidir. Boyalı kapların büyük çoğunluğu huni boyunlu çömlek, derin küresel çanak ve bardak parçalarından oluşmaktadır. Ağız kenarı dışında yatay çizgi ve sarkan yay dizisi, en karakteristik örnekleri temsil etmektedir (Şekil 95 ve 96) (Ökse, 2011: 276).

Salat Tepe Ubaid çanak çömleklerinin en yakın bezerleri Yukarı Dicle Vadisi'nde Kenan Tepe'de MÖ 5. binyıla tarihlenmiştir. Aynı bölgede diğer benzerleri ise Yenice Yanı ve Siirt-Türbe Höyük buluntuları arasında yer almaktadır. Benzeri çanak çömlekler kuzeyde Norşuntepe ve Değirmentepe, Kuzey Suriye'de Tell Leilan VI, Hammam et-Turkman IVA-D, Tell Abuda L.I, Karkamış, Kuzey Mezopotamya'da Ninive, Tepe Gawra, Kashkashok, Choga Mami, Telul eth Thalatat Ubaid Ib-III evreleri gibi önemli Ubaid dönemi merkezlerinden bilinmektedir. Ayrıca bu örnekler Tell Kurdu'da Amuq E evresinde bulunan Ubaid benzeri tek renkli boyalılarla da benzerlik göstermektedir (Ökse, 2011: 276).

2.3.2.2.3. Siirt-Türbe Höyük

Mezopotamya'dadağlık bölgelerden güneye doğru akan nehirler ve oluşturdukları vadiler, güneyde yaşayan kültürlerin kuzeydeki bölgeler ile kurduğu kültürel ilişki açısından önemlidir. Bunlardan biri olan Botan Vadisi, özgün coğrafi yapısı ve çevresel özellikleri ile Fırat ve Dicle gibi Mezopotamya kültürlerini Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun içlerine taşıyan doğal yollardan biri olmuştur. Botan Vadisi ayrıca, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerle birlikte Van Gölü ve çevresinde

bulunan obsidyen kaynaklarının güneydeki bölgelere ulaşımı bakımından stratejik bir öneme sahiptir (Sağlamtimur, 2009: 129-130). Türbe Höyük, Botan nehrinin güney kıyısında, Siirt il merkezine 27 km, Botan ve Dicle nehirlerinin birleşme noktasına 6 km uzaklıktadır (Şekil 97). Yaklaşık olarak 100x40 metre boyutlarındaki höyük, doğu-batı yönünde uzanan 1400 metrenin üzerinde bir rakıma sahip Şeyh Ömer Dağı'nın Botan Vadisi'nde kesintiye uğradığı geniş bir düzlükte yer almaktadır (Ozan, 2009: 409).

Siirt ve çevresindeki ilk sistemli arkeolojik araştırmalar 1963 yılında "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi" kapsamında H. Çambel ve R. Braidwood başkanlığındaki ekip tarafından yapılmıştır. Ancak coğrafi durum ve hava şartlarından dolayı Botan Vadisi'ne giremeyen araştırma ekibi daha çok Siirt'in batı kesiminde Kezer ve Başur vadilerinde çalışma yapabilmiştir (Benedict, 1980: 108). Türbe Höyük ilk kez, Çambel ve Braidwood'un araştırmalarından uzun yıllar sonra 1988-1990 yılları arasında G. Algaze tarafından gerçekleştirilen "Fırat ve Dicle Yüzey Araştırmaları Projesi" kapsamında tespit edilmiştir. Araştırmacılar höyük üzerinden arkeolojik malzeme toplanmıştır. Bu araştırmada daha önce gidilemeyen Botan Vadisi de araştırılmış ve bu bölgede farklı dönemlere ait 38 yerleşim yeri tespit edilmiştir (Algaze, 1989: 253; Algaze, 1990b: 394; Ozan, 2009: 407). 2000 yılında J. Velibeyoğlu, A. Schachner ve Ş. Schachner tarafından yine Türbe Höyük ve höyüğün çevresindeki Botan Vadisi yerleşimlerinde yüzey araştırmaları yapılmıştır (Velibeyoğlu ve diğerleri, 2002: 783). Türbe Höyük'teki ilk kazı çalışması, Ilısu Barajı suları altında kalacak olanbölgelerdeki kurtarma kazıları çerçevesinde 2002 yılında H. Sağlamtimur başkanlığında gerçekleştirilmiş ve kazılar 2007 yılı dâhil olmak üzere bu yıla kadar devam etmiştir (Sağlamtimur, 2012a: 139).

Türbe Höyük'te yapılan çalışmalarda edinilen bulgular doğrultusunda Çanak Çömlekli Neolitik, Halaf, Ubaid, Uruk, Orta Tunç, Geç Tunç ve Erken Demir dönemlerini içeren bir yapı katı sıralanması ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde yaşayanların yerleşim alanını kullanım biçimine ve yapıların niteliklerine bağlı olarak, bazı yapı katları kısmen veya tamamen bir önceki arkeolojik dolguyu tahrip etmiştir. Türbe Höyük'teki ilk yerleşme, MÖ 7. binyılın son çeyreği olan Halaf öncesi döneme tarihlendirilmektedir (Sağlamtimur, 2013a: 135-136).

Türbe Höyük'ün Ubaid dönemi tabakası daha sonraki dönem yapıları tarafından tümüyle tahrip edilmesine karşın, bu dönemde yerleşim için terasın

genellikle orta kesiminin daha yoğun biçimde kullanıldığı anlaşılmıştır. Nitekim Ubaid dönemine ait çanak çömlekler (Şekil 98) yoğun olarak höyüğün orta kesiminde ortaya çıkarılmıştır. Orta Tunç Çağı yapıları Neolitik ve Halaf dönemi yapı katlarını tahrip ederek bu dönemlerin malzemesinin, Ubaid malzemesi ile karışmasına neden olmuşsa da, Ubaid çanak çömleklerinin yoğun olarak ortaya çıkarıldığı, orta kesimdeki dolgudan gelen buluntular neredeyse yalnızca Ubaid dönemine aittir. Söz konusu dolgulardan çanak çömlek örneklerinin yanı sıra gelen önemli bir başka buluntu grubu obsidyenler olmuştur. Tahrip olan Ubaid tabakasındaki çanak çömlekler ile birlikte bulunan obsidyenleri kesin olarak Ubaid dönemine tarihlemek mümkün değilse de, bu dolguların büyük oranda Ubaid bulguları içermesi, iki malzeme grubu arasında ilişki bulunduğunun işareti olarak yorumlanmıştır. Aynı dolguda ortaya çıkan MÖ 2. binyıl yapılarının tahrip ettiği, çevresi taşlar ile desteklenmiş Ubaid dönemi çömlek gömüsü ile ilişkili bir obsidyen aynanın, Ubaid tabakasında obsidyenin olağan bir bulgu olduğunun belirtisi olarak kabul edilebileceği belirtilmiştir (Ozan, 2009: 409-410). Çömleğin içindeki iskeletin bir çoğuğa ait olduğu saptanmıştır. Gömünün yanındaki obsidyen aynanın ise bir mezar hediyesi olduğu düşünülmektedir (Şekil 99 ve 100) (Sağlamtimur, 2013a: 137).

Ağırlıklı olarak çanak çömlek ve obsidyen buluntular ile temsil edilen Türbe Höyük Ubaid dönemi yerleşiminin, höyüğün boyutları ve Ubaid bulgularının höyükteki dağılımı göz önüne alındığında küçük bir boyutta olduğu belirtilmektedir. Kuzey Mezopotamya'da bilinen Ubaid dönemi yerleşimlerin sayısının yüzlerce olduğu düşünülmektedir. Kuzeydeki en erken yerleşimler esasen küçük ve dağınık mezra ve köylerdir. Söz konusu yerleşimler nadir olarak 2 ya da 3 hektarın üzerinde bir alana sahiptir ve çoğu yerleşim yalnızca birkaç yapıdan ibarettir. Genel olarak değerlendirildiğinde Botan Vadisi'nin yakın çevresinde bulunan Garzan, Batman, Yukarı Dicle Vadileri ile Kurtalan ve Batman arasındaki Ubaid dönemi yerleşimleri de küçük boyutlara sahiptir. Tüm bu verilerin sonucunda Türbe Höyük Ubaid dönemi yerleşiminin de boyut özellikleri ile yakın çevresinde bulunan Ubaid dönemi yerleşimleri ile uyumlu olduğu düşünülmektedir (Ozan, 2009: 410).

Türbe Höyük'teki Ubaid dönemi çanak çömlekleri herhangi bir tabakadan ele geçmese de, Ubaid kültürünün Toros Dağları'nın doğu kesimi üzerinde bulunan vadilerdeki varlığına ilişkin önemli veriler sunması açısından önemlidir. Türbe Höyük'teki Ubaid çanak çömlekleri arasında boyalı örneklerin yanında çok sayıda

boyasız parça da mevcuttur. Formlar genel olarak çanak ve kâse ile kısa boyunlu ve boyunsuz çömleklerden oluşmaktadır (Şekil 101). Çanak çömlekler elde şekillendirilmiş ve iç ile dış yüzeyleri sıvazlanarak düzeltilmiştir. Sıvazlama izleri özellikle kapların iç taraflarında belirgin olarak görülmektedir. Astarsız örneklerin dış yüzeylerindeki sıvazlama izleri, kapların dış yüzeylerinin daha iyi görünmesi amacıyla daha düzgün bir şekilde yapılmış ve bu nedenle sıvazlama izleri belirgin olarak görülmez. Hamur renkleri genel olarak açık ve koyu kahverengi daha az olmakla birlikte devetüyü ve kiremit rengindedir. Astar, kapların genelde dış yüzeyine bezen de hem iç hem de dış yüzeyine birlikte uygulanmıştır. Astar çoğunlukla açık kahverengi ve devetüyü daha az olmak kaydıyla kırmızının tonlarında, krem ve gri renklerden oluşur. Astarsız bazı kapların dış yüzeylerinde görülen derin sıyrık ve çizikler, kapların dış sathının yarı kuru haldeyken sert bir cisimle düzeltilmeye çalışıldığına işaret etmektedir. Nitekim aynı kapların dış yüzeyleri diğer çanak çömleklere göre kabadır. Bu kapların dış yüzeylerinin kabalaştırılması ve derin çizikler taşıması, Coba kâseleri olarak bilinen kap grubuna benzemeleri sonucunu doğurmuştur. Coba kâseleri veya benzerlerinin Ubaid döneminin sonlarına doğru birçok yerleşimde Ubaid çanak çömlek grubunda yer aldığı bilinmektedir (Ozan, 2009: 410-411).

Boya bezemeli kaplarda boya renkleri genel olarak açık, koyu ve kızıl kahverengi ile gri, daha az olarak da siyahtır. Boya ile yapılmış bezemeler kapların hem iç hem de dış yüzeylerine uygulanmıştır. Bezemeler bazen kapların sadece üst kesiminde uygulanmışken bazen de kabın tüm yüzeyine yayılır. Kapların ağız kenarlarının üstüne de bazen bezeme görülmektedir. Bezemeler genellikle kalın bantlardan, yatay ve dik, düz ve dalgalı çizgilerden, çizgi hatları ile alt ve üstten sınırlandırılmış içi boş ve dolu, bazen noktalı baklava dilimlerinden, bazen çizgilerle birleştirilmiş ve yine alt ve üstten çizgilerle sınırlandırılmış ve kabın tüm yüzeyine yayılan kelebek motiflerinden, rüzgârgülü ile merdivenlerden ve filizlenmiş ağaç motiflerinden oluşur (Ozan, 2009: 411).

Kaplarda genel olarak kum katkı kullanılmıştır. Kireç, mika ve bitki gibi maddeler de bazen kum ile bazen de tek başlarına kapların bazılarında katkı maddesi olarak kullanılmıştır. Höyükteki Ubaid dönemi çanak çömleğinin pişirimi ağırlıklı olarak iyidir. Kötü pişirimli bazı örnekler yüksek ısıdan dolayı yeşilimsi renk tonlarına bürünmüştür (Ozan, 2009: 411).

Türbe Höyük Ubaid dönemi çanak çömleği Tepe Gawra XIII, XIIA ve XII. tabakalarındaki Ubaid çanak çömlekleri ile yakın bir benzerlik göstermektedir. Türbe Höyük Ubaid çanak çömlekleri ayrıca, Kuzey Suriye'deki önemli Ubaid dönemi yerleşimleri arasında bulunan Hammam et-Turkman IV. tabakası, Telul eth Thalathat XIII. ve XIV. tabakları, Tell Leilan VIa ve VIb ve Amuq D geçiş ve Amuq E evreleri ile çağdaştır (Ozan, 2009: 411).

Kuzey Mezopotamya'nın Irak, Suriye ve Türkiye'deki Ubaid döneminin yaşandığı yerleşimlerdeki Ubaid evreleri karşılaştırıldığında Türbe Höyük'ün, Ubaid kültürünün kuzeye yayılımını takiben hemen yerleşim gördüğü ve yerleşimin Ubaid döneminin sonuna kadar devam ettiği tespit edilmiştir. Bundan dolayı Türbe Höyük Ubaid dönemi çanak çömlekleri arasındaki geometrik bezemeli parçaların bir kısmını Türbe Höyük Ubaid döneminin erken safhalarına, bant bezemeli örnekleri ise son safhalarına dâhil etmek olasıdır. Benzer bir durum Hammam et-Turkman'da erken tabakalarda görülen özenli ve yoğun bezeme tarzının, geç tabakalarda yerini geniş bant ve dalgalı çizgiler gibi daha basit bezemelere bırakmasında gözlemlenmiştir. Ubaid döneminin sonlarında yavaş bir tür çark kullanıldığı bilinmektedir. Ve kaplar üzerinde görülen, fırça kullanılarak çarkın dönüşüne paralel çizilen bant ve dalgalı çizgiler bu çark kullanımı ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca Tepe Gawra ve Hammam et-Turkman erken tabakalarında sayıca fazla olan boyalı çanak çömleklerin oranının geç tabakalarda azaldığı ve boyasız, saman katkılı, daha kaba şekillendirilmiş örneklerin sayısının arttığı bilinmektedir. Türbe Höyük Ubaid dönemi çanak çömlekleri arasındaki bu tür boyasız ve kaba örnekleri bu sınıfa dâhil etmek ve dönemin sonlarına ait olduğunu düşünmek mümkündür (Ozan, 2009: 412).

Türbe Höyük'te edinilen arkeolojik veriler, Botan Vadisi'nde Ubaid döneminin MÖ 5. binyılın ortalarında başladığını ve MÖ 4. binyılın başlarına kadar kesintisiz bir biçimde devam ettiğini göstermektedir. Bundan dolayı Botan Vadisi'nde Ubaid dönemi, Ubaid kültürünün kuzey yayılımı sonrasında Mezopotamya'nın kuzeyinde ortaya çıkan Ubaid olgusu ile ilişkilidir. Botan Vaidisi'ne Ubaid kültürü olasılıkla Cizre üzerinden, Dicle Vadisi aracılığı ile ulaşmış, Botan-Dicle nehirlerinin birleştiği noktadan kuzeye, Botan Vadisi'ne doğru yayılmıştır. Botan Vadisi'nden ilerleyerek, Bitlis Vadisi'nin devamı olan Başur Vadisi aracılığıyla Başur Höyük'e buradan veya Türbe Höyük'ün tam karşısındaki Çadere Vadisi ile Kurtalan civarına yayılmıştır. Bu şekilde bir yayılım muhtemelen birkaç neden bağlıdır. Botan Vadisi ve çevresi Ubaid kültürünün kuzeyde yayıldığı

bölgelerin yakınında konumlanmaktadır. Ayrıca Botan Vadisi'nde Türbe Höyük'ün yer aldığı nokta ve Başur Höyük'ün çevresi tarım, hayvancılık ve avcılık için gerekli imkânlara sahiptir. Ubaid ekonomisinde tarım ve hayvancılığın dışında günlük besin ihtiyacının av hayvanları ile desteklendiği dikkate alınırsa, Botan Vadisi'nin, Türbe Höyük ve Başur Höyük'te yerleşen Ubaid toplulukları için son derece uygun olduğu görülürür (Ozan, 2009: 412-413). Yerleşime uygun yapısı ile Ubaid toplulukları için elverişli koşullara sahip Botan Vadisi'nin, Mezopotamya ve Doğu Anadolu arasında ulaşıma imkân veren doğal bir güzergâh olması, Ubaid kültürünün bu vadideki varlığının diğer bir nedeni olabilir. Türbe Höyük'te Ubaid çanak çömleklerinin yanında bulunan obsidyenler, Botan Vadisi'nin Bingöl ve Nemrut Dağı gibi kaynaklardan elde edilen obsidyenin Doğu Anadolu'dan Mezopotamya'ya gitmesinde kullanılan yollardan biri olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Doğu Anadolu kaynaklı obsidyenlerin ağırlıklı olarak Dicle nehri üzerinde ve çevresindeki yerleşimlerde bol miktarda bulunması, Botan Vadisi'nin bu obsidyenlerin taşındığı yollar arasında bulunması ihtimalini kuvvetlendiren bir kanıttır. Sonuç olarak Türbe Höyük'te ve Botan Vadisi'nde Ubaid kültürünün varlığı, vadinin yerleşime elverişli koşulları ve obsidyen gibi hammaddelerin Mezopotamya'ya aktarılmasıyla ilişkili gibi görünmektedir (Ozan, 2009: 413).

2.3.2.2.4. Başur Höyük

Botan Vadisi-Bitlis Vadisi yol güzergâhının bir bölümünü oluşturan Bitlis Vadisi'nin devamı niteliğindeki Başur Çayı'nın batısında yer alan tarımsal alanlar, alçalarak batıya doğru inmektedir. Başur Çayı'nın yaklaşık 150 metre batısında yer alan 7-8 metre yüksekliğindeki konglomera terasın üzerinde, yaklaşık 15 metrelik kültürel dolguya sahip Başur Höyük konumlanmaktadır. Botan ve Bitlis vadileri, erken dönemlerden itibaren Van Gölü'nün batısındaki volkanik dağlardaki obsidyen yatakları ile bağlantılı olarak, Mezopotamya ile Doğu Anadolu arasında yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Aynı yol hattı, kuzey-güney geçiş hattı olarak hala yoğun olarak kullanılmaktadır. Başur Höyük'ün konumu, Güneydoğu Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya uzanan yollarla ilişkili durumdadır. Höyük günümüzde, Siirt il merkezinden yaklaşık 20 km uzaklıkta, Aktaş Köyü'nün Bakır Mezrası sınırları içerisindedir (Şekil 102) (Sağlamtimur ve Ozan, 2013: 261).

Başur Höyük ilk kez H. Çambel ve R. Braidwood tarafından 1963 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir. Çalışmalar sırasında höyüğe bir isim verilmemiş ve höyük, Başur Çayı kenarındaki höyük diye belirtilip S 64/4 olarak adlandırılmıştır (Benedict, 1980: 117). Bu yüzey araştırmasının uzun yıllar ardından ilk kazı çalışması, Ilısu Barajı suları altında kalacak olan bölgelerdeki kültür varlıklarını kurtarmak için başlatılan arkeolojik kazılar kapsamında 2007 yılında H. Sağlamtimur başkanlığında gerçekleştirilmiştir (Sağlamtimur, 2013b: 73). Başur Höyük kazı çalışmaları günümüzde de devam etmektedir.

Yapılan arkeolojik çalışmalar, höyüğün MÖ 7. binyıldan itibaren yerleşim gördüğünü, yerleşimin zaman zaman kesintiye uğrasa da MS 12-14. yüzyıllara kadar devam ettiğini göstermiştir (Sağlamtimur ve Ozan, 2013: 261). Başur Höyük'te ana dönem açığa çıkarılmıştır. Höyükteki dönemler: Ortaçağ, Orta Tunç Çağı, Erken Tunç Çağı, Uruk dönemi ve çok küçük bir alanda ortaya çıkarılan Ubaid dönemi olarak belirtilmektedir (Sağlamtimur, 2013b: 73).

Başur Höyük'te en erken tabakaya, P7 plankaresinde açılan 10x5 metrelik sondajda ulaşılmıştır. Bu alanda Geç Uruk yapı katlarının son seviyesini belirleyen yaklaşık 8-10 cm kalınlığındaki çakıl dolgunun kaldırılmasından sonra yer yer kısmen ısıya maruz kalmış döküntü kerpiç parçalarıyla tanımlanan bir dolgu kazılmıştır. Bu dolgu içindeki çoğunluğu astarsız ve bezemesiz, bir bölümü kırmızı ve devetüyü/krem astar üzerine koyu renk boya bezemeli Terminal Ubaid (Geç Kalkolitik 1) çanak çömlekleri höyükte MÖ 5. binyılın ikinci yarısına doğru inildiğini göstermektedir (Şekil 103) (Sağlamtimur ve Ozan, 2014: 515). Höyük'te Ubaid çanak çömleğine oranla az sayıda da olsa Coba kâseleri tespit edilmiştir (Sağlamtimur ve Ozan, 2014: 514).

2.3.2.2.5. Yenice Yanı

Yenice Yanı, Diyarbakır'ın Bismil ilçesinin 10 km güneydoğusundaki Yenice Köyü'ndedir. Dicle nehrinin batı kollarından biri olan ve güneyden kuzeye doğru akan Seyhan Çayı Vadisi'nde yer almaktadır (Şekil 104). 1,2 hektarlık höyük, ilk olarak 1989-1990 yıllarında G. Algaze tarafından tespit edilmiştir (Bernbeck ve Costello, 2011: 653; Algaze ve diğerleri, 1991: 213, Fig. 2b No.6-7). Bu yüzey araştırmasından uzun yıllar sonra 2001'de R. Bernbeck ekibi tarafından bir yüzey araştırması yapılmıştır. Yüzey araştırmasında toplanan çanak çömlek örnekleri,

höyüğün yoğun olarak Geç Kalkolitik dönemde yerleşim gördüğünü ve Geç Ubaid evresinde de dikkate değer bir yerleşim yoğunluğu yaşandığını göstermiştir. İlk kazı çalışmaları Ilısu Barajı arkeolojik kurtarma kazıları kapsamında 2002'de R. Bernbeck ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir (Bernbeck ve Costello, 2011: 653).

Kazı ekibi, Yenice Yanı'nda Kalkolitik dönem stratigrafisini ana hatlarıyla tespit etmeye çalışmıştır. Höyüğün kuzey yamacında, alan A ve B olarak iki bölgeye ayrılan basamaklı bir açma açılmıştır. Alan A'nın alt ucuna denk gelen bölgede yüzeyde azımsanmayacak ölçüde boyalı çanak çömlek bulunduğu için höyüğün kuzey yamacı seçilmiştir. Bir diğer açma, alan C ise höyüğün Seyhan Çayı yönündeki batı ucuna yakın tarlada açılmıştır. Açılan her üç açma yaklaşık 2x5 metre ölçülerinde olmuştur (Bernbeck ve Costello, 2011: 655).

Alan C'nin stratigrafisindeki problemler nedeniyle, söz konusu alan Yenice Yanı'nın evrelerinin genel değerlendirmesi içinde yer almamıştır. Değerlendirme alanı A ve B ile sınırlı tutulmuştur. Tabakalar arasında çağdaşlık bakımından bir bağ kurabilmek için çanak çömlek gruplarının karşılaştırılması yöntemi uygulanmıştır. Yapılan çalışmalar ve radyokarbon analizleri Yenice Yanı 5 evresinin Ubaid sonuna/Geç Kalkolitik 1 dönemine (MÖ 4400-4200) tarihlendiğini göstermektedir. Yenice Yanı 5 evresi, A III-IV ile B VI-VII tabakalarına denk gelmektedir (Bernbeck ve Costello, 2011: 656-657-664). Höyük'te, Yenice Yanı 5 evresindeki Ubaid varlığı, Kuzey Mezopotamya'da Son Ubaid yayılımında görülen Coba kâselerinin varlığı ile desteklenmiştir (Bernbeck ve Costello, 2011: 657).

Yenice Yanı'nda ele geçen binlerce yontmataş buluntunun yarısından fazlasının Kalkolitik dönemden sonraki kontekslere ait olduğu tespit edilmiştir. Geç Ubaid ve Kalkolitik endüstrisinin yonga ağırlıklı olduğu gözlemlenmiştir. İlginç bir şekilde, buluntu topluluğundaki obsidyen oranı Geç Ubaid'den Geç Kalkolitik 2 evresine geçişte iki katından fazlasına çıkmıştır, ancak obsidyen parçaları genelde çok küçüktür (Bernbeck ve Costello, 2011: 658).

Geç Ubaid ve Geç Kalkolitik çanak çömleklerinin el yapımı ya da yavaş çark yapımı oldukları için hemen hemen tamamı çark yapımı olan Demir Çağı çanak çömleklerinden kolayca ayrıldığı gözlemlenmiştir. Geç Ubaid – Geç Kalkolitik 3 mazleme grubunun dikkate değer bir gelime gösterdiği ifade edilmektedir. Yenice Yanı 5 evresinin en erken tabakalarında birkaç ince cidarlı, koyu boyalı, ince kum ve taşçık katkılı çanaklar ele geçmiştir, hem sığ hem derin formlar görülmektedir (Şekil 105). Boyalı olmamakla birlikte benzer formlar batıda Hammam et-Turkman IV ve

VA tabakasından, Habur bölgesine ve çevresindeki steplere, Tepe Gawra XVII-XV tabakasına kadar Kuzey Mezopotamya'daki birçok yerleşimde karşımıza çıkmaktadır. İçi dolu ya da eş merkezli çemberler gibi boya bezemelerin (Şekil 105 b ve c) paralelleri yakınlardaki Kenan Tepe'de gözlemlenmektedir (Bernbeck ve Costello, 2011: 659).

Coba tipi kâseler (Şekil 106) Yenice Yanı 5 evresinde sık ele geçmiştir. Bu tip kâselerin Yenice Yanı 4 evresinde sayılarının aniden azaldığı saptanmıştır. Bu kâselerin ve boyalı mal grubunun varlığından yola çıkarak Yenice Yanı 5 ve 4 evrelerinin Tell Brak HS6 evresi ile çağdaş olduğu söylenebilmektedir. Yenice Yanı 4 evresinde koyu boyalı mal grubu oranı göze çarpan bir şekilde düşmektedir. Bu nedenle Yenice Yanı 5'ten 4. evreye geçiş evresi boyalılarının benzer şekilde azaldığı Tell Brak HS6 evresiyle çağdaş olduğu düşünülmektedir (Bernbeck ve Costello, 2011: 659).

Yenice Yanı Geç Ubaid evresi küçük buluntu grubu ağırlıklı olarak ağırşaklardan oluşmaktadır. Bulunan beş ağırşaktan ikisi alan C'den gelmekte olup kontekse dayanılarak tarihlenememektedir; diğerleri alan A ve B'den ele geçmiştir. Biri dışında hepsi konik biçimlidir ve çok azında özenli boya bezeme bulunur (Şekil 107). Ağırşakların sayıca az da olsalar Kalkolitik tabakalarda diğer küçük buluntulardan daha sık görüldükleri ve bu durumun tekstil üretiminin MÖ 5. binyılın ortalarında Yenice Köyü'nde önemli bir yer tutmuş olabileceği düşünülmektedir (Bernbeck ve Costello, 2011: 659-660).

Yenice Yanı yerleşimindeki arkeolojik kanıtların çoğunluğunu çanak çömlekler oluştursa da, kazı ekibinin bu çanak çömlek silsilesi ve diğer yerleşim yerleri arasında yaptığı karşılaştırmalar Kalkolitik dönem politik ekonomileri üzerine yeni sorular sormalarına olanak sağlamıştır. Bulguları, önce Yenice Yanı özelinde sonra da bölgesel konumu hakkında olmak üzere iki aşamada tartışmışlardır (Bernbeck ve Costello, 2011: 660).

Yenice Yanı'nda 5. evreden 3. Evreye çanak çömlek gelişimi sosyal anlamda ilgi çekici olarak görülmektedir. Boyalılar, içe çekik ağızlı kâseler ve Coba kâseleri de dâhil olmak üzere Yenice Yanı 5 evresinde ait çanak çömleklerin çoğunluğu tüketim amaçlı kaplar olarak yorumlanmaktadır. Boyalı kaplar ve içe çekik ağızlı kâseler ince seramiklerdir ve seri üretilmiş olan kaba yüzlü Coba kâselerinden kati bir biçimde ayrılmaktadırlar. Farklı gruplar tarafından kullanılmış olmalarının mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu durumdan hareketle yapılan yorum; boyalı

kapların elit bir kesimin kullandığı lüks bir mal grubu olduğu ve Coba kâselerinin ise hükmedilen bir grup tarafından kullanılmış olabileceğidir. Frangipane'ye göre bu kapların, Geç Kalkolitik içe çekik ağızlı kâselere benzer biçimde, işçilere yapılan ayni ödemeler için kullanılmış olması mümkündür, ancak ödemelerin geçimle ilgili işler karşılığı olması şart değildir. Ödeme yapılanların zanaatkâr olabileceği de düşünülmelidir (Bernbeck ve Costello, 2011: 660).

Çanak çömlek üretimi dönemin büyük yerleşmelerinde oldukça iyi belgelenmiştir. Yenice Yanı'nda ele geçen birkaç parça seramik cüruf küçük ölçekli yerel üretimle ilişkili olabilir. Bununla beraber, genel görünüm çanak çömleğin büyük yerlerden ithal edildiği yönündedir alan A'daki farklı yüzeylere ait çanak çömlek parçaları da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Alan A'daki bu durum büyük bir olasılıkla yerleşimin çanak çömlek ithalatına bağımlı olmasının ve yeni mal arzının belirsiz olduğu koşullarda kırık kapların kullanılmaya devam edilmesinin bir sonucudur. Çanak çömleğin dışarıdan alınması aynı zamanda büyük yerleşimlerle karşılaştırıldığında kap formlarındaki benzerlikleri de açıklamaktadır. Son Ubaid/Geç Kalkolitik 1 buluntu grubu değerlendirildiğinde, bu malzemenin kentsel ve kırsal kontekslerde farklı kullanım görmüş olabileceğini söylemek mümkündür (Bernbeck ve Costello, 2011: 662). Yenice Yanı'ndaki çanak çömleğin gösterdiği gelişim ve çok sayıda ele geçen obsidyen buluntuaraştırmacılar tarafından göz önüne alındığında bu yerleşimin, Geç Kalkolitik 1'den Geç Kalkolitik 3'e genişleyen daha büyük bir değiş tokuş sistemine bağlı olduğu düşünülmektedir (Bernbeck ve Costello, 2011: 663).

2.3.2.2.6. Havuz Mevkii

Havuz Mevkii, Şırnak'a bağlı Güçlükonak ilçesinin Koçtepe Köyü'nde yer alan yayvan bir höyük görünümündedir. (Ökse ve diğerleri, 2012: 189). Yerleşim alanı, Mardin'in yaklaşık 128 km doğusunda, Midyat ilçesinin 58 km kadar kuzeybatısında, Dargeçit ilçesinin yaklaşık 20 km doğusunda, Güçlükonak Koçtepe Köyü'nün 2 km kuzeydoğusunda ve Dicle nehrinin doğu kıyısına yaklaşık 150 metre uzaklıkta bulunmaktadır (Ökse ve diğerleri, baskıda: 18). Höyük ilk olarak, Ilısu Barajı inşaat sahası ve çevresinde yürütülen, Mardin'in Dargeçit ve Şırnak'ın Güçlükonak ilçelerinde 2008 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Şekil 108) (Ökse ve diğerleri, 2010: 335-339-344). Havuz Mevkii

yerleşimindeki kazı çalışmaları 2010 ve 2011 yıllarında Mardin Müzesi Müdürü N. Erdoğan başkanlığında ve A.T. Ökse koordinatörlüğünde bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir (Ökse ve diğerleri, baskıda).

Havuz Mevkii, Ilısu Barajı inşaat sahası ve çevresinde Kalkolitik dönem bulgularına dair önemli verilerin alındığı bir yerleşim görünümündedir (Ökse ve diğerleri, 2013: 30; Ökse ve diğerleri, baskıda). Havuz Mevkii çanak çömlek repertuarına göre höyükteki yerleşimin Halaf-Ubaid geçiş evresi ya da Erken Ubaid dönemi başlarında kurulduğu, Ubaid 3 evresi boyunca kullanıldığı ve Geç Ubaid (Ubaid 4) döneminde ise kısa bir süre kullanıldığı düşünülmektedir (Ökse ve diğerleri, baskıda: 530).

Havuz Mevkii'ndeki mimari unsurlar, tarım faaliyetleri nedeniyle çok tahrip olmuş ve çoğu düzgün bir mimari plan vermeyen kalıntılardan oluşmuştur. Höyükte sadece G6 ve C4 açmalarında (Şekil 109) mimari planı belirlenebilen öğelere rastlanmıştır. G6 açmasında ortaya çıkan ve hücre planlı olarak değerlendirilen yapıya (Şekil 110) ait en yakın benzer yapıların Hamrin Bölgesi'nde Tell Songor A ve Tell Madhur'da; Yukarı Mezopotamya'da Tell Kosak Shamali 13-10 tabakalarında ve Yukarı Dicle Havzası'nda Kenan Tepe Ubaid dönemi yapılarında görüldüğü bildirilmektedir. C4 açmasında açığa çıkan, farklı uzunlukları nedeniyle dış cephesi zigzaglı bir yapıya ait üç odanın (Şekil 111), büyük bir olasılıkla Kuzey Mezopotamya'da Ubaid döneminde ortaya çıkan ve bu dönem için tipik plan şeması olarak nitelendirilen orta salonlu üç bölümlü ev planlarına ait olduğu düşünülmektedir. Bu tip yapıların Telul eth-Thalatat II, Değirmentepe, Tell Abada II, Tell Madhur gibi merkezlerde büyük boyutlu örnekler ile temsil edildiği ifade edilmektedir(Ökse ve diğerleri, baskıda: 43-44).

Havuz Mevkii'ndeki 18 açmada toplam yedi bin çanak çömlek parçası toplanmıştır. Toplanan çanak çömlek parçaları içinde en geniş grubu orta-ince hamurlu (Şekil 112) ve ince hamurlu (Şekil 113) gruplar oluşturmaktadır (Ökse ve diğerleri, baskıda: 69). Havuz Mevkii çanak çömleklerinde ağırlıklı ağırlıklı olarak elde biçimlendirme yöntemi tespit edilmiştir, kap repertuarındaki çanak çömleklerde nadir olarak da yavaş çark izleri görülmüştür (Ökse ve diğerleri, baskıda: 60-61-62-63-64-65-66-67-68). İncelenen yaklaşık iki bin çanak çömlek parçası üzerinde detipolojik sınıflandırma yapılmış ve çanak çömlekler alt gruplara ayrılmıştır. İncelenen çanak çömlek grupları arasında en yoğun oran çömlek biçimlerine (%55) aittir (Şekil 114). İkinci büyük grubu oluşturan çanaklar, toplam çanak çömlek

grupları içerisinde %37'lik bir oran oluşturmuştur (Şekil 115). Geriye kalan çanak çömlek formları ise bardaklar, minyatür kaplar, şişeler ve diğer formları kapsamaktadır (Ökse ve diğerleri, baskıda: 87).

Havuz Mevkii çanak çömlek gruplarının yaklaşık yarısında farklı bezeme teknikleri görülmüştür. Bezemeli gövde parçalarının dörtte birinde baskı, kabartma ve kazıma tekniği, dörtte üçünde ise boyama tekniği kullanılmıştır (Ökse ve diğerleri, baskıda: 90). Höyükteki çanak çömlek malzemesinin en geniş bezemeli grubunu oluşturan boya bezemeli kaplarda, genellikle koyu kahverengimsi siyah tonlarında boya desenleri tespit edilmiştir (Şekil 116). Boyamanın kap yüzeyine itinalı uygulandığı örneklerin yanı sıra hızlı uygulamadan kaynaklanan biçim bozuklukları gösteren örnekler de yoğun olarak gözlemlenmiştir (Ökse ve diğerleri, baskıda: 92).

Havuz Mevkii kaplarında kullanılan boya desenlerin büyük bir kısmının Ubaid 2 dönemine tarihlenen Tell Abada II-I tabakalarında bulunan desenler ile benzerlik gösterdiği bildirilmektedir. Tell Abada'nın her iki tabakasında da bulunan etrafı noktalı içi dolu daire motifleri, çarkı felek deseni, güneş motifi içi dolu üçgen ve baklava dizileri, sarkan yay dizileri zigzag ve dalgalı hat dizileri, içi dolu yatay üçgen dizileri, içi ağ taralı yatay şeritler kullanımıştır. Tell Arpaciyah'da Ubaid 3 dönemşne tarihlenen mezarlık alanında ele geçen çanak çömleklerdeki baklava dizileri ve boya bantlar ile bezenen örneklerin Havuz Mevkii kapları ile benzerlik gösterdiği ifade edilmektedir (Ökse ve diğerleri, baskıda: 108). Tell Kashkashok'taki mezarlık alanda Kuzey Ubaid erken ve geç evresinde tespit edilen kapları ile Havuz Mevkii kap biçimlerinin paralellik gösterdiği düşünülmekteyse de, Tell Kashkashok erken evre kapları ile benzerliğin daha belirgin olduğu söylenmektedir (Ökse ve diğerleri, baskıda: 111-112). Ubaid 3 döneminde (Kuzey Ubaid dönemi erken evresi) Sakçagözü IVA evresinde ortaya çıkan çanak çömleklerin bezeme desenlerinin Havuz Mevkii çanak çömleklerindekiler ile benzer olduğu tespit edilmiştir. Tell Zeidan Ubaid 3 ve 4 dönemi yerleşimlerinde ele geçen kapların tıpkı Havuz Mevkii kapları gibi yatay şeritler, dalgalı hatlar, yatay düz hatlar ile sınırlandırılmış zigzag şeritler, az sayıda dal motifi (spring ware), dama tahtası deseni, güneş motifi, dikey merdiven deseni gibi bezemelerden oluştuğu gözlemlenmiştir (Ökse ve diğerleri, baskıda: 114). Yine Türbe Höyük Ubaid dönemi kaplarındaki içi dolu ve boş üçgen veya baklava dizilerinden oluşan dama tahtası desenleri, iç içe açı şeritleri, çarkı felek, baklava dizileri, ince dikey ve yatay çizgi grupları ile kelebek motifi ve yatay

taramalardan oluşan dama tahtası desenleri Yenice Yanı ve Havuz Mevkii malzemesi için paralel örnekler oluşturmuştur (Ökse ve diğerleri, baskıda: 119).

Havuz Mevkii'nde bulunan küçük buluntular arasında en yoğun gruplardan birini ağırşaklar oluşturmuştur. Genellikle konik, bazen çift koni biçimli üretilen ağırşakların ortalarına birer dikey delik açılmıştır. Anadolu'da hala kırsal kesimlerde yün eğirme işleminde kullanılan ağırşaklara benzeyen bu örnekler, Havuz Mevkii'nde günlük yalamın kalıntıları olarak değerlendirilmektedir (Şekil 117). Havuz Mevkii ağırşaklarının benzerlerinin Malatya Değirmentepe Ubaid dönemi tabakalarından, Tepe Gawra XII'den, Tell Abada'dan, Tell Kosak Shamali A sektörünün Erken Ubaid dönemi tabakalarından ve Telul eth-Thalatat II'den bilindiği ifade edilmektedir (Ökse ve diğerleri, baskıda: 485).

Havuz Mevkii yerleşiminden çıkarılan biri çocuk, üçü erişkin olmak üzere toplam dört bireyin iskeletleri üzerine antropolojik incelemeler yapılmıştır (Eroğlu, baskıda: 514). İncelemeler sonucunda, bir bireyde, kafatasına yandan bakıldığında bandaj bağlama ile ilişkili bir çöküntü tespit edilmiştir (Şekil 118). Aynı tip uygulamalar Şeyh Höyük ve Değirmentepe Ubaid dönemi katmanlarındaki örneklerde de tespit edilmiştir. (Eroğlu, baskıda: 523). Dünyanın bazı bölgelerinde kafatası deformasyonu ve cinsiyet arasında bir korelasyon bulunmuştur. Ancak bu ilişkinin anlamlılığı netlik kazanmamıştır. Değirmentepe ve Şeyh Höyü iskeletlerinde deformasyon uygulamasının sadece kadınlara yapıldığı saptanmıştır. Aynı şekilde Havuz Mevkii iskeletlerinde de kız bebeklerde de bu uygulamanın izlerine rastlanmıştır (Eroğlu, baskıda: 524).

Havuz Mevkii'nde çaığa çıkan yerleşimin Ubaid dönemine ait küçük kırsal yerleşim birimleri için örnek olduğu düşünülmektedir. Ilısu Barajı inşaat sahasındaki Havuz Mevkii'nde de içinde olduğu toplam on beş arkeolojik alanın küçük boyutlu, tek dönemli, küçük tarımcı yerleşimler ya da mevsimlik yerleşimler olarak nadiren tabakalı sosyal yapıya sahip olduğu tahmin edilmektedir (Ökse ve diğerleri, baskıda: 526).

2.3.2.2.7. Şıhahmet Harabesi

Şıhahmet Harabesi, Diyarbakır il merkezinin kuzeybatısında, Ergani ilçesinin 20 km güneydoğusunda, Şehik Köyü'nün 1,5 km güneydoğusunda konumlanmaktadır (Şekil 119).Boğazçayı'nın batı yakasında kalan yerleşme, 2 metre

yüksekliğinde 150/125 metre çapında oval biçimli, çok yassı bir höyüktür (Benedict, 1980: 128-129; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Şıhahmet Harabesi). Höyük, 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında tespit edilmiş ve R 56/8 numarası ile kodlanmıştır. Höyükten malzeme toplama çalışması yapılmıştır (Benedict, 1980: 128-129). Höyüğün yüzeyinden toplanan malzeme içerisinde Ubaid dönemi çanak çömlekler tespit edilmiştir (Benedict, 1980: 148).

2.3.2.2.8. Tilmin

Tilmin, Diyarbakır'ın Silvan ilçesinin 6 km doğusunda konumlanan 25 metre yükseklikte ve yaklaşık 150 metre çapında bir höyüktür (Şekil 120) (Benedict, 1980: 114; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Tilmin). Höyük, 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında tespit edilmiş vehöyüğe R 61/2 kod numarası verilmiştir (Benedict, 1980: 114). Höyüğün yüzeyinden toplanan çanak çömlekler arasında Ubaid dönemine ait parçalar saptanmıştır (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.9. R 56-23

Diyarbakır il merkezinin kuzeybatısında, Ergani ilçesinin 15,4 km güneydoğusunda, Aşaıtermül Köyü'nün yaklaşık 1,8 km batısında, Diyarbakır-Ergani karayolunun hemen kuzeydoğu kenarındadır (Şekil 119). Aralarında hafif bir boyun kısmı bulunan yan yana üç tepeden oluşmuştur Her tepenin yüksekliği yaklaşık 7 metredir. Tüm höyüklerin toplam uzunluğu 400x250 metreyi bulmaktadır (Benedict, 1980: 130; Harmankaya ve diğerleri, 1998: R 56-23). Höyük 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında saptanmıştır ve muhtemelen ismi bilinmediği için R 56-23 numarası ile kodlanmıştır (Benedict, 1980: 130). Höyükte toplanan çanak çömlek malzemeleri arasında Ubaid dönemi çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir (Benedict, 1980: 147).

2.3.2.2.10. Arisk Tepe

Arisk Tepe, Batman şehir merkezinin 20 km kuzeydoğusunda, Ariski Köyü'nün 3,5 km güneybatısında bulunmaktadır (Şekil 121). Höyük, Garzan Çayı'nın batı yakasında, 15 metre yükseklikte ve alt kesidi 100, üst kesidi 40-50 metre çaplarındadır. Ariski'den Hicri'ye giden karayolu höyüğü güneyden 2-4 metre kadar kesmiştir (Benedict, 1980: 114; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Arisk Tepe) Arisk Tepe, 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında tespit edilmiş ve höyüğe S 62/2 kod numarası verilmiştir. Höyükten toplanan çanak çömlekler arasında Halaf-Ubaid geçiş evresine ve Ubaid dönemine ait parçalar bulunmuştur (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.11. Aşağıkeferzo

Batman il merkezinin 17 km doğu-güneydoğusunda, Batman Ovası'nın ortasında yeni adı Yenipınar olan Aşağıkeferzo Köyü'nde yer almaktadır (Şekil 121). Çağdaş köy höyüğü çevrelemektedir. Höyüğün 20 metre yüksekliğinde 75 metre çapındadır. Höyük, 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında tespit edilmiş ve S 62/5 numarası ile kodlanmıştır (Benedict, 1980: 114; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Aşağıkeferzo). Aşağıkeferzo'dan toplanan çanak çömlek malzemesinin arasında Ubaid ve Uruk dönemine ait çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.12. Tilmiz

Batman il merkezinin 4 km kuzeydoğusunda Akça Köyü'nde (Tilmis) yer almaktadır (Şekil 122). 5 metre yükseklikte ve 30 metre çapında olan höyük, 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında tespit edilmiş ve S 61/2 numarası ile kodlanmıştır (Benedict, 1980: 114; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Tilmiz). Höyükte toplanan çanak çömlekler arasında Halaf-Ubaid geçiş evresi dönemi çanak çömlekleri saptanmıştır (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.13. S 62-6

Batman'ın Beşiri ilçesinin Melho Köyü'nün 500 metre güneyinde, Batman-Kurtalan yolunun kenarında ve Kurtalan'a giden demiryolunun güneyinde yer almaktadır (Şekil 121). Yüksek olmayan doğal bir tepe görünümündeki yerleşmenin çapı 100 metredir. 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında tespit edilen yerleşme S 62/6 numarası ile kodlanmıştır (Benedict, 1980: 115; Harmankaya ve diğerleri, 1998: S 62-6). Toplanan çanak çömlekler arasında Halaf, Halaf-Ubaid geçiş evresi, Ubaid ve Uruk dönemlerine ait çanak çömlekler bulunmuştur (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.14. S 62-3

Batman'a bağlı Beşiri ilçesindeki Taliban Köyü'nde ve Garzan Çayı'nın 200 metre doğusunda yer almaktadır (Şekil 121). 3-4 metre yüksekliğinde ve 60-75 metre çapındaki höyük bir teras üzerindedir. 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında saptanan höyük S 62/3 numarası ile kodlanmıştır (Benedict, 1980: 114; Harmankaya ve diğerleri, 1998: S 62-3). Höyükte toplanan çanak çömlekler arasında Halaf-Ubaid geçiş evresi ve Uruk dönemlerine ait çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.15. S 63-12

Höyük, Siirt'e bağlı Kurtalan ilçesinin 2,5 km batısında Aynik (Gürgöze) Köyü'nün 75 metre doğusunda ve Batman-Kurtalan yolunun kenarında yer almaktadır (Şekil 123). 5 metrre yüksekliğe sahip olan höyük, yaklaşık 50 metre çapındadır. 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında saptanamış S 63/12 kod numarası ile numaralandırılmıştır (Benedict, 1980: 115; Harmankaya ve diğerleri, 1998: S 63-12). Höyük üzerinden toplanan çanak çömlek grupları arasında Halaf, Halaf-Ubaid geçiş evresi, Ubaid ve uruk dönemi ait çanak çömlekler bulunmuştur (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.16. S 63-2

Siirt'e bağlı Kurtalan ilçesinin Konakpınar Köyü'nün (Ayınkasır) hemen batısında yer alan alçak bir yükseltidir (Şekil 123). 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında bulunmuş ve S 63/2 numarası ile kodlanmıştır (Benedict, 1980: 115; Harmankaya ve diğerleri, 1998: S 63-2). Toplanan çanak çömlekler arasında Halaf-Ubaid geçiş evresi dönemi çanak çömlekleri olduğu tespit edilmiştir (Harmankaya ve diğerleri, 1998: S 63-2).

2.3.2.2.17. Deruk

Siirt il merkezinin yaklaşık 30 km batısında, Kurtalan ilçesinin 7,5 km ve Konakpınar Köyü'nün (Ayınkasır) yakşalık 2 km batısında yer almaktadır (Şekil 123). Eski bir Ermeni Köyü'nün kalıntılarının da bulunduğu bir yamaç yerleşmesidir. Kozdağ'ın kuzeybatı eteklerindeki yerleşme 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında bulunmuş ve S 63/3 numarası ile kodlanmıştır (Benedict, 1980: 115; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Deruk). Deruk'ta toplanan çanak çömlek parçaları arasında Ubaid dönemine ait çanak çömlek parçaları bulunmuştur (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.18. S 63-23

Siirt'e bağlı Kurtalan ilçesinin batısında, Kalemeran Köyü'nün 2 km batısında yer almaktadır (Şekil 123). Yakın çevresinde herhangi bir akarsu olmayan yerleşme, kuzey-güney doğrultusunda 350, doğu-batı doğrultusunda 250 metre boyutlarındadır. 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında bulunmuş ve S 63/3 numarası ile kodlanmıştır (Benedict, 1980: 116; Harmankaya ve diğerleri, 1998: S 63-23). Yerleşmede toplanan çanak çömlekler arasında Halaf-Ubaid geçiş evresi ve Ubaid dönemi çanak çömlekleri tespit edilmiştir (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.19. Güney Mahalle

Siirt ili, Kurtalan ilçesi'ndeki Güney Mahalle Köyü'nün yanında yer almaktadır (Şekil 123). 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında bulunmuş ve S 63/13 numarası ile kodlanmıştır (Benedict, 1980: 115; Harmankaya ve diğerleri, 1998: Güney Mahalle). Söz konu yerde toplanan çanak çömlek parçaları arasında Halaf-Ubaid geçiş evresi dönemine ait örnekler bulunmuştur (Benedict, 1980: 143).

2.3.2.2.20. Cizre-Silopi Ovası

Şırnak iline bağlı Cizre ve Silopi ilçelerindeki arkeolojik yerleşimlere dair ilk çalışmalar 1988-1990 yılları arasında G. Algaze ve ekibi tarafından Dicle-Fırat Arkeolojik Araştırtırma Projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir (Algaze, 1989: 241; 1992: 425; Algaze ve Rosenberg: 1991: 143; Algaze ve diğerleri, 1991: 193; 2012: 1). Bu araştırmanın 15 yıl ardından 2004, 2005 ve 2006 yıllarında G. Kozbe başkanlığındaki araştırma ekibi, Cizre-Silopi Ovası'nda Algaze ve ekibinin çalıştığı alanlar ve bu alanın dışında kalan bölgelerde –özellikle İdil- olmak üzere bir dizi yüzey araştırması daha yapmıştır (Kozbe, 2006: 293-294; 2007: 307; 2008: 175). Cizre-Silopi Ovası'ndaki arkeolojik verileri söz konusu bu iki yüzey araştırmasının sonuçlarından bilmekteyiz.

Araştırılan bölge olarak Cizre-Silopi Ovası, Şırnak'a bağlı Cizre ilçesinin güneydoğusunda ve Cudi Dağları'nın güneyinde yer almaktadır. Cizre-Zaho karayolundan güneye doğru uzanan; Dicle, Habur ve Hezil nehirlerinin arasında yer alan üçgen bir alan biçiminde uzanmaktadır (Şekil 124 ve 125). Adı anılan nehirler, aynı zamanda Türkiye'nin Suriye ve Irak ile olan uluslar arası sınırlarını da oluşturmaktadır (Kozbe, 2006: 293).

2.3.2.2.20.1. Mehmetçik Höyük

Cizre'nin hemen güneyinde veDicle nehrinin doğu kıyısında yer alan Mehmetçik Höyük (Şekil 126), kuzey-güney yönünde 200 metre, doğu-batı yönünde ise 140 metre boyutlarında ve 17 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 61). Höyük, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey

araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Yüzeyden toplanan çanak çömlek malzemeleri arasında Kalkolitik döneme ait Ubaid, Ubaid-Geç Kalkolitik geçiş evresi ve Uruk dönemi çanak çömleklerine rastlanmıştır (Algaze ve diğerleri, 2012: 56).

2.3.2.2.20.2. Hacı Sultan

Hacı Sultan, Cizre'ye bağlı Mehmedi (İnce) Köyü'nün hemen doğusunda yer alan konik bir höyüktür (Şekil 126). Doğu-batı doğrultusunda 25 metre, kuzey-güney doğrultusunda 40 metre boyutlarında ve yaklaşık 5 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 61). Hacı Sultan Höyük, G. Algaze tarafından 1989-1990 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Yüzey araştırmasında toplanan çanak çömleklerin arasında Kalkolitik döneme ait Ubaid ve Uruk dönemi çanak çömlek örnekleri görülmüştür (Algaze ve diğerleri, 2012: 56).

2.3.2.2.20.3. Revini Harabe

Revini Harabe, Silopi ilçesine bağlı Revini Köyü'nün 1 km kadar doğusunda Nerdüş Çayı ile Dicle'nin kesiştiği yerde bulunmaktadır (Şekil 126). Höyük, doğu-batı yönünde 100 metre, kuzey-güney yönünde 160 metre boyutlarında ve yaklaşık 2 metre yüksekliktedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 61). Revini Harabe, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey araştırmalarında saptanmıştır (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Höyük üzerinden toplanan Kalkolitik dönem çanak çömlek parçaları arasında Ubaid-Geç Kalkolitik geçiş evresi ve Uruk dönemi örnekler bulunmuştur (Algaze ve diğerleri, 2012: 56).

2.3.2.2.20.4. Rubai Kale

Rubai Kale, Silopi'ye bağlı Kavaközü Köyük'nde, Yüzükara ve Atladıöldü derelerinin kesiştiği noktada, Dicle'nin hemen doğusunda yer almaktadır (Şekil 126). Höyük, kuzey-güney yönünde 220 metre, doğu-batı yönünde 80 metre boyutlarında ve yaklaşık 8 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 62). Rubai Kale, G. Algaze tarafından 1989-1990 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit

edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Yüzey araştırmasında toplanan Kalkolitik dönem çamak çömlekleri arasında Ubaid ve Uruk dönemlerine ait çanak çömlek örnekleri gözlemlenmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 56).

2.3.2.2.20.5. Basorin Höyük

Silopi ilçesinden 16 km uzaklıktaki Yankale Köyü'nde bulunan Basorin Höyük'ün güneyinde Dicle, batısında ise Şurik Deresi bulunmaktadır (Şekil 127). Höyük, kuzey-güney yönünde 380 metre, doğu-batı yönünde 280 metre boyutlarında ve yaklaşık 27 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 62; Kozbe, 2006: 297). Basorin, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey araştırmalarında saptanmıştır (Algaze ve Rosenberg, 1991: 144-148; Algaze ve diğerleri, 1991: 196-225). Höyükten toplanan Kalkolitik dönem çanak çömekleri arasında Ubaid ve Uruk dönemlerine ait çanak çömlek örnekleri bulunmuştur (Algaze ve diğerleri, 2012: 56; Kozbe, 2006: 298).

2.3.2.2.20.6. Şeyh Mehmet Türbesi Harabe

Şeyh Mehmet Türbesi Harabe olarak anılan yerleşim Dicle ile birleşen Şurik Deresi'nin hemen doğusunda ve Basorin Höyük'ün hemen güneydoğusunda yer almaktadır (Şekil 127). Höyük, kuzey-güney doğrultusunda 100 metre, doğu-batı doğrultusunda 60 metre boyutlarında ve yaklaşık 4 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 1991: 226; 2012: 63). Şeyh Mehmet Türbesi Harabe, G. Algaze tarafından 1989-1990 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Yüzey araştırmasında toplanan Kalkolitik dönem çanak çömlekler arasında sadece Ubaid dönemi çanak çömleği ele geçmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 56).

2.3.2.2.20.7. Başköy Yanı 1

Başköy Yanı 1 höyüğü, Silopi'ye bağlı Başköy (Tilkabin) Köyü'nün yaklaşık 500 metre kuzeyinde yer almaktadır (Şekil 127). Höyük, kuzey-güney yönünde 240 metre, doğu-batı yönünde 140 metre boyutlarında ve yaklaşık 5,5 metre

yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 65). Başköy Yanı 1, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey araştırmalarında saptanmıştır (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Höyükte toplanan Kalkolitik dönem çanak çömlekler arasında sadece Ubaid dönemi çanak çömlek örneklerine rastlanmıştır (Algaze ve diğerleri, 2012: 56).

2.3.2.2.20.8. Başköy Yanı 2

Başköy Yanı 2 höyüğü, Silopi'ye bağlı Başköy (Tilkabin) Köyü'nün yaklaşık 500 metre kuzeyinde ve Başköy Yanı 1 höyüğünün hemen güneyinde yer almaktadır. (Şekil 127). Höyük, kuzey-güney doğrultusunda 150 metre, batı-doğu doğrultusunda 90 metredir. Höyüğün yükseltisi "0" metre olarak saptanmıştır. Başköy Yanı 2 höyüğünün Başköy Yanı 1 ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 65). Höyük, G. Algaze tarafından 1989-1990 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Başköy Yanı 2'deki Kalkolitik dönem çanak çömlekleri incelendiğinde sadece Ubaid dönemi çanak çömlek örneklerinin olduğu gözlemlenmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.9. Silopi Höyük

Silopi ilçe merkezinde bulunan (Şekil 127) ve günümüzde artık tahribatlar nedeniyle yüksekliği 10 metre civarında kalmış olan höyük üzerinde Atatürk Parkı olarak anılan büyük bir dinlenme alanı yer almaktadır (Kozbe, 2006: 298). Silopi Höyük, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey araştırmalarında saptanmıştır (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Höyükten toplanan Kalkolitik dönem çanak çömlek parçaları arasında sadece Ubaid dönemi çanak çömlek örnekleri ele geçmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.10. Girge Miçuero

Girge Miçuero höyüğü, Silopi'ye bağlı Ortaköy (Gundihadit) Köyü'nün yaklaşık 2,2 km kadar güneyinde yer almaktadır (Şekil 127). Höyük, kuzey-güney yönünde 215 metre, doğu-batı yönünde 240 metre boyutlarında ve yaklaşık 2-3 metre

yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 66). Girge Miçuero, G. Algaze tarafından 1989-1990 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Yüzey araştırması sırasında toplanan çanak çömlekler arasında Halaf ve Ubaid dönemi çanak çömlek örneklerine rastlanmıştır (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.11. Girge Barasta

Girge Barasta höyüğü, Silopi'ye bağlı Ortaköy (Gundihadit) Köyü'nün yaklaşık 1,8 km güney-güneybatısında ve Girge Miçuero höyüğünün kuzeyinde bulunmaktadır (Şekil 127). Höyük, kuzey-güney doğrultusunda 170 metre, doğu-batı doğrultusunda 180 metre boyutlarında ve yaklaşık 1-1,5 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 67). Girge Barasta höyüğü, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey araştırmalarında saptanmıştır (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Höyükten toplanan çanak çömlekler arasında Halaf, Ubaid ve Uruk dönemi çanak çömlek örnekleri tespit edilmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.12. Girik Tahti / Girge Tahti

Girik Tahti, Silopi'ye bağlı Girik Bedro (Çiftlikköy) Köyü'nün yaklaşık 600 metre güneydoğusunda yer almaktadır (Şekil 127). Höyük 230 metre çapında ve yaklaşık 6 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 67). Girik Tahti höyüğü, G. Algaze tarafından 1989-1990 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Höyükten toplanan Kalkolitik dönem çanak çömlek malzemesinin içinde Ubaid ve Ubaid-Geç Kalkolitik geçiş evresi dönemi çanak çömlek örnekleri bulunmuştur (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.13. Gre Musto

Gre Musto höyüğü, Silopi'ye bağlı Buğdaylı (Takyan) Köyü'nün yaklaşık 2 km güney-güneybatısında yer almaktadır (Şekil 127). Höyük, kuzey-güney doğrultusunda 160 metre, doğu-batı doğrultusunda 300 metre boyutlarında ve

yaklaşık 4,5 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 67). Gre Musto höyüğü, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey araştırmalarında saptanmıştır (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 225). Yüzey araştırmasında toplanan çanak çömlekler arasında Halaf ve Ubaid dönemi çanak çömlek örnekleri saptanmıştır (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.14. Nervan Höyük

Nervan Höyük, Silopi'nin 7 km güneybatısında, Kavallı Köyü'nün 100 metre doğusunda ve Şurik Deresi'nin yanında yer almaktadır (Şekil 127). Höyük, kuzey-güney yönünde 210 metre, doğu-batı yönünde 400 metre boyutlarında ve yaklaşık 19 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 68). Nervan Höyük, G. Algaze tarafından 1989-1990 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 226). Yüzey araştırmaları sırasında toplanan çanak çömlekler arasında Halaf, Ubaid ve Uruk dönemi çanak çömlek örnekleri ele geçmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 57; Kozbe, 2006: 296).

2.3.2.2.20.15. Takyan Höyük

Silopi ilçesinden 10,5 km güneybatı konumlanan Takyan Höyük, Buğdaylı Köyü'ne bağlı olup Şurik Deresi'nin doğusunda yer almaktadır (Şekil 127). Takyan Höyük, 350x680 metre boyutunda ve 15 metre yüksekliğindedir. Etrafı pamuk tarlaları ile çevrili höyüğün güney kesimlerinde tarım yapılmaktadır (Kozbe, 2006: 297). Höyük, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürüttüğü yüzey araştırmalarında saptanmıştır (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 226). Yüzey araştırmaları sırasında toplanan çanak çömlekler arasında Halaf -çok sayıda olmak üzere- ve Ubaid dönemi çanak çömlekler ele geçmiştir (Kozbe, 2006: 297).

Takyan Höyük'ün ve Şurik Deresi'nin çok yakınında yer alan, muhtemelen Takyan Höyük ile ilişkili Takyan Yanı 1, Takyan Yanı 2 ve Takyan Yanı 3 isimli höyükler de (Şekil 127) 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 148; Algaze ve diğerleri, 1991: 226). Adı geçen üç yerleşimde yapılan yüzey araştırmalarında

toplanan Kalkolitik dönem çanak çömlekleri arasında Ubaid dönemi çanak çömlekleri gözlemlenmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.16. Hurusya / Hurisya Yanı 1

Silopi'ye bağlı Otludere (Hurisya) Köyü'nün yaklaşık 800 metre batı-güneybatısında yer alan Hursuya Yanı 1 yerleşmesi (Şekil 127), kuzey-güney doğrultusunda 110 metre, doğu-batı doğrultusunda 150 metre boyutlarında ve yükseltisi olmayan bir yerleşmedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 72). Hursiya Yanı 1, G. Algaze tarafından 1989-1990 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 149; Algaze ve diğerleri, 1991: 226). Yüzey araştırmalarında toplanan Kalkolitik dönem çanak çömlekleri arasında Ubaid ve Uruk döneminden örnekler tespit edilmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.17. Küntüz Höyük

Küntüz Höyük, Silopi ilçe merkezinin 10 km batısında ve Ceylan (Küntüz) Köyü'nün 400 metre kuzeyinde yer almakatadır (Şekil 127). Höyük, 220x175 metre boyutlarında ve yaklaşık 10 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 72; Kozbe, 2006: 295). Küntüz Höyük, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 149; Algaze ve diğerleri, 1991: 226). Höyükte yapılan malzeme toplama çalışmasında Kalkolitik dönem çanak çömlekleri arasında Ubaid ve Uruk dönemine ait çanak çömlek örnekleri ele geçmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.18. Kerpiç Höyük

Kerpiç Höyük, Silopi'ye bağlı Doruklu/Duruklu (Hazayi) Köyü'nün 100 metre güneybatısında yer almaktadır (Şekil 127). Höyük, kuzey-güney doğrultusunda 30 metre, doğu-batı doğrultusunda 100 metre boyutlarında ve yaklaşık 2,5-3 metre yüksekliğindedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 73). Kerpiç Höyük, G. Algaze tarafından 1989-1990 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 149; Algaze ve diğerleri, 1991: 226). Yüzey

araştırmalarında toplanan çanak çömlekler arasında Kalkolitik döneme dair sadece Ubaid dönemi çanak çömlekleri ele geçmiştir (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.19. Hazayi Höyük

Silopi ilçe merkezinin 12 km, Doruklu (Hazayi) Köyü'nün ise 350 metre kadar batısında yer alan Hazayi Höyük (Şekil 127), 160x100 metre boyutlarında ve 16 metre yüksekliğindedir (Kozbe, 2006: 295). Höyük, 1989-1990 yılları arasında G. Algaze'nin yürttüğü yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Algaze ve Rosenberg, 1991: 149; Algaze ve diğerleri, 1991: 226). Yüzey araştırmasında toplanan çanak çömlekler arasında Kalkolitik döneme ilişkin yalnızca Ubaid dönemi çanak çömlekleri saptanmıştır (Algaze ve diğerleri, 2012: 57).

2.3.2.2.20.20. Küçük Kozluca (Gre Hanike) Höyük

İdil ilçesine bağlı Kozluca Köyü'nün doğusunda bulunan Küçük Kozluca Höyük (Şekil 128), günümüzde toprak çekimi nedeniyle aşırı tahribata uğramıştır. Höyük, 2006 yılında G. Kozbe'nin yürüttüğü Şırnak İli Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Höyükte yapılan malzeme toplama çalışmasında yoğun bir biçimde Ubaid dönemi boyalı çanak çömleklerin olduğu görülmüştür (Şekil 129). Toplanan yüzlerce Ubaid çanak çömleği, höyükte bir Ubaid yerleşmesi olabileceği ihtimalini düşündürmektedir (Kozbe, 2008: 178-179).

2.3.2.2.20.21. Cizre-Silopi Ovası'nın Ubaid Kültürü Açısından Değerlendirilmesi

Cizre-Silopi bölgesinde Halaf dönemini izleyen evrede, genellikle MÖ 5. bin yıla tarihlendirilen Kuzey Mezopotamya'nın Ubaid dönemi ortaya çıkmaktadır. Yüzey araştırmalarında toplanılan Ubaid çanak çömleklerini, mineral katkılı, açık yeşilimsi ve soluk turuncu renklerde hamura sahip olduğu ve görece Halaf çanak çömleklerinden daha az sıkı/yoğun olduğu saptanmıştır. Omuz üzerinde kulplu veya kulpsuz örneklerin olduğu, kısa dışa çekik ağız kenarlı, küresel gövdeli çömlekler (Şekil 130), yatay bantlarla süslenmiş yarı küresel gövdeli kâseler (Şekil 131) en sık karşılaşılan formlardır (Algaze ve diğerleri, 2012: 16). Bu çanak çömlekler ile ilişkili

olarak, bitki katkılı, kaba hamurlu, düz çıkıntılı ağız kenarına sahip küpler (Şekil 132), bazı örneklerin üst bölgesinde kamış baskısı bulunan, bitki katkılı çukur ağızlı kaplar (Şekil 133) ve az sayıda ele geçen, Amik bölgesinde E ve D evrelerindeki örnekleri anımsatan, kırmızı ve siyah/koyu kahverengi ince çizgilerden oluşan iki renkli parçaların (Şekil 134) çeşitli formları ele geçmiştir. Az sayıda sadece Basorin'de bulunan kaliteli hamura sahip, dikey bezemeli bardak parçaları, form yönünden Susa A evresindeki bardakları anımsatmaktadır (Şekil 135) (Algaze ve diğerleri, 2012: 17).

Yüzey araştırmalarında toplanan Ubaid çanak çömleklerinin form, bezeme ve katkı yönünden yakın benzerleri Irak yerleşmeleri olan Tepe Gawra XIX-XV, Khanijdal Doğu, Tell Madhur II ve Tell Abada II-I'de görülmüştür. Ayrıca Suriye ve Türkiye yerleşimleri olan Tell Leilan VIA, Tell Hammam et-Turkman IVA-C ve Kenan Tepe'de de benzer buluntu grubuyla karşılaşılmıştır. Bu tür paralellikler, Cizre-Silopi bölgesindeki Ubaid materyallerini, Güney Mezopotamya Ubaid 3 ve 4 evrelerinden elde edilen veriler ile kıyaslama yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu da, kronolojik aralığı kabaca MÖ 5. binyılın ikinci yarısına çekmeye yardımcı olmaktadır (Algaze ve diğerleri, 2012: 17). Araştırmalarda sadece üç yerleşimde (Mehmetçik Höyük, Revini Harabe ve Girge Tahti) "sprig ware" olarak anılan kap örnekleri saptanmıştır (Şekil 136). İlk kez Tepe Gawra'da saptanan bu mal grubu Ubaid ve Geç Kalkolitik dönemlerinin son evrelerine tarihlendirilmektedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 18).

Cizre-Silopi bölgesinde Ubaid döneminde, bir önceki dönem olan Orta-Geç Halaf döneminden oldukça farklı bir karakter gösteren yerleşim şablonu ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu bölgede yerleşilen alanın ve olasılıkla popülâsyonun değişmeden kaldığı ifade edilse de, yerleşimlerin sayısında bir artış olduğu ve önceki dönem yerleşimlerini ikiye katladığı savunulmaktadır. Ubaid yerleşimlerinin daha geniş bir biçimde Cizre-Silopi düzlüklerine yayıldığı düşünülmektedir (Şekil 137). Yüzey araştırmalarında saptanan 21 yerleşim yerinde, Halaf ve Ubaid çanak çömlek parçalarının birlikte bulunduğu yerleşim sayısının sadece 6 olduğu görülmüştür. Yani önceki Halaf yerleşimlerinin üçte ikisinin Ubaid döneminde de yerleşim görmeye devam ettiği fakat çoğu yerleşimin Ubaid döneminde yeni kurulduğu düşünülmektedir (Algaze ve diğerleri, 2012: 17).

Cizre-Silopi düzlüğü boyunca saptanan Ubaid yerleşimlerinin doğasını anlamak pek mümkün olmamıştır. Çünkü Ubaid yerleşmelerinin çoğu sonraki dönem

tabakaları altında kalmıştır. Tıpkı Halaf döneminde olduğu gibi, yüzey araştırmalarında tek tabakalı bir Ubaid höyüğü tespit edilememiştir. Takyan Höyük'te Ubaid çanak çömlekleri yerleşimin yalnızca dörtte birlik bir alandan toplanmıştır. Bunun da, Takyan'daki Halaf dönemi yerleşiminden daha küçük bir yerleşime işaret edebileceği düşünülmektedir. Benzer bir şekilde Basorin'de, Ubaid materyalleri sadece höyükten kayan toprak içinde saptanabilmiştir. Yüzey araştırmalarında ele geçen az sayıdaki Ubaid materyali değerlendirildiğinde, Cizre-Silopi düzlüklerindeki modelin, çoğu bu dönemde kurulan, kendini idame ettiren, tarımsal faaliyetler yürüten köylerden oluşan yerleşim şablonu olduğu düşünülmektedir. Bu yerleşimlerden en az ikisinin (Başköy Yanı 1 ve Kerpiç Höyük) Ubaid döneminden sonra yeniden yeniden yerleşilmemiş ve gelecek yıllar için oldukça ideal bir kazı alanı olduğu yorumu yapılmaktadır (Algaze ve diğerleri, 2012: 17-18).

Cizre-Silopi düzlüklerinde Halaf ve Ubaid dönemine ait veriler sonucunda, yerleşim sayısının arttığı gözlemlenmekte ve bu durumun, Yukarı Habur (Suriye) ve Kuzey Cezire (Irak) bölgelerindeki yerleşim şablonu ile ters düştüğü yorumuna neden olduğu görülmektedir. Örnek olarak, Suriye'deki Hamoukar yerleşiminin çevresinde Ubaid döneminde bir daralma/küçülme olduğu, Kuzey Irak bölgesinde yerleşim sayısının aynı kaldığı ifade edilmektedir. Ayrıca, Ubaid dönemi boyunca Cizre-Silopi Ovası'nın yerleşim yapılanmasının hiyerarşik olmadığı yorumlanmaktadır (Algaze ve diğerleri, 2012: 18).

SONUÇ

Neolitik dönemin bir devamı olarak nitelendirilen küçük köylerden oluşan yaşam tarzının; bazı yayınlarda Erken/İlk Kalkolitik dönem içerisinde yer almasına karşın, bazı yayınlarda yaşam ve yerleşim tarzının farklı olmadığı Geç Neolitik dönem içierisinde değerlendirildiği görülmektedir (Ökse, 2015: 17). Arkeolojik veriler açısından değerledirildiğinde Kalkolitik dönem MÖ 6000-3000 yılları arasına denk gelmektedir ve sürecin ikinci yarısından itibaren madencilik faaliyetlerinin yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Ancak Kalkolitik teriminin Halaf kültürü için kullanılmasının ilginç olduğu savunulmaktadır, çünkü bu dönemde madencilik faaliyetine dair veri bulmanın oldukça güç olduğu ifade edilmektedir. Bazı yerleşimlerden bulunan az sayıdaki metal küçük buluntunun, Erken Neolitik dönemden bilinen biçimde bir ham-bakır dövme tarzı ile üretilen boncuk veya benzeri nitelikte nesneler olduğu dile getirilmekte; bu koşullarda Kalkolitik teriminin, olasılıkla kentleşme başlangıcına tekabül eden kültürel bir ara gelişme aşamasını belirtmek için kullanıllan, ancak özellikle Halaf verileri açısından düşünüldüğünde nesnel karşılığı olmayan bir terim olarak belirginleştiği savunulmaktadır (Atakuman, 2015a: 51). Günümüzdeki arkeolojik verilere göre kilden yapılmış ilk kapların Geç Neolitik başlarında (yaklaşık MÖ 7000) ortaya çıktığı ve ilk boyalı çanak çömlek örneklerin de bu aşamada görüldüğü tespit edilmiştir. Birçok araştırmacı tarafından toplumsal ve ekonomik açıdan merkezi sistemin başlangıcı olarak ifade edilen Ubaid kültürünün başlarına kadar (yaklaşık MÖ 5100) geçen zaman diliminin Geç Neolitik olarak kabul edildiği ifade edilmektedir (Atakuman, 2015a: 51; Tekin, 2015b: 45). Halaf kültürü ile ilişkili toplulukların her birinin çok farklı geçim, yerleşiklik ve sembolik stratejilere dayalı sosyal ve ekonomik yaşantıları benimsedikleri belirtilmektedir. Halaf geçim ve yerleşim stratejilerinin, Çanaksız Çömleksiz Neolitik'in son evrelerinden beri süreklilik gösteren bir sosyo-ekonomik yapılanmanın ürünü olduğu, buna bağlı olarak Halaf-Ubaid geçiş sürecinin de olasılıkla bu süreklilik üzerine oturduğu düşünülmektedir (Atakuman, 2015a: 53).

Tez metninin birinci bölümünde de ifade edildiği gibi son dönemdeki arkeolojik çalışmalar arasında Hassuna, Samarra ve Halaf kültürlerinin zamansal olarak Geç Neolitik dönemde değerlendirilmesi gerektiği yönünde öneriler vardır. H. Tekin, eski algının aksine; zamansal bir sıralama içinde Hassuna, Samarra ve Halaf

arasında kesin ve keskin bir çizginin olmadığını ve bunların arasında bir ilişkinin olduğunu belirterek; yeni bulguların farklı düşünceler dile getirilmesine neden olduğunu söylemektedir. H. Tekin, Kuzey Mezopotamya'da, özellikle Balikh ve Habur'da Samarra ile Halaf arasında organik bir bağın olduğunu; Yukarı Dicle Vadisi'nde Hassuna ile Samarra arasında sıkı bir bağlantının olduğunu; Orta ve Aşağı Mezopotamya'da ise Samarra ile Ubaid arasında organik bir bağın olduğunu ve her iki çanak çömlek türünü kullanan toplulukların birbiriyle ilintili olduğunu belirtmektedir. Tekin, ICAANE içinde yapılan çalıştaylarda Yakındoğu'nun Geç Neolitik kültürlerine dair yeni kronolojik önermeler yapıldığını ve bu önermeler yapılırken de eskiden farklı olarak yalnızca kültürlerin çanak çömlek özelliklerinin göz önünde bulundurulmadığını da ifade etmektedir (Tablo 4) (Tekin, 2015b: 43-44-45). Söz konusu kronolojik önermeler doğrultusunda Halaf kültürü Erken Kalkolitik yerine Geç Neolitik döneme, Ubaid kültürü ise Orta Kalkolitik yerine Erken Kalkolitik döneme tarihlendirilmektedir (Tablo 5) (Tekin, 2015b: 57, Fig.16; 2016: Sözlü Sunum).

F. Hole, I. Thuesen, H, Nissen ve C. Breniquet gibi bilim insanları "Ubaid olgusunu" açıklamak için göç, kolonileştirme, kültürel temas, teknolojik aktarım ve kültürleşme teorileri dâhil olmak üzere çeşitli varsayımlar ileri sürmüştür. Ancak, konunun kalbindeki soru olarak görülen, Ubaid materyal kültürünün çarpıcı yayılımının hangi süreçler ile açıklanabileceği sorusunun henüz yeterli şekilde açıklanamadığı ifade edilmektedir (Parker, 2011: 3-4).

Gelişkin tarımcı köylü toplumlar Kuzey Mezopotamya'da Halaf kültürü ile temsil edilirken, Güney Mezopotamya'da daha farklı politik örgütlenmeye sahip olduğu düşünülen toplumların Ubaid kültürü ile temsil edildiği belirtilmektedir. Ubaid döneminden itibaren Mezopotamya'da güney-kuzey etkileşiminin, ticaret ve diğer bölgeler arası etkileşim faaliyetleri ile Uruk kültürüne kadar uzun yıllar devam ettiği düşünülmektedir (Kalkan, 2015: 131).

Ubaid kültürünün kendinden sonraki Uruk kültürüne dair bir etkisinin olup olmadığı ya da Ubaid kültürünün ilk devlet örgütlenmesine bir katkı sunup sunmadığı meselesi de arkeologlar arasında sıkça tartışılan bir konu olmuştur. Ubaid dönemi, tarımın ortaya çıktığı süreci, devletlerin oluştuğu çağa bağlayan bir "gelişme köprüsü" olarak da anılmıştır (Parker, 2011: 3). Kalabalık aileler ile ilk devlet kurumlarının doğuşu arasındaki ilişkiye kanıt olarak Mezopotamya'nın alüvyonlu ovalarındaki gelişmelerin örnek gösterilebileceği öne sürülmektedir. Çünkü bu

topraklarda Samarra toplumunun ve Ubaid 0-2 döneminden beri kalabalık ailelerden oluşan bir toplum yapısının var olduğu düşünülmektedir. Ancak toplum içindeki katmanlaşmanın ve kaynakların yönetim tarafından organize edilmesinin biçimleriyle çekirdek ailelerin çakışmasının, Ubaid 4 döneminden başlayarak özellikle Tepe Gawra ve Değirmentepe gibi topluluklarda ortaya çıktığı ve sonra, daha da belirginleşerek Son Uruk toplumuna kadar sürdüğü savunulmaktadır. Büyüklük ve örgütlenme açısından çoklu denetimi yürüten güçlü merkezi kurumların doğuşunun da bu son döneme rastladığı ifade edilmektedir (Frangipane, 2002: 296).

Ubaid kültürünün büyük bir alana yayıldığı kabul edilse de yekpare bir bütün olarak tanımlanamayacağı düşünülmektedir. Ubaid kültürünü her toplumun yerel karakteristik özelliklerini koruyarak katıldığı bir etkileşim evreni olarak tarif etmenin daha doğru olabileceği ve Ubaid kültürünün her yerde aynı biçimde gelişmediği savunulmaktadır (Çıvgın, 2014: 399; Tekin, 2016: sözlü sunum).

Ubaid kültürüne dair veriler, Mezopotamya'nın Türkiye sınırına kadar olan bölgesindeki arkeolojik bulgular ile bağlantılı olarak bu alanlarda daha yoğun ve geniştir. Türkiye'de Fırat ve Dicle vadilerinde Ubaid kültürüne dair görülen bulgular yapılan kazı ve araştırmalar ile ilişkili olarak Irak ve Suriye'deki bulgulardan daha kısıtlıdır. Değirmentepe, Yumuktepe, Tell Kurdu, Salat Tepe, Kenan Tepe, Yenice Yanı, Türbe Höyük ve Havuz Mevkii gibi yerleşimler, kazısı yapılmış ve Ubaid kültürüne dair önemli verilerin ele geçtiği yerleşimlerdir. Anadolu'da ve özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Ubaid kültürü, ağırlıklı olarak çanak çömlek materyali üzerinden incelenmiştir. Irak ve Suriye'deki yerleşimlerde Ubaid kültürüne dair görülen mimari ve diğer materyal kültür öğelerinin Güneydoğu Anadolu'daki Ubaid maddi kültür öğeleri ile benzerliği çanak çömleğe oranla daha azdır. Örneğin, Mezopotamya'daki Ubaid kültürünün büyük boyutlu mimari örneklerinin benzerleri sadece Değirmentepe'de ve Yumuktepe'de görülmüştür. Salat Tepe, Kenan Tepe ve Havuz Mevkii de Mezopotamya Ubaid kültüründe görülen hücre tipi mimari örneklere sahiptir. Mezopotamya'daki Ubaid mühürlerine benzer kültür öğeleri Değirmentepe ve Samsat yerleşimlerinde görülmüştür.

Türkiye'de kazı ve yüzey araştırmaları ile Ubaid kültürüne dair bulguların tespit edildiği birçok yerleşim vardır. Anadolu'daki özellikle de Güneydoğu Anadolu'daki Ubaid varlığı kuşkusuz olarak, arkeolojik araştırmaların devam etmesine ve yeni yayınların üretilmesine paralel olarak daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

Adams, R.M.C. ve Nissen, H.J. (1972).*The Uruk Countryside-The Natural Setting of Urban Societies*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Akdeniz, E. (2004). Halaf ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler ve Pirot Höyüğün Halaf-Obeyd Boyalı Çanak Çömleği. *Anadolu Araştırmaları*. 27(2): 1-48.

Akın, G., Akın, N., Eres, Z. ve İvedi, B. (2002). Şanlıurfa, Birecik-Suruç Kırsal Mimarlık Envanter Raporu. *Birecik-Suruç Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları 1/1* (ss.119-192). İstanbul: TÜBA-TÜKSEK Yayınları: 1/1.

Akkermans, P.M.M.G. ve Schwartz, G.M. (2004). *The Archaeology of Sriya, From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (c. 16.000 – 300 BC.)*. Cambridge University Press.

Algaze, G. (1989). A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological ReconnaissanceProject, 1988. *Journal of Near Eastern Studies*. 48(4): 241-281.

Algaze, G. (1990a). *Town and Country in Southeastern Anatolia, Vol. II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük, Plates*. Editor Guillermo Algaze. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.

Algaze, G. (1990b). The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1988, Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi, 1988. *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 391-403.

Algaze, G. (1992). The Tigris-Euphrates Achaeological Reconnaissance Project, 1990. *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 425-445.

Algaze, G. ve Rosengerg, M. (1991). The Tigris-Euphrates Achaeological Reconnaissance Project, 1989. *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 137-161.

Algaze, G., Breuninger, R., Lightfoot, C. ve Rosenberg, M. (1991). The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons. *Anatolica*. 17: 175-240.

Algaze, G., Hammer, E., Parker, B., Breuninger, R. ve Kundstad, J. (2012) The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project. Final Report of the Cizre Dam andCizre-Silopi Plain Survey Areas. *Anatolica*. 38: 1-115.

Al Quntar, S., Khalidi, L. ve Ur, J. (2011). Proto-Urbanism in the Late 5th Millennium BC: Survey and Excavations atKhirbat al-Fakhar (Hamoukar). *Paléorient*. 37(2): 151-175.

Atakuman, Ç. (2015a). Kuzey Mezopotamya Prehistoryası'nın Terminolojik Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım. *Anadolu Prehistoryası Terminoloji-Kronoloji-Tanımlama Sorunları Çalıştay Bildirileri*, *Anadolu Prehistoryası Araştırmaları Dergisi-APAD 1*(ss.47-71), Düzenleyen Ankara-Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. Ankara, 17-29 Mart 2014.

Atakuman, Ç. (2015b). Domuztepe'de Bulunan Halaf Dönemi Mühürlerinin Tipolojik Özellikleri ve Sosyal İşlevleri.*Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 32(1): 59-92.

Bader, N.O. (1993a). The Early Agricultural Settlement of Tell Sotto. *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization, Soviet Excavations in Northern Iraq* (pp.41-54). Editors Norman Yoffee and Jeffery J. Clark. Arizona: The University of Arizona Press.

Bader, N.O. (1993b). Resulst of the Excavations at the Early Agricultural Site of Kültepe in Northern Iraq. *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization, Soviet Excavations in Northern Iraq* (pp.55-64). Editors Norman Yoffee and Jeffery J. Clark. Arizona: The University of Arizona Press.

Bahn, P. (2013). Üç Çağ Sistemi. *Arkeoloji Anahtar Kavramlar* (ss.315-320). Derleyenler Colin Renfrew ve Paul Bahn. Çev. Selda Somuncuoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Balkan-Atlı, N., Erim-Özdoğan, A. ve Özbaşaran, M. (1999). Akarçay Tepe, 1998 Araştırması. *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları. Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1998* (ss. 63-80). Editörler Numan Tuna ve Jean Öztürk. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma Merkezi (TAÇDAM).

Benedict, P. (1980). Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması. *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları* (ss.107-192). Editörler Halet Çambel ve Robert J. Braidwood. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bernbeck, R, Pollock, S. ve Coursey, S. (1999). The Halaf Settlement at Kazane Höyük, Preliminary Report on the 1996 and 1997 Seasons.*Anatolica* 25: 109-147.

Bernbeck, R., Costello, S. ve Ünal, N. (2004). Excavations at Yenice Yanı 2002. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1: 117-126.

Bernbeck, R. ve Costello, S. (2011). Yenice Yanı: Bir Geç Kalkolitik – Demir Çağ Köyü'nde Sondaj Çalışmaları. *Ilısu Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları / Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2002* (ss.653-686). Editörler Numan Tuna, Owen Doonan. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma Merkezi (TAÇDAM).

Bernbeck, R. ve Nieuwenhuyse, O. (2013). Established Paradigms, Current Disputesand Emerging Themes: The State of Research on the Late Neolithic in Upper Mesopotamia.*Interpreting the Late Neolithic of Mesopotamia*(pp.17-37). Turnhout: Brepols Publisher.

Bıçakçı, E. (2002). Kentleşmeye Doğru Mimari. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2002/01: 132-133.

Blaylock, S. R., French, D. H. ve SummersG. D. (1990). The Adiyaman Survey: An Interim Report. *Anatolian Studies*. 40: 81-135.

Bordreuil, P, Briquel-Chatonnet, F. ve Michel, C. (2015). *Tarihin Başlangıçları, Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*. Çev. Levent Başaran. İstanbul: Alfa Yayınları.

Bozkurt, A. (2014). *MÖ 4. Binyılda Uruk Kültürünün Güneydoğu Anadolu Yayılımı ve Bunun Kültürel Sonuçları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Braidwood, R.J. (2008). *Tarihöncesi İnsanları*, Çev. Bilgi Altınok. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Braidwood, R.J. ve Braidwood, L. (1960). *Excavations in the Plain of Antioch I. The Erlier Assemblages Phases A-J*. Chicago: The University of Chicago Press.

Braidwood, R.J. ve Howe, B. (1960). *Prehistoric İnvestigations in Iraqi Kurdistan*. Chicago: The University of Chicago Press.

Braidwood, R.J, Braidwood, L, Smith,J.G. ve Leslie, C. (1952). Matarrah: A Southern Variant of the Hassunan Assemblage, Excavated in 1948. *Journal of Near Eastern Studies*. 11(1): 1-75.

Campbell, S. (2007). Rethinking Halaf Chronologies.*Paléorient*. 33(1): 103-136.

Campbell, S., Carter, E., Healey, E., Anderson, S., Kennedy, A. ve Whitcher, S. (1999). Emerging Complexity on the Kahramanmaraş Plain, Turkey: The Domuztepe Project, 1995-1997. *American Journal Of Archaeology* 103(3): 395-418.

Caneva, I. (2010). Geç Prehistorik Dönem: Kalkolitik Çağ (MÖ 5000-4200). *Yumuktepe. Dokuzbin Yıllık Yolculuk* (ss.37-50) Editörler Isabella Canavea ve Gülgün Köroğlu. İstanbul: Ege Yayınları.

Caneva, I. ve Köroğlu, G. (2010). *Yumuktepe. Dokuzbin Yıllık Yolculuk*. İstanbul: Ege Yayınları.

Caneva, I. ve Köroğlu, G. (2011). Yumuktepe Höyüğü 2010. *ANMED*. 2011-9: 136-141.

Carter, E. (1995). Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project Form – 24/09/1993 to 11/11/93. *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı – 1994*: 331-341.

Carter, E. (1996). The Kahramanmaraş Archaeological Survey Project: A Preliminary Report on the 1994 Season. *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı – 1995*. 1: 289-305.

Carter, R. (2002). Ubaid-period boat remains from As-Sabiyah: excavations by the British Archaeological Expedition to Kuwait. *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*. 32: 13-30.

Childe, G. (1988). *Kendini Yaratan İnsan*. Çev. Filiz Ofluoğlu. İstanbul: Varlık Yayınları.

Childe, G. (2010). *Doğunun Prehistoryası*. Çev. Şevket Aziz Kansu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Crawford, H. (2015). *Sümer ve Sümerler*. Çev. Nihal Uzan. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Cruells, W. ve Nieuwenhuyse, O. (2004). The Proto-Halaf Period in Syria. New Sites, New Data. *Paléorient*: 30(1): 47-68.

Çambel, H. ve Braidwood, R. J. (1980). İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış. *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları* (ss. 1-31). Editörler Halet Çambel ve Robert J. Braidwood. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*.İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çıvgın, İ. (2014). M.Ö. 6-5. Binyıllarda Mezopotamya ve Çevresinde Kültürel Temas ve Etkileşim. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 2014 13(2):359-404.

Çilingiroğlu, A. (1995). En Eski Çağlardan Urartu Krallığı'nın Sonuna Kadar Van. *Van* (ss.27-65). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Davidson, T, E. ve Mckerrell, H. (1980). The Neutron Activation Analysis of Halaf and Ubaid Pottery from Tell Arpachiyah and Tepe Gawra. *Iraq*. 42(2): 155-167.

Delougaz, P. (1938). A Short Investigation of the Temple at Al-'Ubaid. *Iraq*. 5: 1-11.

Demarrais, E. (2013). Şefliklerden İtibaren Toplumsal Örgütlenme. *Arkeoloji Anahtar Kavramlar* (ss.274-281). Derleyenler Colin Renfrew ve Paul Bahn. Çev. Selda Somuncuoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dolukhanov, P. (1998). *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*. Çev. Suavi Aydın. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

du Plat Taylor, J., Williams,M.V.S. ve Waechter, J. (1950). The Excavations at Sakce Gözü. *Iraq*. 12(2): 53-138.

Duru, R. (2006). *Gedikli Karahöyük I, Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın Yönetiminde 1964-1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları, The Results of Excavations Directed by Prof. Dr. U. Bahadır Alkım in the Years 1964-1967*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Duru, R. (2010). *Gedikli Karahöyük II, Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın Yönetiminde 1964-1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları, The Results of Excavations Directed by Prof. Dr. U. Bahadır Alkım in the Years 1964-1967*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Duru, R. (2013). *Tilmen Höyük Kazıları I, Excavations at Tilmen Höyük, 1959-1964, 1969-1972 ve 2002 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları (Mimarlık, Mezarlık ve Küçük buluntular)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erinç, S. (1980). Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu. *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları* (ss.65-83). Editörler Halet Çambel ve Robert J. Braidwood. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eroğlu, S. (Baskıda). Antropolojik Veriler. *Ilısu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Projesi II: Kalkolitik Çağ / Salvage Project ofthe Construction Area of the Ilısu Dam II: The Chalcolithic Period*(ss.514-525). Yazarlar Ökse, A.T., Görmüş, A., Erdoğan, N., Atay, E., Öncü, A., Gürdil Öncü, V., Yücel, A., Levent, H., Bayraktar, A.A., Altun, S., Eroğlu, M., Güneş, A., Tan Atay, Y., Akan, H., Torpil, S., Hamioğlu Güneş, Z.,ve Turan, M. Bölüm Yazarları –ContributorEroğlu, S., Bulut, K. ve Dinç, O. Mardin Müze Müdürlüğü

Esin, U. (1970). Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu. *1968 Yaz Çalışmaları* (ss.145-152). Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri 1, Yayın 1.

Esin, U. (1982). Tepecik Kazısı, 1974. *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları* (ss.71-93). Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri 1, No. 7.

Esin, U. (1986). Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak Çömlek ve Değirmentepe (Malatya) Kazıları. *XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*. 1. (ss. 81-91), Düzenleyen Türk Tarih Kurumu. Ankara. 21-25 Eylül 1981.

Esin, U. (1990). Değirmentepe (Malatya) Kalkolitik Obeyd Evresi Damga Mühür ve Mühür Baskıları. *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*. 1. (47-56). Düzenleyen Türk Tarih Kurumu. Ankara. 22-26 Eylül 1986.

Esin, U. (2000a). Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazıları. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* (ss. 80-86). Ankara:İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü.

Esin, U. (2000b). Tepecik Kurtarma Kazıları. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* (ss. 123-129). Ankara:İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü.

Esin, U. (2002). Değirmentepe. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2002/01: 118.

Esin, U., Arsebük, G. ve Özdoğan, M. (1987). Değirmentepe Kazısı, 1978. *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları* (ss.77-81). Ankara: ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri 1, No. 3. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Forest-Foucault, C. (1980). Rapport Sur Les Fouilles De Kheit Qasim III-Hamrin. *Paléorient*. 6: 221-224.

Frangipane, M. (2002). *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu, Mezopotamya ve Çevresinde Güçlü Aile Yönetimlerinin Devlet Çarkına Dönüşmesi*. Çev. Z. Zühre İlkgelen. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Frangipane, M. (2007). Different Types of Egalitarian Societies and the Development of Inequality in Early Mesopotamia.*World Archaeology*. 39(2): 151-176.

Frangipane, M. (2011). Doğu Anadolu, *Arkeo Atlas Dergisi*. 2011/01: 126-141.

French, D.H. (1990). Gaziantep ve Hatay Müzelerinde Bulunan Sakçagözü ve Tell esh-Sheik Kazıları Malzemesi. *7. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 435-441.

Friedell, E. (2006). *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*. Çeviren Ersel Kayaoğlu. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Fuensanta, G.J., Bucak, E., Crivelli, E., Charvat, P. ve Moya, R. (2006). The Research of the Tilbes Project, 2004. *27. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 2: 445-452.

Garstang, J. (1953). *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*. London: Oxford University Press.

Görmüş, A. (2014). Şeyh Höyük Kazısı. *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları* (ss.77-80). Editörler Aynur Özfırat ve Çilem Uygun. Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No: 50.

Hall, H.R. ve Woolley, C.L. (1927). *Ur Excavations. Volume 1. Al-'Ubaid.*Oxford: Oxford University Press.

Harmankaya, S. (1998). Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3. Cilt* (ss. 7-16). İstanbul: Ege Yayınları.

Harmankaya, S., Tanındı, O. ve Özbaşaran, M. (1998). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri TAY 3 Kalkolitik*. İstanbul: Ege Yayınları.

Hauptmann, H. (1970). Norşun-Tepe 1968 Kazıları Ön Raporu. *1968 Yaz Çalışmaları* (ss.103-112). Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri 1, Yayın 1.

Hauptmann, H. (1979). Kalkolitik Çağdan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi. *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*. 1. (ss.55-63). Düzenleyen Türk Tarih Kurumu. Ankara. 11-15 Ekim 1976.

Hauptmann, H. (1982). Norşuntepe Kazıları, 1974. *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları* (ss.13-40). Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri 1, No. 7.

Hauptmann, H. (2011). Norşuntepe. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2011/01: 138-139.

Hours, F., Aurenche, O., Cauvin, J., Copeland, L., Sanlaville, P., Cauvin, M-C. ve Lombard, P. (1990). *Atlas des sites du Proche-Orient (14000-5700 BP). Volume I :Texte.*Lyon: Maison de l'Orientméditerranéen No. 24.

Jasim, S.A. (1981). Excavation at Tell Abada, Iraq. *Paléorient*. 7(2): 101-104.

Jasim, S.A. (1983). Excavations at Tell Abada a Preliminary Report. *Iraq*.45(2): 165-185.

Jayyab, K.A. (2012). A Ceramic Chronology from Tell Hamoukar's Southern Extension. *After the Ubaid-Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500)*(pp. 87-127). Editor Catherine Marro. Varia Anatolica XXVII

Kalkan, E. (2015). *Uruk Yayılım Kuramları, Tarihteki En Eski Koloniciler Barışçılar Mı? Kuramsal Bir Değerlendirme*. İstanbul: Ege Yayınları.

Karaca, Ö. (1981). Pirot Höyük 1980 Çalışmaları. *3. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 109-114.

Kartal, M. (2009). *Konar Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş, Epi-paleolitik Dönem, Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kartal, M. (2015). Prehistorya (Tarih Öncesi) Kavramı. *Anadolu Prehistoryası Terminoloji-Kronoloji-Tanımlama Sorunları Çalıştay Bildirileri, Anadolu Prehistoryası Araştırmaları Dergisi-APAD 1*(ss.145-161), Düzenleyen Ankara-Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. Ankara, 17-29 Mart 2014.

Kepinski-Lecomte, C. (1996). Surface Research Tilbeshar 1994. *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 2: 199-210.

Kepinski-Lecomte, C. ve Ergeç, R. (1997). Tilbeshar 1996. *Anatolia Antiqua*. 5: 337-341.

Kılıç, S. (2006a). Van Gölü Havzası Prehistoryası ve Tilkitepe'nin Bugünkü Durumu. *Arkeoloji ve Sanat*. 122: 1-10.

Kılıç. S. (2006b). Van'da Tarihöncesi Çağlar (Prehistorya). *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I, Tarihsel Değerler* (ss. 55-74). Editör Sinan Kılıç. İstanbul: Van Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Kılıç, S. (2013). Van Gölü Havzasında Bilinen En Eski Arkeolojik Kalıntılar Üzerine Düşünceler. *Profesör Doktor İlhan Kayan'a Armağan* (ss.523-535). Editör Ertuğ Öner. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Kopanias, K. (2015). Tell Nader Project. *Archaeological Projects in the Kurdistan Region in Iraq*. Editors Konstantinos Kopanias, John MacGinnis, Jason Ur. https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/14022526/Archaeological%20Projects%20in%20the%20Kurdistan%20Region%202015_0.pdf?sequence=1, (09.05.2016).

Kozbe, G. (2006). Şırnak İli, Cizre-Silopi Ovası 2004 Yılı Yüzey Araştırması. *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 1: 293-308.

Kozbe, G. (2007). Şırnak İli, Cizre-Silopi Ovası Yüzey Araştırması, 2005. *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 1: 307-326.

Kozbe, G. (2008). Şırnak İli Yüzey Araştırmaları, 2006. *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 1: 175-186.

Kozbe, G. (2010). Bıçak Sırtındaki İki Gerçek: Çağdaşlaşma ve Koruma. *Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Sempozyum Bildirileri – Yerleşim Arkeolojileri Serisi 3* (ss.1-4). Düzenleyen Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Ankara. 30 Nisan-1 Mayıs 2009. İstanbul: Ege Yayınları.

Köroğlu, K. (2013). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kurdaş, K. (1970). Önsöz. *1968 Yaz Çalışmaları* (ss. v-vıı). Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri 1, Yayın 1.

Kühne, H. (1987). İncesu Vadisinde Yerleşme Biçimleri (Bozova İlçesi, İncesu Vadisinde Arkeolojik Yüzey Araştırması, 1978). *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları* (ss.41-45). Ankara: ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri 1, No. 1.

Le Miere, M. ve Nieuwenhuyse, O. (1996). The Prehistoric Pottery. *Tell Sabi Abyad, The Late Neolithic Settlement I* (pp. 119-284). Editor Peter M.M. G. Akkermans. İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.

Lebeau, M. (1987). Aperçu de la Céramique de la Phase de 'Oueili (Obeid 0). *Larsa,'Oueili Rapport Préliminaire* (pp. 95-120). Editor Jean-Louis Huot. Paris: Edition du Centre National de la Recherce Scientifique.

Lloyd, S., Safar, F. ve Frankford, H. (1943). Tell Uqair: Excavations by the Iraq Government Directorate of Antiquities in 1940 and 1941.*Journal of Near Eastern Studies*.2(2): 131-158.

Lloyd, S., Safar, F. ve Braidwood, R.J. (1945). Tell Hassuna Excavations by the Iraq Government Directorate General of Antiquities in 1943 and 1944. *Journal of Near Eastern Studies*. 4(4): 255-289.

Lutz, M. (2003). Max von Oppenheims Berliner archäologische Sammlung-Geschichte und Zukunft (Max von Oppenheim'in Arkeoloji Kolleklsiyonu: Tarihçesi ve Geleceği). *Colloquium Anatolicum II, Anadolu Sohbetleri II*. (2003/2): 87-109.

Maisels, C.K. (1999). *Uygarlığın Doğuşu, Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş*. Çev. Alaeddin Şenel. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Mallowan, M. E. L. ve Cruikshank, R.J. (1935). Excavations at Tall Arpachiyah, 1933. *Iraq*. 2(1):1-178.

Marfoe, L. (1990). Introduction. The Chicago Euphrates Archaeological Project. *Town and Country in Southeastern Anatolia, Vol. II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük, Text* (pp. 1-20). Editor Guillermo Algaze. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.

Marro, C. (2012). Is there a Post-Ubaid Culture? Reflections on the transition from the Ubaid to the Uruk Periods along the Fertile Crescent and Beyond. *After theUbaid-Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500)*(pp. 13-38). Editor Catherine Marro.Varia Anatolica XXVII

Marro, C., Tibet, A. ve Ergeç, R. (1997). Fouilles de Sauvetage de Horum Höyük (Province de Gaziantep): Permier Rapport Preliminaire. *Anatolia Antiqua*. 5: 371-391

Mellaart, J. (1988). *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*. Çev. Bilgi Altınok. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Merpert, N.Y. ve Munchaev, R.M. (1973). Early Agricultural Settlements in the Sinjar Plain, Northern Iraq. *Iraq*. 35(2): 93-113.

Merpert, N.Y. ve Munchaev, R.M. (1987). The Earliest Levels at Yarim Tepe I and Yarim Tepe II in Northern Iraq. *Iraq*.49: 1-36.

Mieroop, M. van de. (2006). *AntikYakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*. Çev. Sinem Gül. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

Miyake, Yutaka. (2002). Statü Eşyaları. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2002/01: 130-131.

Nissen, H.J.(2004). *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*. Çev. Z. Zühre İlkgelen. İstanbul: Arkeoloji ve SanatYayınları.

Oates, J. (1960). Ur and Eridu, the Prehistory. *Iraq*. 22: 32-50.

Oates, J. (1966). The Baked Clay Figurines from Tell es-Sawwan. *Iraq*. 28(2): 146-153.

Oates, J. (1969). Choga Mami, 1967-68: A Preliminary Report. *Iraq*. 31(2): 115-152.

Oates, J. (1993). Trade and Power in the Fifth and Fourth Millennia B.C: New Evidence from Northern Mesopotamia. *World Archaeology*. 24(3): 403-422.

Oates, J. (2004). *Babil*. Çev. Fatma Çizmeli. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Oates, J. (2012). The Terminal Ubaid (LC 1) Level at Tell Brak. *After the Ubaid-Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500)*(pp.65-86). Editor Catherine Marro. Varia Anatolica XXVII

Ozan, A. (2009). Siirt-Botan Vadisinde Ubaid Dönemi. *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat* (ss.407-425). Editörler Haluk Sağlamtimur, Eşref Abay, Zafer Derin, Aylin Ü. Erdem, Atilla Batmaz, Fulya Dedeoğlu, Mücella Erdalkıran, Mahmut Bilge Baştürk, Erim Konakçı. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ozan, A. (Baskıda). Yukarı Dicle Vadisi'nde Geç Kalkolitiğe Geçiş Sürecindeki Kültürel Değişim: Materyal Kültür Ne Anlatıyor?. *TAS 4: Tematik Arkeoloji Serisi 4. Toplumların Çöküşü ve Dönüşüm Süreçleri*. Düzenleyen Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bölümü. İzmir. 25-26 Şubat 2016

Ökse, A.T. (1999). Salat Tepe 1998 Araştırması. *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları. Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1998* (ss.333-351). Editörler Numan Tuna ve Jean Öztürk. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma Merkezi (TAÇDAM).

Ökse, A.T. (2005). Yukarı Dicle Havzasında Bir Obeid Çağı Yerleşimi. *Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği DergisiİDOL*. 24: 16-18.

Ökse, A.T. (2011). Salat Tepe Kalkolitik Dönem Yerleşimi. *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri, Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar, Knowlwdge Prouction From the Black Sea to the Euphrates, Studies Presented in Honour of Önder Bilgi* (ss.269-198). Editörler Aliye Öztan, Şevket Dönmez. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Ökse, A.T. (2013). Salat Tepe/Diyarbakır, Depremle Kapanan Çağ. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2013/8: 80-89.

Ökse, A.T. (2015). Salat Tepe Kalkolitik Tabakalarının Kuzey Mezopotamya Kronolojisine Göre Değerlendirilmesi. *Anadolu Prehistoryası Terminoloji-Kronoloji-Tanımlama Sorunları Çalıştay Bildirileri, Anadolu Prehistoryası Araştırmaları Dergisi-APAD 1*(ss.15-27). Düzenleyen Ankara-Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. Ankara. 17-29 Mart 2014.

Ökse, A.T., Alp, A.O., Dağ, H.U., Engin, A., Görmüş, A. ve Mustafaoğlu, G. (2001). Salat Tepe 1999 Yüzey Araştırması. *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları. Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999* (ss.593-642). Editörler Numan Tuna, Jean Öztürk, Jale Velibeyoğlu. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma Merkezi (TAÇDAM).

Ökse, A.T. ve Alp, A.O. (2002) Salat Tepe 2000 Yılı Kazı Çalışmaları. *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları. Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000* (ss.645-670). Editörler

Numan Tuna, Jale Velibeyoğlu. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma Merkezi (TAÇDAM).

Ökse, A.T. ve Görmüş, A. (2013a). Salat Tepe 2005-2008 Kazıları. *Ilısu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları, The Ilısu Dam and HEP Project Excavations Season 2004-2008* (ss.163-200). Diyarbakır: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Ökse, A.T. ve Görmüş, A. (2013b). Mesopotamian Chalcolithic Cultures in the Upper Tigris Region: A Case Study of Salat Tepe and its Environment. *SOMA 2010: Proceedings of 14th Symposium on Mediterranean Archaeology* (pp.133-146). Oxford: BAR International Series 2555.

Ökse, A.T., Görmüş, A. ve Atay, E. (2010) Ilısu Barajı İnşaat Sahası 2008 Yüzey Araştırması. *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 1: 333-350.

Ökse, A.T., Görmüş, A., Atay, E. ve Erdoğan, N. (2012). Ilısu Barajı İnşaat Sahası 2010 Kurtarma Kazıları. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1: 189-204.

Ökse, A.T., Görmüş, A., Atay, E. ve Erdoğan, N. (2013). Ilısu Barajı İnşaat Sahası 2011 Yılı Kurtarma Kazıları. *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 2: 25-34.

Ökse, A.T., Görmüş, A., Erdoğan, N., Atay, E., Öncü, A., Gürdil Öncü, V., Yücel, A., Levent, H., Bayraktar, A.A., Altun, S., Eroğlu, M., Güneş, A., Tan Atay, Y., Akan, H., Torpil, S., Hamioğlu Güneş, Z.,ve Turan, M. Bölüm Yazarları – ContributorEroğlu, S., Bulut, K. ve Dinç, O. (Baskıda) *Ilısu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Projesi II: Kalkolitik Çağ / Salvage Project ofthe Construction Area of the Ilısu Dam II: The Chalcolithic Period.*Mardin Müze Müdürlüğü.

Özbal, R. (2010). A Comparative Look at Halaf and Ubaid Period Social Complexity and the Tell Kurdu Case (Halaf ve Obeyd Dönemlerinin Toplumsal Örgütlenme Gelişkinliği Açısından Karşılaştırılması ve Tell Kurdu Örneği). *TÜBA-AR*. 2010/13: 39-59.

Özbal, R. (2011). The Chalcolithic of Southeast Anatolia. *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia* (pp.174-204). Editors Sharon R. Steadman ve Gregory McMahon. Oxford University Press.

Özbal, R. (2014a). Hatay'ın Neolitik ve Kalkolitik Dönemleri. *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri* (ss.43-59). Düzenleyen Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. Antakya. 21-24 Mayıs 2013.

Özbal, R. (2014b). Kurdu Höyük Kazısı. *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları* (ss.65-76). Editörler Aynur Özfırat ve Çilem Uygun. Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No: 50.

Özbek, M. (2000). *Dünden Bugüne İnsan*. Ankara: İmge Kitabevi.

Özdoğan, M. (1977). *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri 1, No. 2.

Özdoğan, M. (2002a). Çanak Çömleksiz Neolitik. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2002/01: 66-82.

Özdoğan, M. (2002b). Köyden Kente. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2002/01: 110-129.

Özdoğan, M. (2007). Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları. *12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem* (ss.9-20). Editör Nezih Başgelen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özdoğan, M. (2011). *50 Soruda Arkeoloji*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Özdoğan, M. (2013). Fırat Uygarlıkları, Tarihin Aktığı Nehir. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2013/08: 10-21.

Özdoğan, M. ve Karul, N. (2002). Şanlıurfa Birecik-Suruç Arkeolojik Envanter Raporu. *Birecik-Suruç Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları 1/1* (ss.1-101). İstanbul: TÜBA-TÜKSEK Yayınları: 1/1.

Özfırat, A. (1994). *Eskiçağda Harran*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özgüç, N. (2009). *Samsat. Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum. Bir Başkent ve Kalenin Uzun Yaşamının 6000 Yıllık Döneminden Kesitler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özkan, S. ve Öztan, A. (2009). Samsat Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı Mühürleri. *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat* (ss.415-424). Editörler Haluk Sağlamtimur, Eşref Abay, Zafer Derin, Aylin Ü. Erdem, Atilla Batmaz, Fulya Dedeoğlu, Mücella Erdalkıran, Mahmut Bilge Baştürk, Erim Konakçı. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Öztan, A. (1984). Samsat'ta Bulunmuş Olan Geç Kalkolitik Çağa Ait İki Kap. *Anadolu/Anatolia*. (1976/1977 – 20): 261-265.

Öztan, A. (2012). Samsat (1978-1989). *DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011),Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı* (ss.249-252). Editörler O.Bingöl, A. Öztan, H. Taşkıran. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Parker, B.J. (2007). Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP): 2005 Yılı Kenan Tepe Arazi Çalışması Raporu. *28. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1: 323-340.

Parker, B.J. (2010). Netwroks of Interregional Interaction During Mesopotamia's Ubaid Period. *Beyond The Ubaid. Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East* (pp.339-360). Editors Robert A. Carter and Graham Philip. Chicago: Oriental Institute Press.

Parker, B.J. (01.11.2011). *Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (YDAAP/UTARP): Kenan Tepe'de On Yıllık Araştırmalara Kısaca Bir Bakış*. https://www.academia.edu/5031815/Parker_2011__A_Brief_Overview_of_a_Decade_of_Research_At_Kenan_Tepe_Turkish_and_English_ (14.06.2016).

Parker, B.J. (2012). Domestic Production and Subsistence in an Ubaid Household in Upper Mesopotamia. *New Perspectives on Household Archaeology* (pp.289-318). Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.

Parker, B.J. (2013). Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP): On yıllık Kenan Tepe Araştırmasına Genel Bir Bakış. *Ilısu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları, The Ilısu Dam and HEP Project Excavations Season 2004-2008* (ss.201-209). Diyarbakır: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Parker, B.J., Creekmore, A., Moseman, E. ve Sasaki, R. (2002). Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) Kenan Tepe 2000 Yılı Çalışmaları Raporu. *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları. Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000* (ss.613-630). Editörler Numan Tuna ve Jean Öztürk. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma Merkezi (TAÇDAM).

Parker, B.J. ve Foster, C.P. (2009). An Overview of the Ceramic Sequence at Kenan Tepe. *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat* (ss.505-531). Editörler Haluk Sağlamtimur, Eşref Abay, Zafer Derin, Aylin Ü. Erdem, Atilla Batmaz, Fulya Dedeoğlu, Mücella Erdalkıran, Mahmut Bilge Baştürk, Erim Konakçı. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Pittman, H. (2003). Son Kalkoltik Çağ Mühürleri. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2003/02: 35.

Ponting, C. (2013). *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*. Çev. Eşref Bengi Özbilen. Ankara: Alfa Yayınları.

Roaf, M. (1996). *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*. *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9*. Çev. Zülal Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları.

Redman, C.L. (1978). *The Rise of Civilization, From Early Farmers toUrban Society in the Ancient Near East*.San Francisco: W.H. Freeman and Company.

Safar, F., Mustafa, M.A. ve Lloyd, S. (1981). *Eridu*. Bağdat: Republic of Iraq, Ministry of Culture and Information, State Organizations of Antiquites and Heritage Baghdad.

Sağlamtimur, H. (2009). Siirt-Türbe Höyük Kazısı Işığında Botan Vadisindeki Kültürel Gelişim. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu. Bildiriler I* (ss.127-142). Düzenleyen Batman Valiliği. Batman. 15-17 Nisan 2008.

Sağlamtimur, H. (2012a). Siirt-Türbe Höyük. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (ss.138-156). Editörler A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat. İzmir: Ege Üniversitesi.

Sağlamtimur, H. (2012b). Başur Höyük. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (ss.25-38). Editörler A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat. İzmir: Ege Üniversitesi.

Sağlamtimur, H. (2013a). Siirt-Türbe Höyük Kazısı. *Ilısu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları, The Ilısu Dam and HEP Project Excavations Season 2004-2008* (ss.135-162). Diyarbakır: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Sağlamtimur, H. (2013b). Başur Höyük/Siirt Botan Beyleri. *Arkeo Atlas Dergisi*. 2013/08: 70-77.

Sağlamtimur, H. ve Ozan, A. (2007). Siirt-Türbe Höyük Kazısı Ön Rapor (Excavations at Siirt-Türbe Höyük – Preliminary Report). *Arkeoloji Dergisi*. 10(2): 1-31.

Sağlamtimur, H. ve Ozan, A. (2013). Siirt-Başur Höyük 2011 Yılı Çalışmaları. *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1: 261-274.

Sağlamtimur, H. ve Ozan, A. (2014). Siirt-Başur Höyük 2012 Yılı Çalışmaları. *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 3: 514-529.

Serdaroğlu, Ü. (1977). *Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975*. Ankara: O.D.T.Ü. Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri 1, No. 1.

Seton-Williams, M.V. (1954).Cilician Survey. *Anatolian Studies*. 4: 121-174.

Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sözer, A.N. (1984). Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış. *Ege Coğrafya Dergisi*. 2: 8-30.

Speiser, E.A. (1927-1928).Preliminary Excavations at Tepe Gawra. *The Annual of the American Schools of Oriental Research*.9: 17-94.

Stein, G.J. (2001). Indigenous Social Complexity at Hacınebi (Turkey) and the Organization of Uruk Colonial Contact. *Uruk Mesopotamia & Its Neighbors Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation* (pp.265-305). Editor Mitchell S. Rothman. Santa Fe: SAR Press.

Stein, G.J. (2009). Tell Zeidan. *The Oriental Institute 2008-2009 Annual Report* (pp.126-137). Editor Gil J. Stein. Chicago: The Oriental Institute of University of Chicago.

Stein, G.J. (2010). Local Identities and Interaction Spheres: Modeling Regional Variation in the Ubaid Horizon. *Beyond the Ubaid: Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East* (pp. 23-44). Editors In R. A. Carter and G. Philip. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.

Stein, G.J. (2011). Tell Zeidan. *The Oriental Institute 2010-2011 Annual Report* (pp.121-138). Editor Gil J. Chicago:The Oriental Institute of University of Chicago.

Stein, G.J. (2012). The Development of Indigeneous Social Complexity in Late Chalcolithic Upper Mesopotamia in the 5-4 Millenia B.C. An Initial Assesment. *Origini*. 34: 125-151.

Stein, G.J. (2014). Economic Dominance, Conquest, or Interaction among Equals? Theoretical Modelsfor Understanding Culture Contact in Early Near Eastern Complex Societies.*Proceedings of The International Congress of Young Archaeologists* **(**pp.55-67).Editors M.H.A. Kharanaghi, M. Khanipour, R. Naseri. Iran: University of Tehran Press.

Stein, J.G. ve Özbal, R. (2007). A Tale of Two Oıkumenai: Variation in the Expansionary Dynamics of 'Ubaid and Uruk Mesopotamia. *Settlement and Society, Essays Dedicated to Robert McCormick Adams* (pp.329-342). Editor Elizabeth C. Stone. Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology Press.

Şenel, A. (2001). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tekin, H. (2003). Hakemi Use 2001 Kazısı. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1: 59-70.

Tekin, H. (2005).Yeni Buluntuların Işığı Altında Anadolu'da Hassuna ve Samarra Seramiğinin Yayılımı Üzerine Bir Gözlem.*Hacettepe Üniversitesi EdebiyatFakültesi Dergisi*. 22(1): 183-202.

Tekin, H. (2013). The Contribution of Hakemi Use to the Prehistory of Upper Mesopotamia.*Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia* (pp.493-502). Editors. O. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P. M. M. G.Akkermans ve J. Rogasch. Turnhout: Brepols Publisher.

Tekin, H. (2015a). Yukarı Mezopotamya Geç Neolitiğinde (Hassuna, Samarra, Halaf) Terminoloji ve Kronoloji Sorunları.*Anadolu Prehistoryası Terminoloji-Kronoloji-Tanımlama Sorunları Çalıştay Bildirileri*, *Anadolu Prehistoryası Araştırmaları Dergisi-APAD 1***(**ss.89-112). Düzenleyen Ankara-Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. Ankara. 17-29 Mart 2014.

Tekin, H. (2015b). Yukarı Mezopotamya'nın İlk Boyalı Çanak-Çömlekleri: Hassuna, Samarra ve Halaf Yeni Yorumlar ve Yaklaşımlar I: Bölüm 1: Hassuna ve Samarra. *OLBA*. 23: 1-57.

Tekin, H. (2016). Mezopotamya Arkeolojisinde Kalkolitik Terimi ve Yarattığı Sorunlar Üzerine Bazı Düşünceler. *Öncülü ve Ardılı ile Neolitiği Anlamak Sempozyumu*(Sözlü Sunum). Düzenleyen Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Prehistorya – Protohistorya Anabilim Dalları. Edirne. 4-5 Mart 2016.

Tobler, A.J. (1950). *Excavations at Tepe Gawra, Volume II*. Philadelphia: University of Pensylvania Press.

Tunçdilek, N. (1971). *Güneybatı Asya. Fiziki Ortam*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

TÜBA-TÜKSEK. (2002). *Birecik-Suruç Türkiye Kültür Envanteri Çalışmaları*. Yayına Hazırlayan Nezih Başgelen. İstanbul: TÜBA-TÜKSEK Yayınları: 1/1.

Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (2016). *Tilbeş Höyük*. http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2956&html=ages_detail_t.html&layout=web, (06.06.2016).

Uhri, A. (2001). Van Bölgesi Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ Yerleşimleri. *Bilim ve Ütopya*. 79: 61-63.

Uhri, A. (2014). *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi. Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri*. İstanbul: Ege Yayınları.

Velibeyoğlu, J., Schachner, A. ve Schachner, Ş. (2002). Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzey Araştırmalarının İlk Sonuçları. *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları. Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000* (ss.783-835). Editörler Numan Tuna ve Jean Öztürk. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma Merkezi (TAÇDAM).

von As, A., Jacobs, L. ve Nieuwenhuyse, O.P. (1997). The Transitional Fine Ware pottery Tell Sabi Abyad, Syria. A Pilot Study. *Newsletter*.14/15: 25-47.

Waechter, J., Göğüş, S. ve Seton-Williams, V. (1951). The Sakce Gözü Cave Site 1949. *Belleten*. 15(58): 193-201.

Whallon Jr., R. ve Kantman, S. (1970). Keban Barajı Su Birikim Alanı Yüzey Araştırması, 1967. *1968 Yaz Çalışmaları* (ss.1-6). Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri 1, Yayın 1.

Wilkinson, T.J. (1990). *Town and Country in Southeastern Anatolia. Vol I: Settlement and Land Use at Kurban Höyük and Other Sites in the Lower Karababa Basin*. Chicago: The University of Chicago.

Woolley, C.L. (1934). The Prehistoric Pottery of Carchemish. *Iraq*. 1(2): 146-162.

Yağcı, G. (2010). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Saklanmakta Olan Kalkolitik Çağ'a Ait Bir Grup Mühür*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi. Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Çev. Selen Hırçın Riegel. İstanbul: Homer Kitabevi.

Yakar, J. (2014). *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları. Neolitik ve Kalkolitik Çağ Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Yapıları, İnanç Sistemleri ve Teknolojileri Cilt I*. Çev. Göksenin Abdal. İstanbul: Homer Kitabevi.

Yalçın, Ü. (2016). Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış. *Yer Altı Kaynakları Dergisi*. 5/9: 3-13.

Yardımcı, N. (1991). 1989 Yılı Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 401-418.

Yardımcı, N. (1992). 1990 Yılı Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 461-477.

Yardımcı, N. (1994). 1992 Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 265-283.

Yardımcı, N. (1999). 1997 Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 2: 55-75.

Yardımcı, N. (2001). 1999 Yılı Harran Yüzey Araştırması Çalışmaları. *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 2: 45-56.

Yardımcı, N. (2003). 2001 Yılı Suruç Ovası Yüzey Araştırması. *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı.* 2: 141-150.

Yardımcı, N. (2005a). Suruç Ovası 2004 Yılı Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri ve Yüzey Araştırması. *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*. 4: 59-77.

Yardımcı, N. (2005b). 2003 Yılı Şanlıurfa-Suruç Ovası Yüzey Araştırması. *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 2: 365-381.

Yardımcı, N. (2007). *Harran, Mezopotamya'ya Açılan Kapı*.İstanbul: Ege Yayınları.

Yaylalı, S. (2014). Göz İdolleri ve Pirot Höyük Örneği. *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi: CEDRUS*. 2: 1-26.

Yener, K.A. (2001). 1999 Tell Kurdu Kazıları. *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1: 231-246.

Yener, K.A. ve Wilkinson, T.J. (1999). 1996-1997 Yılları Oriental Institute Amik Ovası Projeleri: Yüzey Araştırmaları, Arkeometri ve Tell Kurdu Kazısı. *14. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 97-112.

EKLER

Ek 1: Tablolar

Tablo 1: Halaf kültürü kronoloji tablosu.

Kültürel Evre	**Erken Halaf**	**Geleneksel Erken Halaf**	**Orta Halaf**	**Geç Halaf**
Tarih MÖ	**5950**	**5850**	**5700**	**5550**
Fırat Havzası Tell Halula	HL - V		HL - VI	HL - VII
Balikh Vadisi Tell Sabi Abyad	Balikh III B Tabaka 3 - 1	Balikh III C ------		Balikh III D ------
Yukarı Habur Tell Chagar Bazar Tell Aqap Tell Boueid	CB II ------ ------	Erken Halaf ------	CB III Orta Halaf ------	CB IV Geç Halaf ------
Kuzey Irak Arpachiyah	Halaf Ia	Halaf Ib Erken Halaf	Halaf IIa Orta Halaf	Halaf IIb Geç Halaf

Kaynak: Cruells ve Nieuwenhuyse, 2004: 50, Tablo 2. (Teze uygun halde düzenleme: Mehmet Kaan Uğur)

Tablo 2: Mezopotamya Geç Neolitik dönemine dair Hassuna, Samarra ve Halaf kronolojileri önermesi.

C14 Tarihlendirme	Evre	Arkeolojik Dönemler
7000 - 6700	Geç Neolitik 1	Pre-Proto-Hassuna
6700 - 6300	Geç Neolitik 2	Proto-Hassuna
6300 - 6000	Geç Neolitik 3	Arkaik Hassuna / Pre -Halaf
6000 - 5900	Geç Neolitik 4	Hassuna /Samarra/Proto-Halaf
5900 - 5300	Geç Neolitik 5	Halaf (Erken-Geç)
5300 - 5100	Geç Neolitik 6	Halaf-Ubaid Geçiş Evresi

Kaynak: Bernbeck ve Nieuwenhuyse, 2013: 27, Tablo 1.1.(Teze uygun halde düzenleme: Mehmet Kaan Uğur)

Tablo 3: MÖ 4500-3800 arasındaki süreç için farklı araştırmacıların kullanılandığı karşılaştırmalı terminoloji.

Sürenhangen 1989	"Proto-Uruk"
Nishiaki et al. 2000	"Post-Ubaid"
Rova 1999/2000	"Geç/Son Ubaid" ------ "Geç Kalkolitik 1"
Gut 1995	"Geç Ubaid" ------ "Gawra"
Finkbeiner 2001	"Ubaid 5"
Gut 2002	"Terminal Ubaid" ------ "Gawra"
Rothman 2002	"Ubaid-Uruk Geçiş"
Balossi – Restelli 2008	"Post-Ubaid"

Kaynak: Marro, 2012: 37, Tablo 1. (Teze uygun halde düzenleme: Mehmet Kaan Uğur)

Tablo 4: Yukarı Mezopotamya'nın prehistorik dönemlerine dair kronolojik önerme.

Dönemler (Önerilen Adlar)	Geleneksel Adlandırma	Yukarı Mezopotamya	Tarihler (C 14)
Çanak Çömlek Öncesi Neolitik A	Pre-Pottery Neolithic A	PPNA	MÖ 9800-8500
Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B	Pre-Pottery Neolithic B	PPNB	MÖ 8500-7200
Çanak Çömlek Öncesi Neolitik C	Pre-Pottery Neolithic C	PPNC	MÖ 7200-7000
Geç Neolitik 1	Proto-Hassuna	Pre-Proto-Hassuna	MÖ 7000-6700
Geç Neolitik 2	Proto-Hassuna	Proto-Hassuna	MÖ 6700-6300
Geç Neolitik 3	Arkaik Hassuna	Arkaik Hassuna Pre-Halaf	MÖ 6300-6000
Geç Neolitik 4	Hassuna/Samarra	Proto-Halaf	MÖ 6000-5900
Geç Neolitik 5	Halaf (Erken-Geç)	Halaf	MÖ 5900-5300
Geç Neolitik 6	Halaf-Ubaid Geçiş	Ubaid 0	MÖ 5300-5100
Erken Kalkolitik 1	Halaf-Ubaid Geçiş Evresi	Ubaid 1 Eridu	MÖ 5100-5000
Erken Kalkolitik 2	Erken Ubaid	Ubaid 2 Hacı Muhammed	MÖ 5000-4300
Erken Kalkolitik 3	Ubaid 3	Ubaid Dönemi Al-Ubaid	MÖ 4300-4100
Erken Kalkolitik 4	Ubaid 4	Geç Ubaid Stili Erken Uruk	MÖ 4100-3800
Orta Kalkolitik	Orta Uruk	Orta Uruk	MÖ 3800-3600
Geç Kalkolitik	Geç Uruk	Geç Uruk	MÖ 3600-3350

Kaynak: Bernbeck ve Nieuwenhuyse, 2013: 27, Tablo 1.1; Tekin, 2015b: 57, Fig. 16. (Teze uygun halde düzenleme: Mehmet Kaan Uğur)

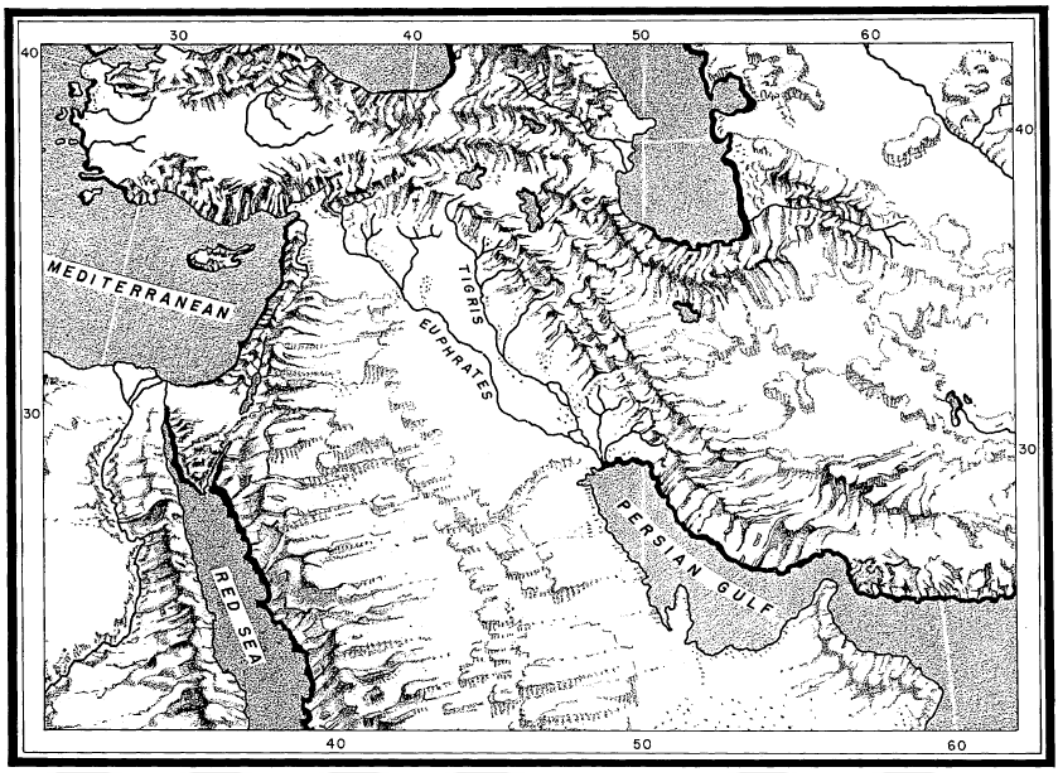
Tablo 5: Ubaid kültürüne dair kronolojik önerme.

C14 Tarihlendirme	EVRELER	ARKEOLOJİK DÖNEMLER
5100 - 5000	ERKEN KALKOLİTİK 1	Ubaid 1 (Eridu Stili)
5000 - 4300	ERKEN KALKOLİTİK 2	Ubaid 2 (Hacı Muhammed Stili)
4300 - 4100	ERKEN KALKOLİTİK 3	Ubaid 3 (Al Ubaid Stili)
4100 – 3800	ERKEN KALKOLİTİK 4	Geç Ubaid Stili (Erken Uruk)
3800 - 3600	ORTA KALKOLİTİK	Orta Uruk
3600 - 3350	GEÇ KALKOLİTİK	Geç Uruk

Kaynak: Tekin, 2016: sözlü sunum. (Teze uygun halde düzenleme: Mehmet Kaan Uğur)

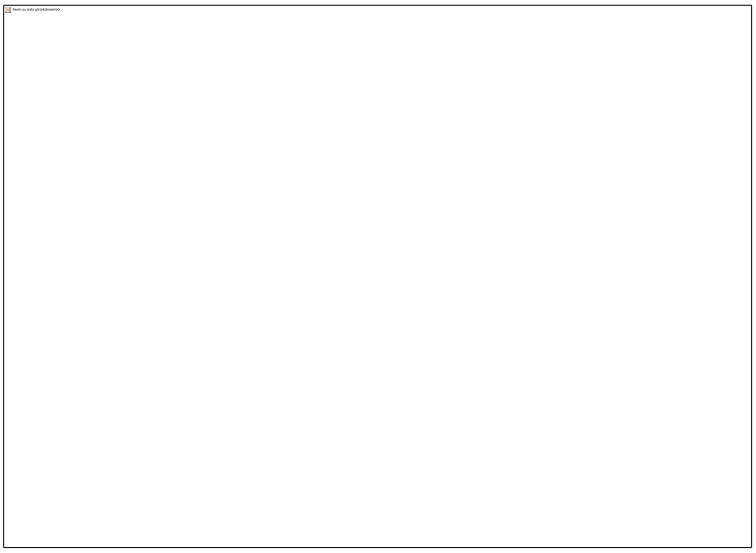
Ek 2: Şekiller

Şekil 1: Yakındoğu'nun coğrafi görünümü.

Kaynak: Braidwood ve Howe, 1960: 10, Fig. 1.

Şekil 2: Yakındoğu'nun doğal-ekonomik bölgeleri.

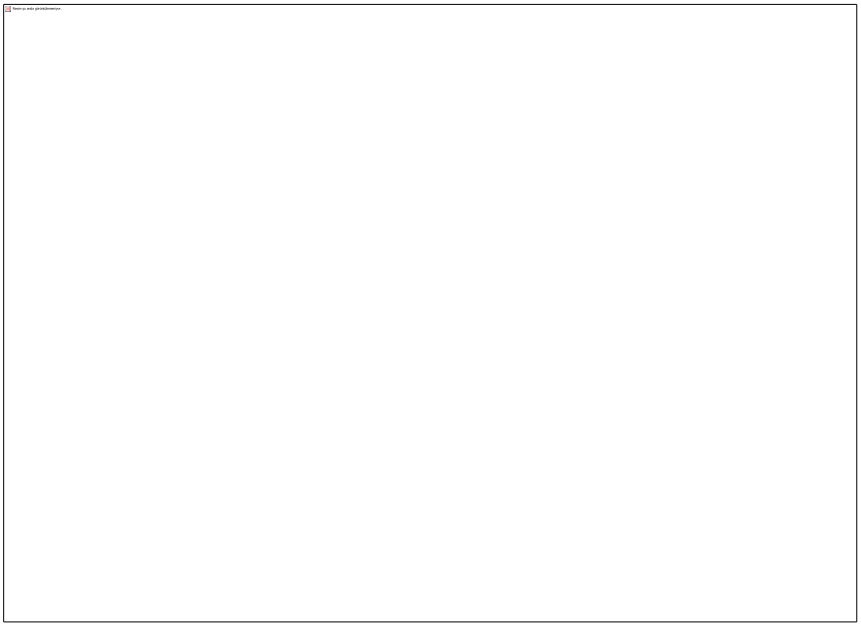
Kaynak: Dolukhanov, 1998: 85-86, Şekil 2.6.

Şekil 3: Mezopotamya coğrafyası ve bölümleri.

Kaynak: Tekin, 2015a: 110, Figür 2.

Şekil 4: "Büyük Mezopotamya" olarak tanımlanan coğrafya.

Kaynak: Tekin, 2015a: 111, Figür 3.

Şekil 5: Hassuna Seramiği. A ve B: Yarım Tepe I; C: Tell Hassuna; D: Matarrah

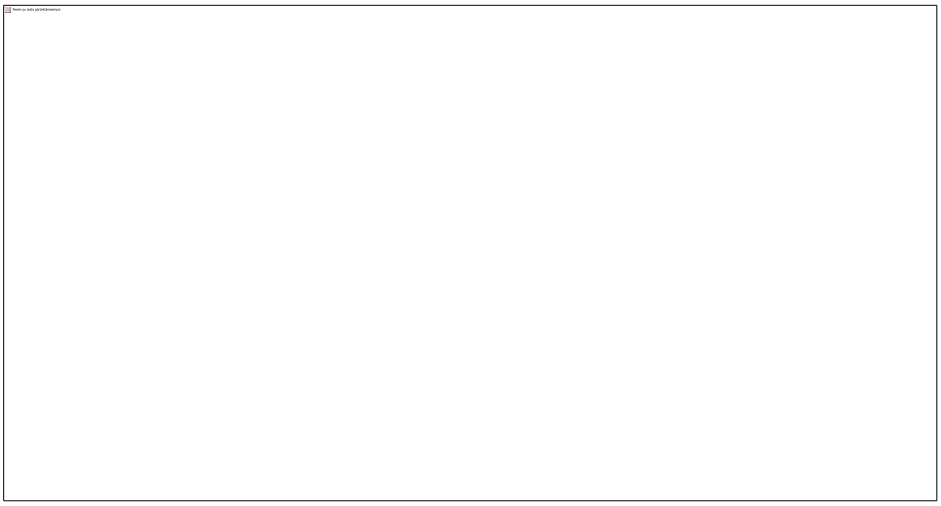
Kaynak: Frangipane, 2002: 83, Betim 12.

Şekil 6: Hakemi Use'den Samarra tipi keramik örnekleri.

Kaynak: Tekin, 2013: 497, Fig.44-8.

Şekil 7: Matarrah'tan Samarra çanak çömlekleri.

Kaynak: Braidwood ve diğerleri, 1952: 40, Fig. 16.

Şekil 8: Tell es-Sawwan'daki konut yapısı ve mimari yapı.

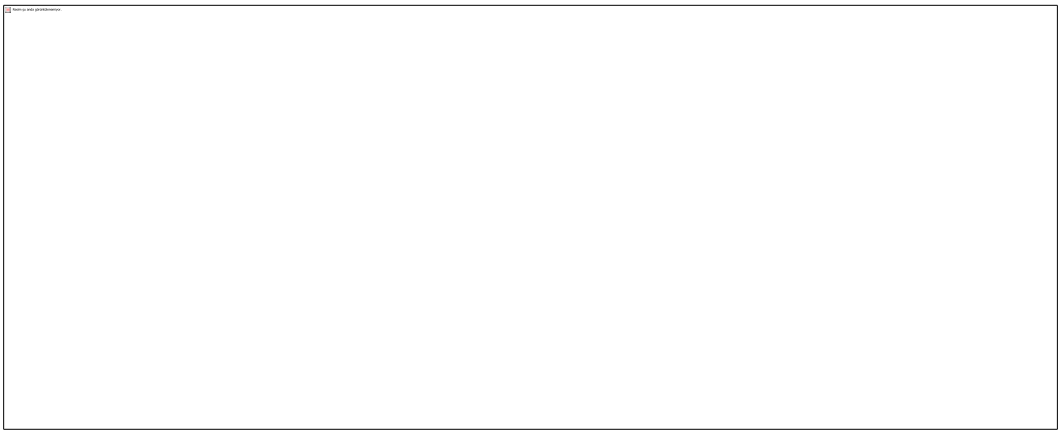
Kaynak: Frangipane, 2002: 108, Betim 18b.

Şekil 9: Halaf keramikleri; Sabi Abyad (1-2, 4-6, 8-10, 14-15); Damishliyya (3); Shams ed-Din (7, 11, 13, 16, 19-20); Khirbet esh-Shenef (12, 17-18, 21).

Kaynak: Akkermans ve Schwartz, 2004: 137, Fig.4-22.

Şekil 10: Tholos tipi yapılar.

Kaynak: Frangipane, 2007: 156.

Şekil 11: Halaf kültürüne ait mühürler (Arpachiyah, Çavi Tarlası ve Tell Halaf).

Kaynak: Frangipane, 2002: 97, Betim 16.

Şekil 12: Arpachiyah'tan taş temelli bir tholos yapısı.

Kaynak: Mallowan ve Rose, 1935: Plate I-d.

Şekil 13: Yukarı Mezopotamya Halaf yerleşimleri.

Kaynak: van As ve diğerleri, 1997: 26, Fig.2.

Şekil 14: Büyük Mezopotamya'nın metinde adı geçen Geç Neolitik yerleşimleri.

Kaynak: Tekin, 2015a: 111, Figür 4.

Şekil 15: Mezopotamya ve komşu bölgelerinde Ubaid yerleşimlerinin dağılımı.

Kaynak: Stein, 2014: 64.

Şekil 16: MÖ 6. bin yılda "Üç parçalı" ve "T planlı" yapılar. A: Oueili/Ueyli; B ve C: Tell es-Sawwan

Kaynak: Frangipane, 2002: 111, Betim 19.

Şekil 17: Erdiu'daki zigguratın çizim ile canlandırılması.

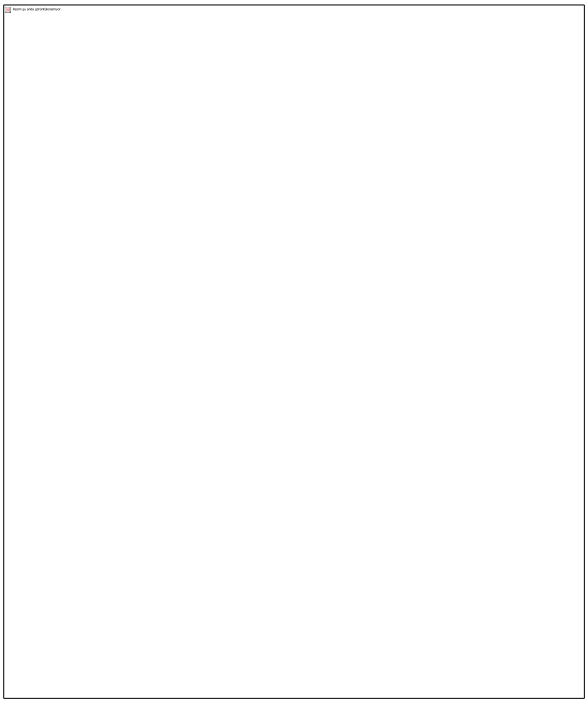
Kaynak: Maisels, 1999: 230, Şekil 5.3.

Şekil 18: Eridu IX., VIII ve VII. evrelerinden tapınak olduğu düşünülen yapılar.

Kaynak: Frangipane, 2002: 134, Betim 22.

Şekil 19: Eridu'da Ur zigguratının yanında bulunan Ubaid yapıları.

Kaynak: Roaf, 1996: 52.

Şekil 20: Uqair'defırınlanmamış tuğladan yapılmış Ubaid döneminden bir yapı.

Kaynak: Lloyd ve diğerleri, 1943: Plate XV.

Şekil 21: Abada Höyük'teki Ubaid yapısı.

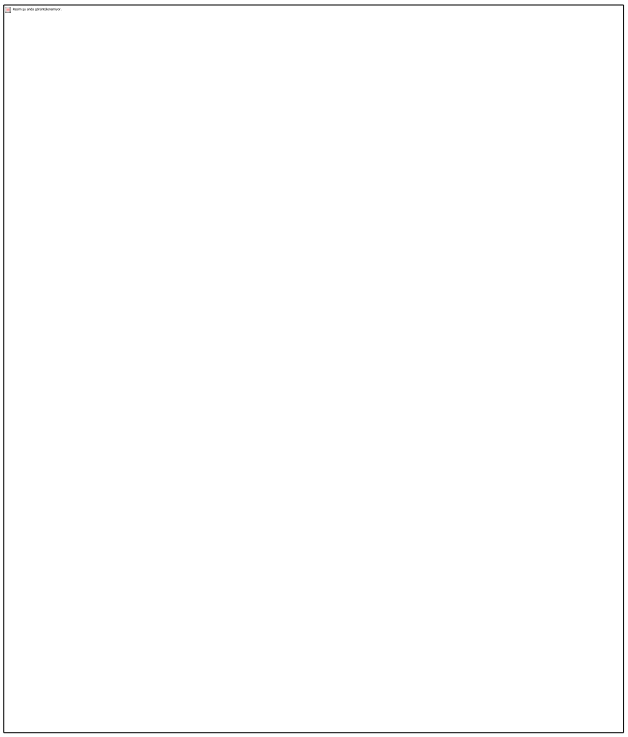
Kaynak: Frangipane, 2002: 146, Betim 24.

Şekil 22: Ubaid dönemi "üç parçalı evleri". A: Abada; B: Tepe Gawra XV; C: Kheit Qasim; D: Madhur.

Kaynak: Frangipane, 2002: 145, Betim 23.

Şekil 23: Tepe Gawra XV. düzey yapıları

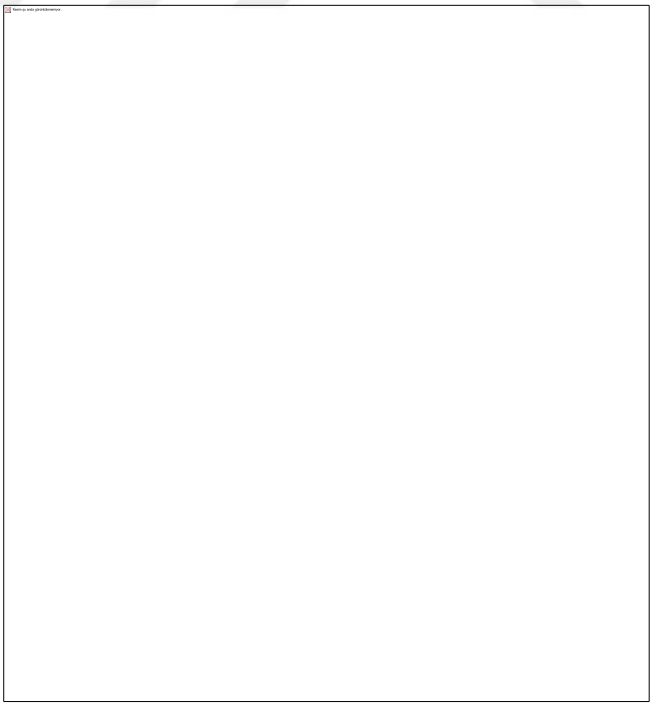
Kaynak: Tobler, 1950: XV.

Şekil 24: Tepe Gawra'nın XII. düzeyindeki yapılar.

Kaynak: Tobler, 1950: XII.

Şekil 25: Tepe Gawra'nın XIII. düzeyindeki tapınak yapısı.

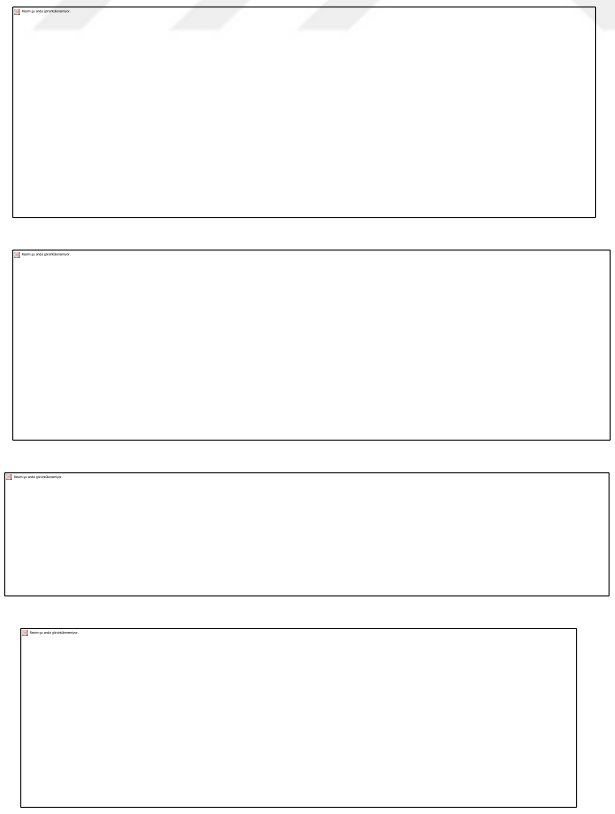
Kaynak: Tobler, 1950: XIII.

Şekil 26: Ubaid çanak çömlekleri. a-c: Tell al-Ubaid, e ve f: Tell Uqair, d ve g: Ur.

Kaynak. Nissen, 2004: 55, Resim 10.

Şekil 27: Ubaid 0 ve Choga Mami Geçiş Evresi çanak çömlekleri.

Kaynak: Lebeau, 1987: 105-107, Planche II-III.

Şekil 28: Eridu (8-42) ve Hacı Muhammed (1-7) tarzı çanak çömlek örnekleri.

Kaynak: Oates, 1960: Plate V.

Şekil 29: Eridu'dan Ubaid 3 dönemine ait çanak çömlek örnekleri.

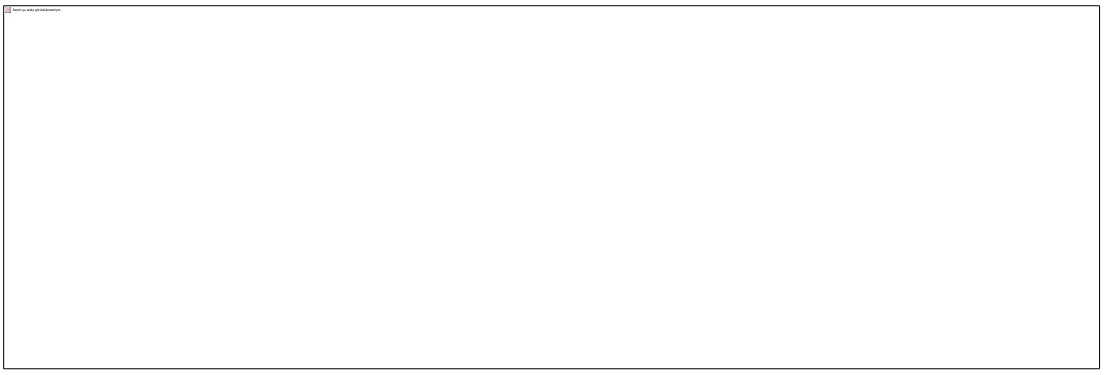
Kaynak: Safar ve diğerleri, 1981: 183, Fig. 84.

Şekil 30: Ubaid kapları üzerindeki bezeme şekilleri, Tell Zeidan.

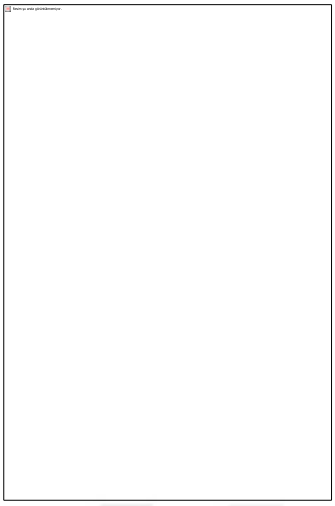
Kaynak: Stein, 2009: 131, Figure 7.

Şekil 31: Tell Zeidan Ubaid keramiklerinde insan ve hayvan figürlü bezemeler.

Kaynak: Stein, 2011: 135, Figure 19-20-21.

Şekil 32: Hamoukar'dan "geniş çiçek saksı" (Wide Flower Pot) formunda keramikler

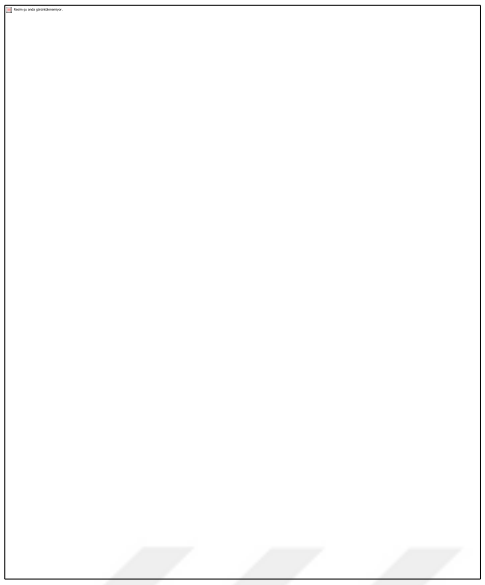
Kaynak: Al Quntar ve diğerleri, 2011: 158, Fig. 6.

Resim 33: Değirmentepe'den Coba kase örnekleri.

Kaynak: Esin, 1986: Levhalar: 55, Resim 9.

Şekil 34: Tepe Gawra ve Değirmentepe'den Geç Ubaid dönemi mühür örnekleri.

Kaynak: Frangipane, 2002: 163, Betim 28.

Şekil 35:Güneydoğu Anadolu'nun jeomorfolojik özellikleri.

Kaynak: Sözer, 1984: 13, Şekil 1.

Şekil 36: Tell Kurdu'nun coğrafi konumu.

Kaynak: Özbal, 2010: 57, fig. 4.

Şekil 37: Tell Kurdu'dan Amik E evresine ait Ubaid ile ilişkili kap parçaları.

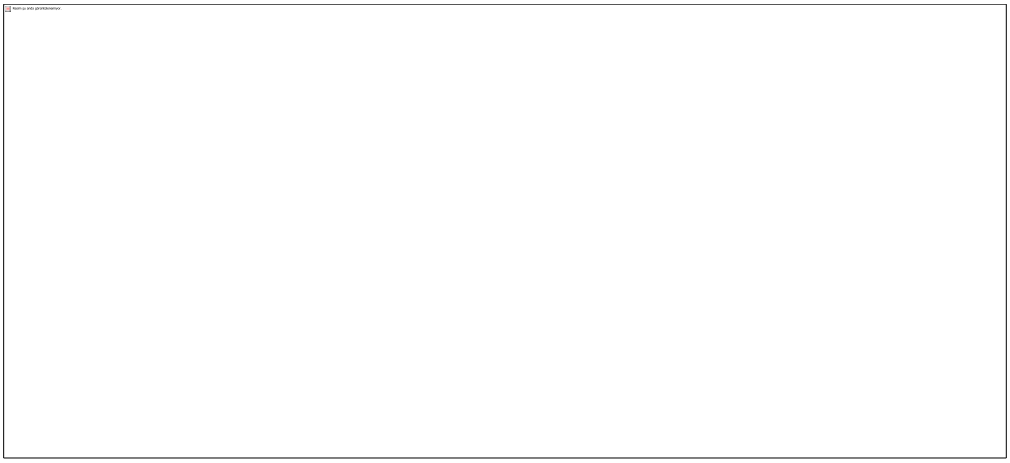
Kaynak: Özbal, 2010: 57, fig. 2.

Şekil 38: Tell Kurdu Amik E evresinden ızgara planlı yapı.

Kaynak: Özbal, 2010: 58, fig. 7.

Şekil 39: Amik E evresine ait çoklu fırça ile boyanmış kap ve boyama için kullanılmış olabilecek çoklu fırça önerisi.

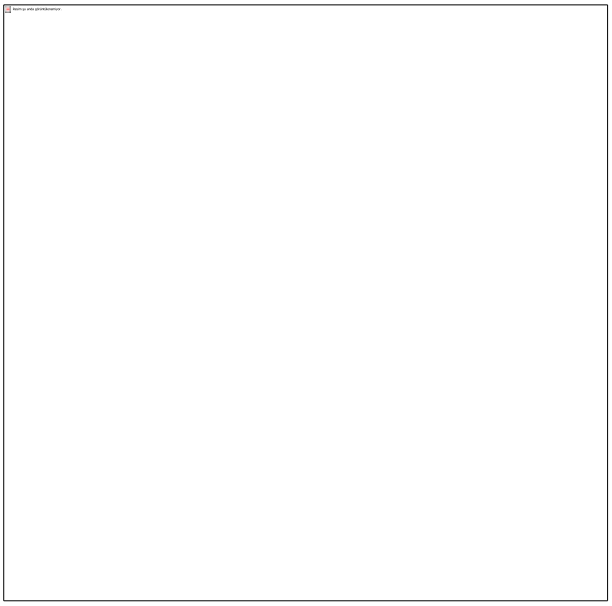
Kaynak: Özbal, 2014a: 56, Resim 11.

Şekil 40:Şeyh Höyük kazılarından tespit edilmiş olan kafatası örneği. Muhtemelen baş biçimlendirme yöntemi uygulanmış.

Kaynak: Özbal, 2014b: 72, Resim 15.

Şekil 41: Tell Kurdu Amik E evresinden başı biçimlendirilmiş figürin örnekleri.

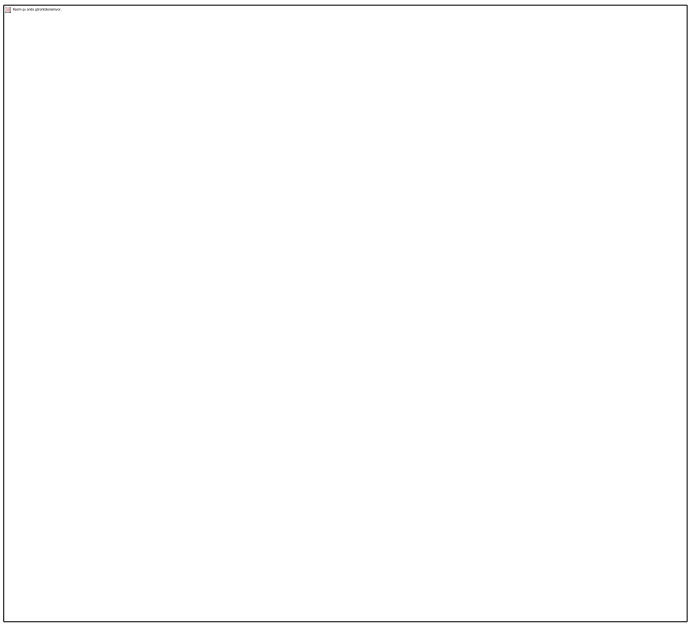
Kaynak: Özbal, 2014b: 73, Resim 16.

Şekil 42:Şeyh Höyük'ten Ubaid dönemi kap örnekleri.

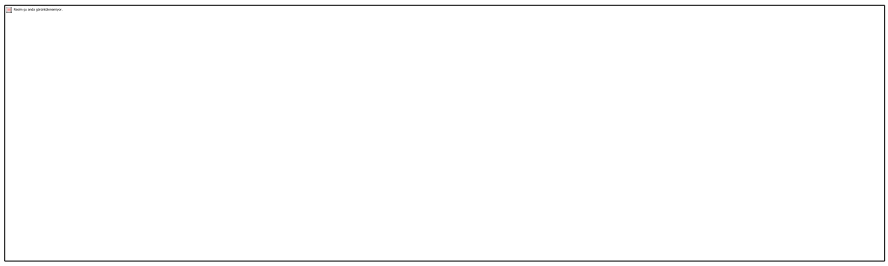
Kaynak: French, 1990: 440-441, Resim 3 ve 4.

Şekil 43: Yumuktepe XVI. tabakada sitadelin üzerindeki Mezopotamya etkili yapı.

Kaynak: Garstang, 1953: 132, Fig 80a.

Şekil 44: Yumuktepe'den Ubaid ile ilişkili çanak çömlek örnekleri.

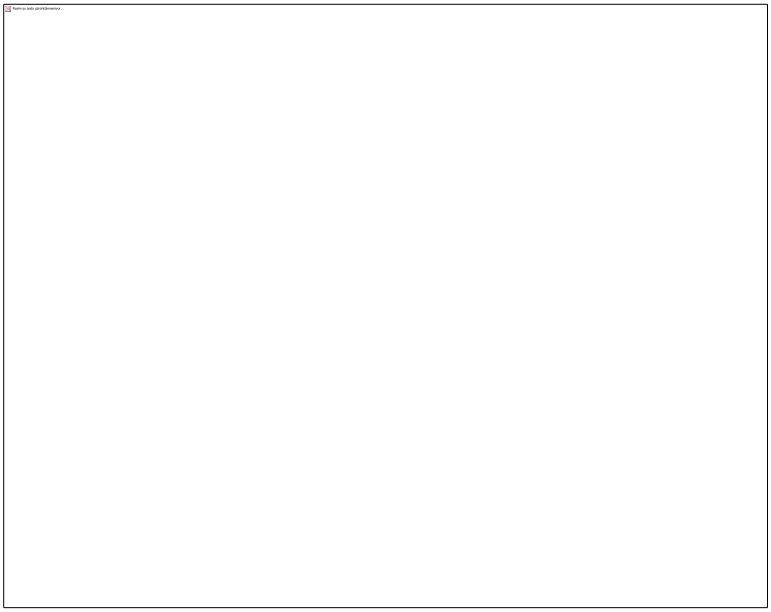
Kaynak: Garstang, 1953: 163, Fig 102.

Şekil 45: Yumuktepe'den Ubaid ile ilişkili çanak çömlek örnekleri.

Kaynak: Garstang, 1953: 163, Fig 102.

Şekil 46: Keban ve Karakaya barajları havzasındaki adı geçen yerleşimler: 1. Pirot Höyük, 4. Değirmentepe, 5. Tepecik, 6. Norşuntepe.

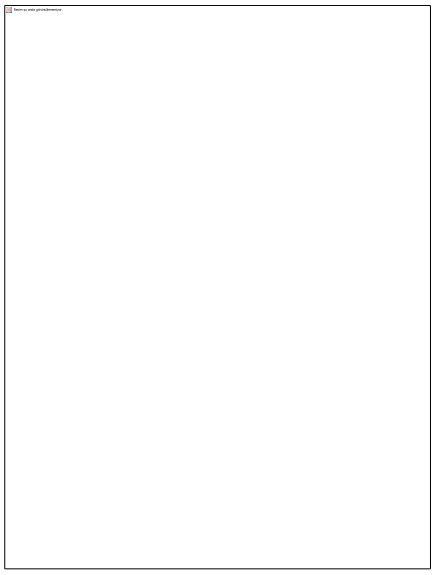
Kaynak: Akdeniz, 2004: 40, Harita.

Şekil 47: Değirmentepe'de Ubaid kültürü ile ilişkili mimari yapı ve konutlar.

Kaynak: Frangipane, 2002: 165, Betim 29.

Şekil 48: Değirmentepe Ubaid dönemi keramiklerindeki motif örnekleri.

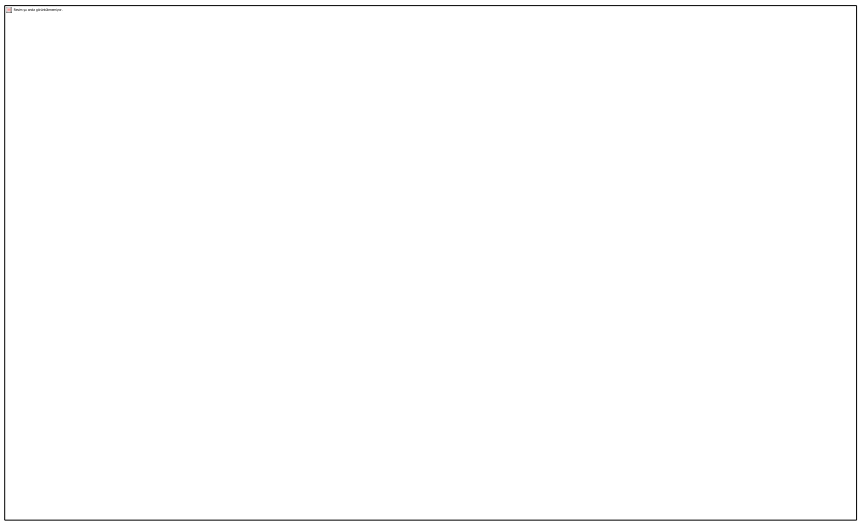
Kaynak: Esin, 1986: Levhalar 55, Resim 13.

Şekil 49: Değirmentepe Ubaid tipi boya bezekli çanak çömlek örnekleri.

Kaynak: Esin, 1986: Levhalar 49, Resim 7.

Şekil 50: Değirmentepe Ubaid dönemi taştan damga mühürler ve üzerindeki kuş, yılan ve bitki motifleri.

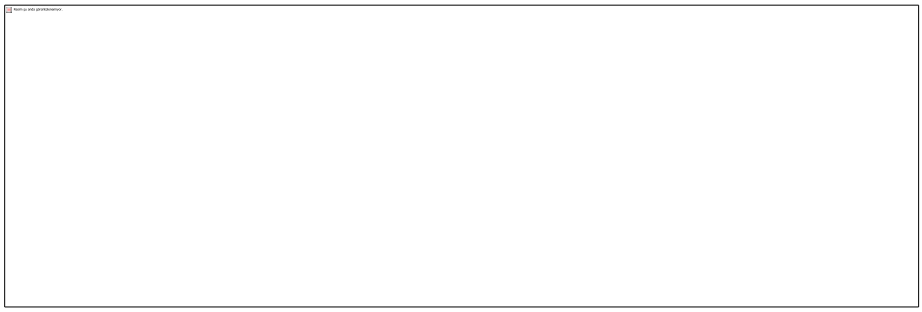
Kaynak: Esin, 1990: Levhalar 38, Resim 11.

Şekil 51: Değirmentepe Ubaid döneminden kil kap kapama ve üzerindeki kuş-insan, kuş ve balık motifleri.

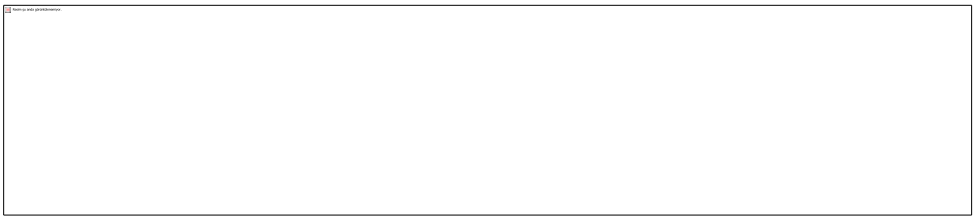
Kaynak: Esin, 1990: Levhalar 40, Resim 15.

Şekil 52: Tepecik'ten Ubaid ile ilişkili çanak çömlek parçaları.

Kaynak: Esin, 1982: Levhalar 77.

Şekil 53: Norşuntepe'den Ubaid kültürü ile ilişki çanak çömlek parçaları.

Kaynak: Hauptmann, 1982: Levhalar 36.

Şekil 54: Pirot Höyük Ubaid çanak çömlek örnekleri.

Kaynak: Akdeniz, 2004: 47, Levha VI.

Şekil 55: Tilkitepe'nin Van Gölü havzasındaki konumu: No. 25

Kaynak: Kılıç, 2006a: 2, Res. 1.

Şekil 56: Samsat Höyük'ün konumu.

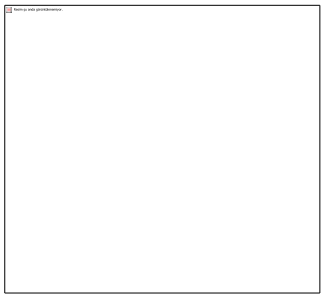
Kaynak: Serdaroğlu, 1977: Levha 8.

Şekil 57: Samsat'tan Ubaid kültürü özellikleri gösteren çanak çömlek örnekleri.

Kaynak: Özdoğan, 1977: Levha 85.

Şekil 58: Samsat'tan damga mühür örneği.

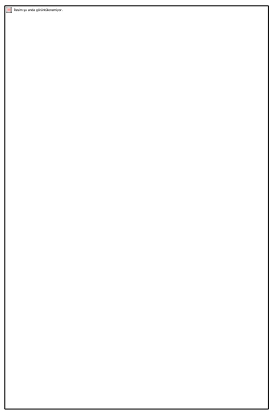
Kaynak: Özkan ve Öztan, 2009: 423, Resim 4.

Şekil 59: Samsat'tan damga mühür örneği

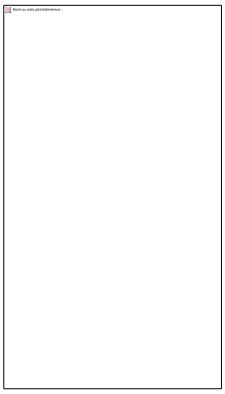
Kaynak: Özkan ve Öztan, 2009: 423, Resim 6.

Şekil Samsat 60: Samsat'tan damga mühür örneği.

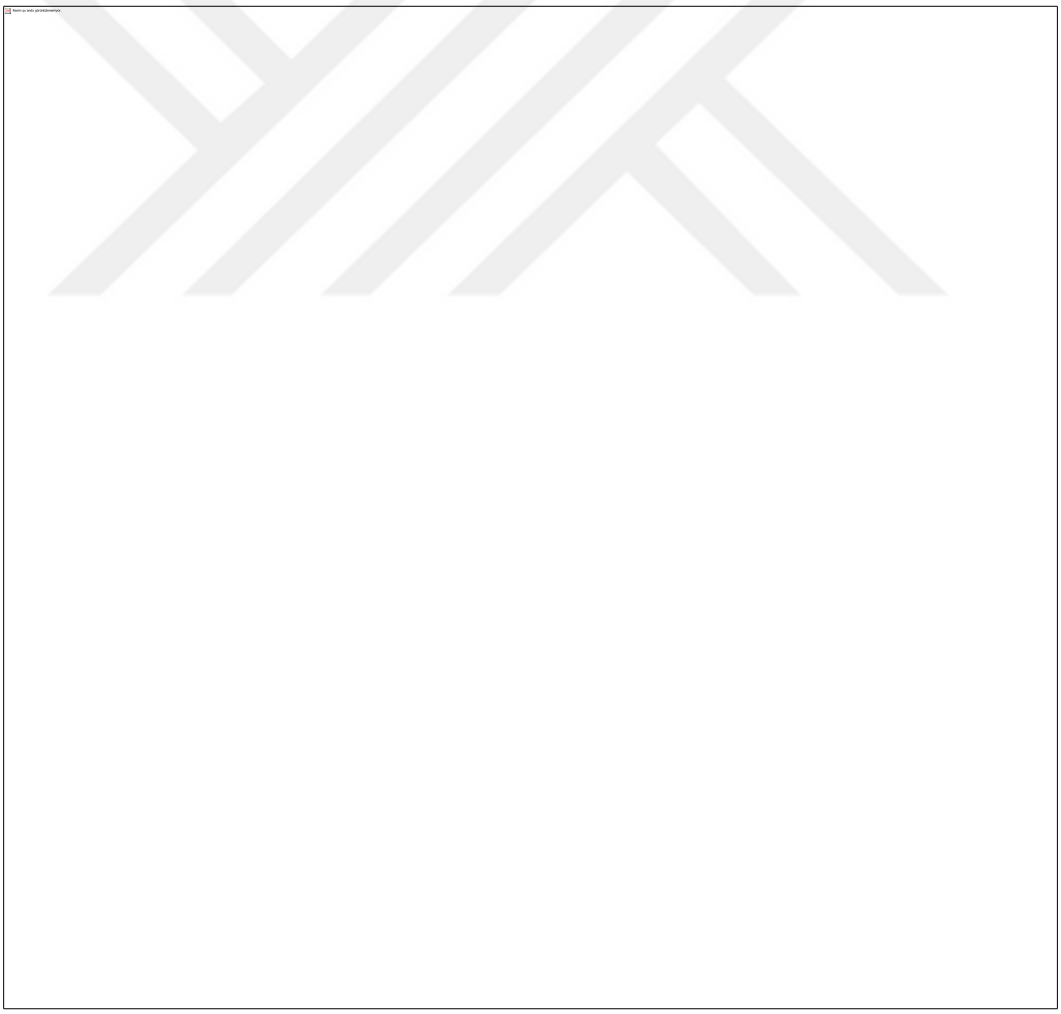
Kaynak: Özkan ve Öztan, 2009: 423, Resim 7.

Şekil 61: Samsat'tan damga mühür örneği.

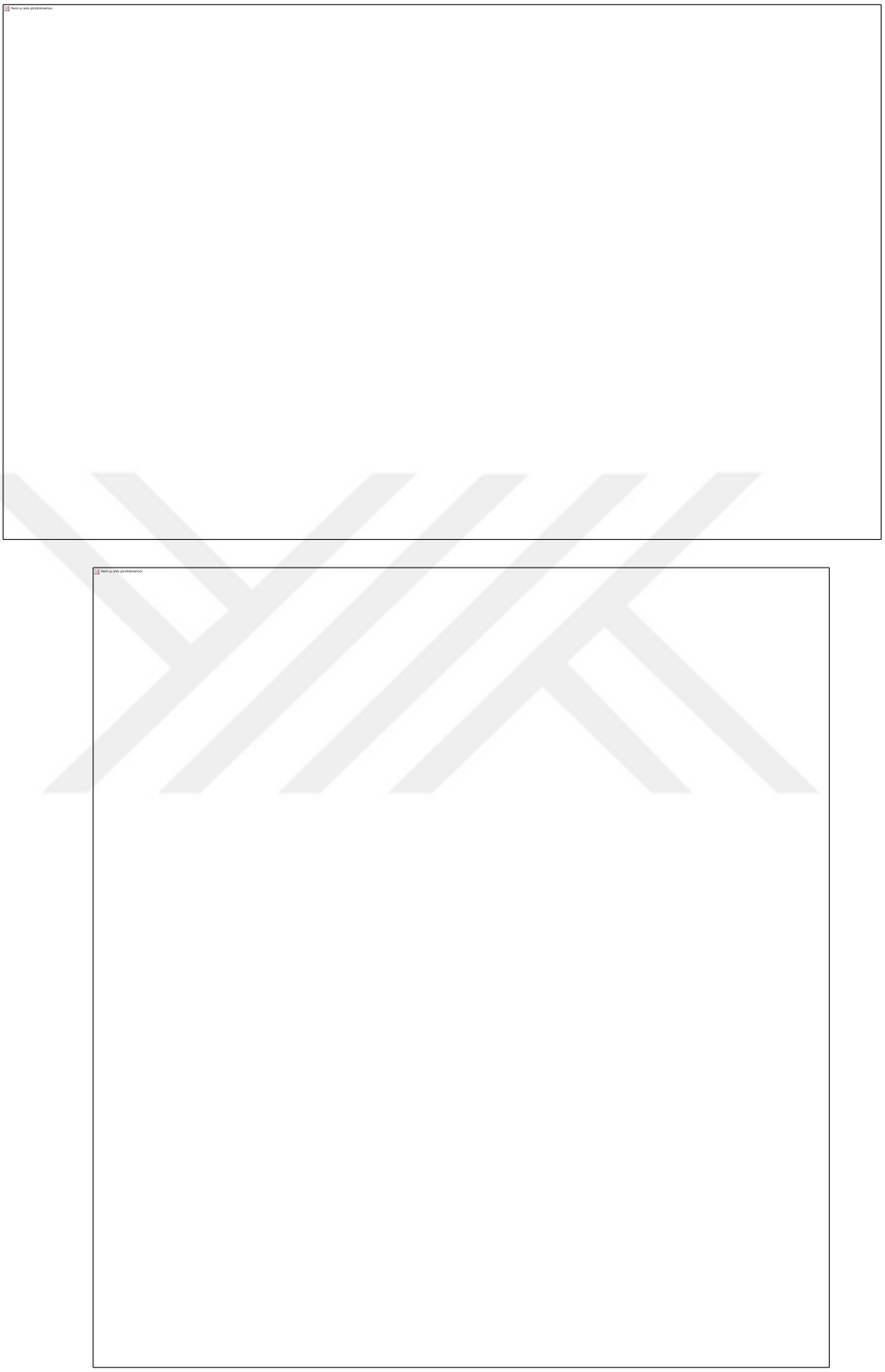
Kaynak: Özkan ve Öztan, 2009: 423, Resim 8.

Şekil 62: Kurban Höyük'ün konumu.

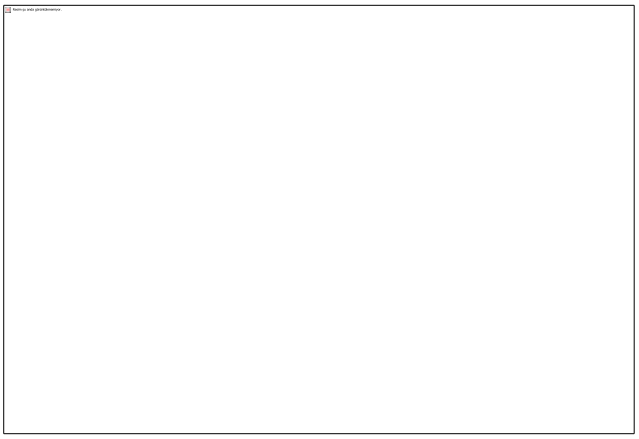
Kaynak: Marfoe, 1990: 3, Fig. 2.

Şekil 63: Kurban Höyük VII. tabakadan Ubaid dönemi ile ilişkili kap örnekleri.

Kaynak: Algaze, 1990a: Plate 12 ve 13.

Şekil 64: Tilbes Höyük'ten Ubaid kültürü ile ilişkili keramikler.

Kaynak: Fuensanta ve diğerleri, 2006: 451, fig. 3.

Şekil 65: Tilbes Höyük'ten Ubaid kültürü ile ilişkili keramikler.

Kaynak: Fuensanta ve diğerleri, 2006: 452, fig. 9.

Şekil 66: Harran Ovası'nda tespit edilen arkeolojik yerleşimler.

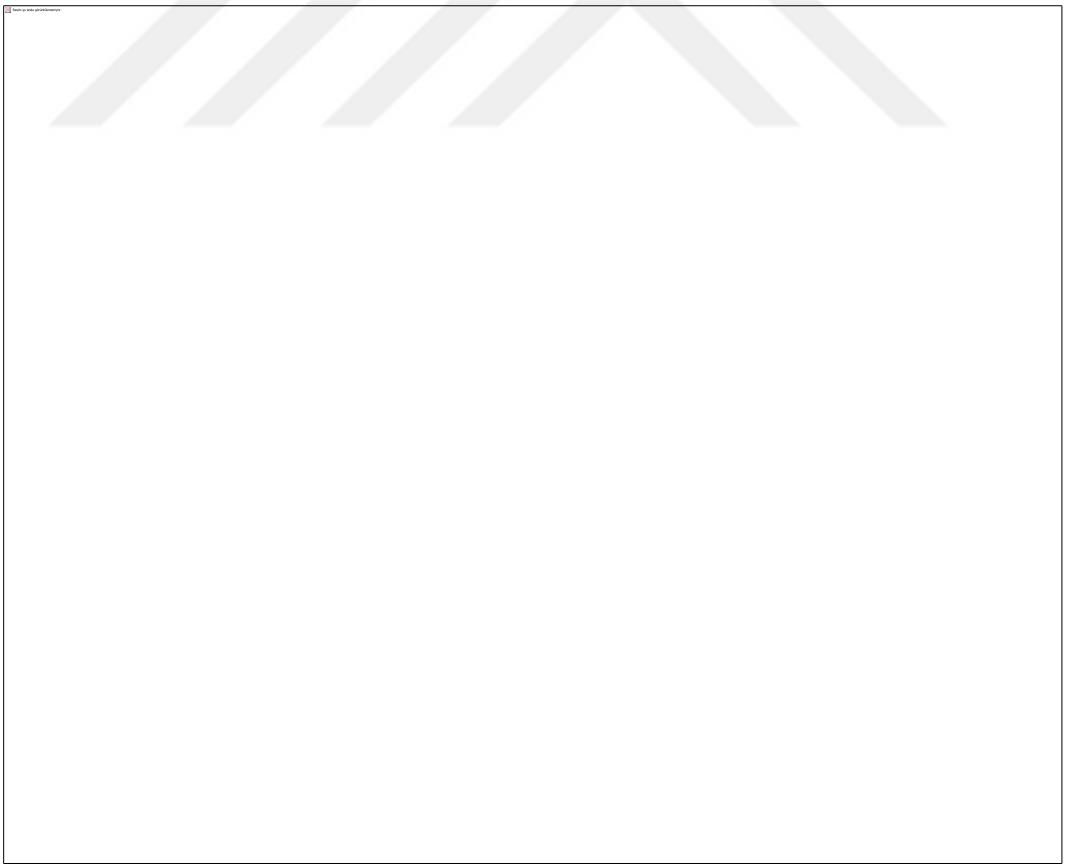
Kaynak: Yardımcı, 2007: 123.

Şekil 67: Birecik ve Suruç'un coğrafi konumları.

Kaynak: TÜBA-TÜKSEK, 2002: Haritalar.

Şekil 68: Suruç Ovası'ndaki eski yerleşme yerlerinin haritası.

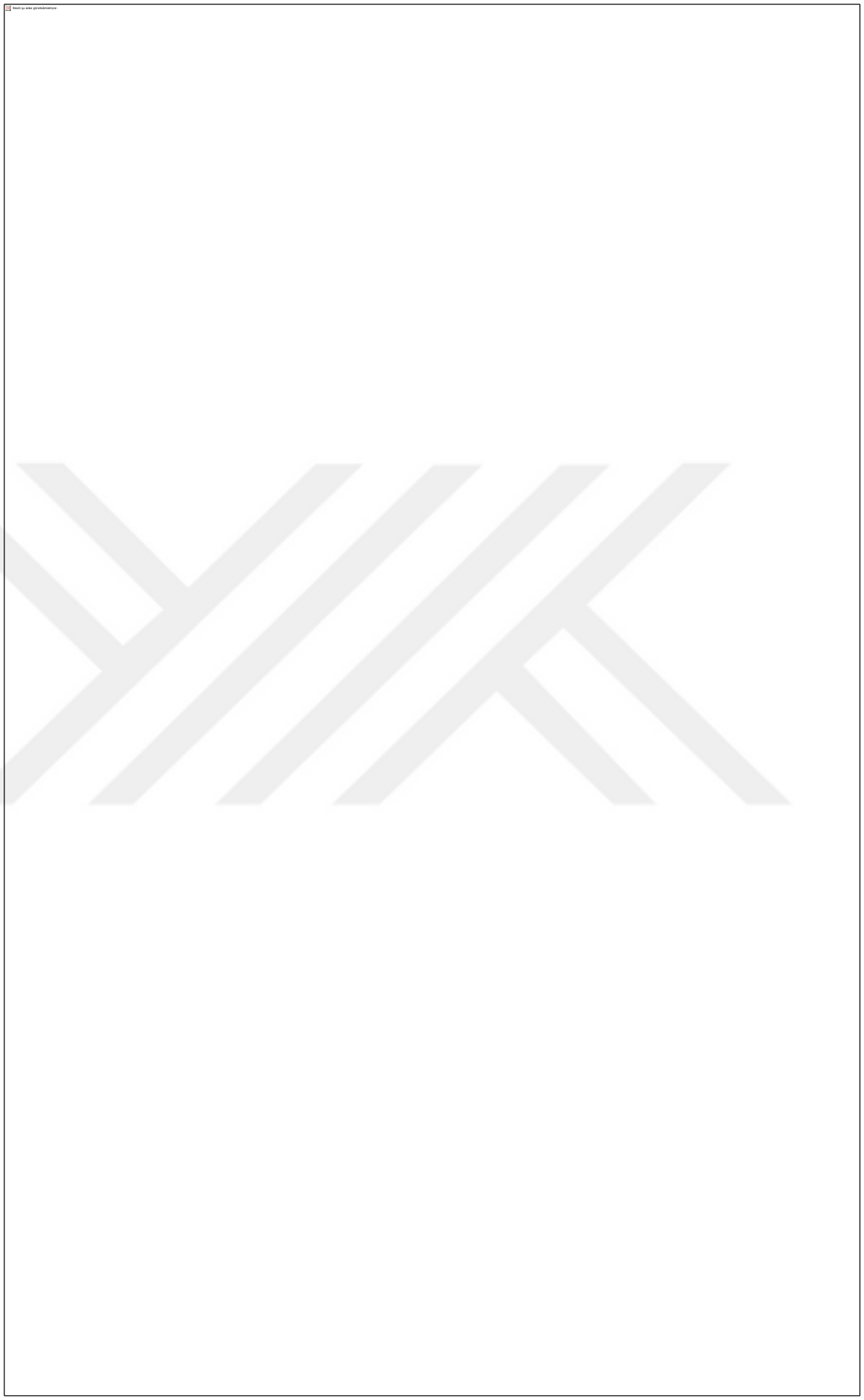
Kaynak: Yardımcı, 2005: 74, Şek. 1.

Şekil 69: Beyaz Kaya Mevkii'nden Ubaid ve Uruk çanak çömlekleri.

Kaynak: Kühne, 1987: Levha 11, Resim 1.

Şekil 70: U.B. Alkım ve ekibinin İslâhiye Bölgesi'nde çalıştığı alan ve araştırdığı yerleşimler.

Kaynak: Duru, 2013: Levha 1.

Şekil 71: Gedikli Karahöyük'ün konumu.

Kaynak: Duru, 2010: Levha 1.

Şekil 72: Gedikli Karahöyük IV. katmandan Ubaid benzeri çanak çömlek örnekleri.

Kaynak: Duru, 2010: Levha 8.

Şekil 73: Gedikli Karahöyük IV. katmandaki Ubaid benzeri çanak çömlekler üzerindeki bezeme çeşitleri.

Kaynak: Duru, 2010: 8, Çiz. / Tab. 3.

Şekil 74: Coba Höyük'ün coğrafi konumu.

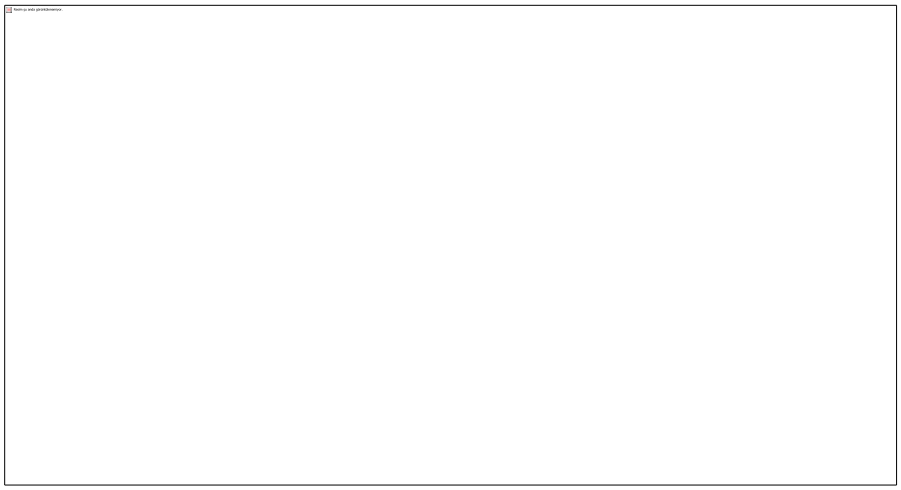
Kaynak: du Plat Taylor ve diğerleri, 1950: 58, Fig. 1.

Şekil 75: Coba Höyük IV. tabakadan Ubaid kültürü ile ilişkili kap örnekleri.

Kaynak: du Plat Taylor ve diğerleri, 1950: 98, Fig. 17.

Şekil 76: Coba Höyük IV. tabakadan Coba tipi kap örnekleri.

Kaynak: du Plat Taylor ve diğerleri, 1950: 95, Fig. 16.

Şekil 77: Horum Höyük'ün (9 No.lu yerleşme) konumu.

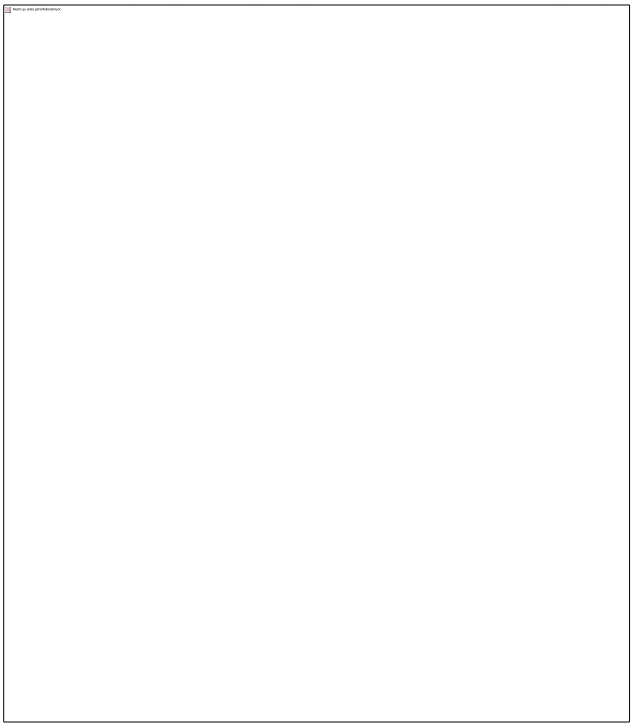
Kaynak: Algeze ve Rosenberg, 1991: 160, Fig. 12a.

Şekil 78: Horum Höyük'ten Ubaid ile ilişkili çanak çömlek örnekleri.

Kaynak: Marro ve diğerleri, 1997: 391, Pl. VIII.

Şekil 79: Sakçagözü Mağarası'ndan Ubaid çanak çömlekleri.

Kaynak: Waechter ve diğerleri, 1951: Levha 1, Fig.1.

Şekil 80: Tilbeşar Höyük'ün konumu.

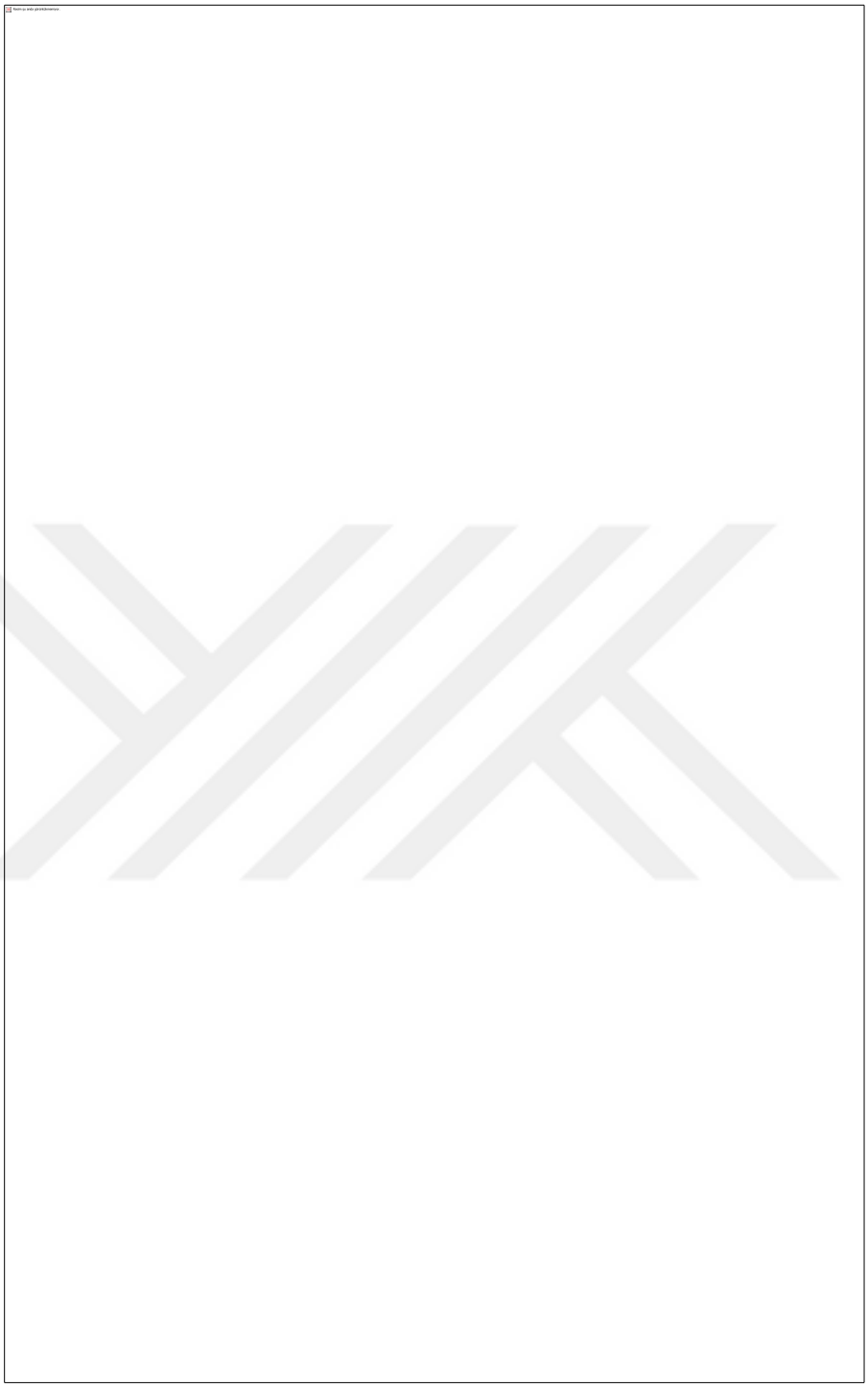
Kaynak: Kepinski-Lecomte ve Ergeç, 1997: 337, Fig.1.

Şekil 81: Tilbeşar Höyük, Ubaid ve Kalkolitik dönem çanak çömlekleri.

Kaynak: Kepinski-Lecomte, 1996: 209, Fig.8.

Şekil 82: Kenan Tepe'nin bölge coğrafyasındaki konumu.

Kaynak: Parker, 2007: 336, Fig. 2.

Şekil 83: Kenan Tepe'de Ubaid dönemine tarihlenen D8 ve D5 açmalarından mimari planlar.

Kaynak: Parker, 2010: 350, Fig. 21.4.

Şekil 84: Kenan Tepe'de Ubaid ikinci evredeki D4 alanındaki ev yapısından bir oda.

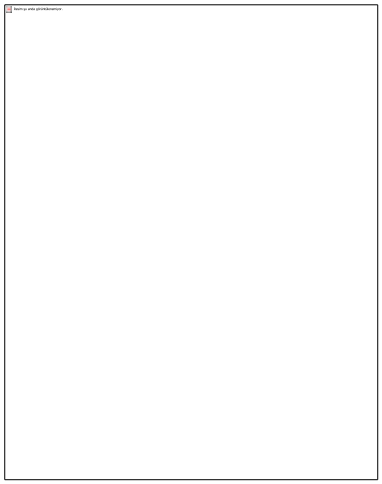
Kaynak: Parker, 2012: 293, Fig.3.

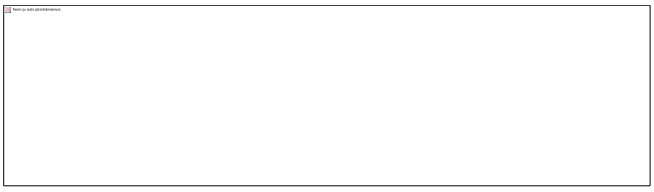
Şekil 85: Kenan Tepe E2 açmasındaki Bina 3 ve içindeki çömlek mezar.

Kaynak: Parker, 2007: 338, Fig.6.

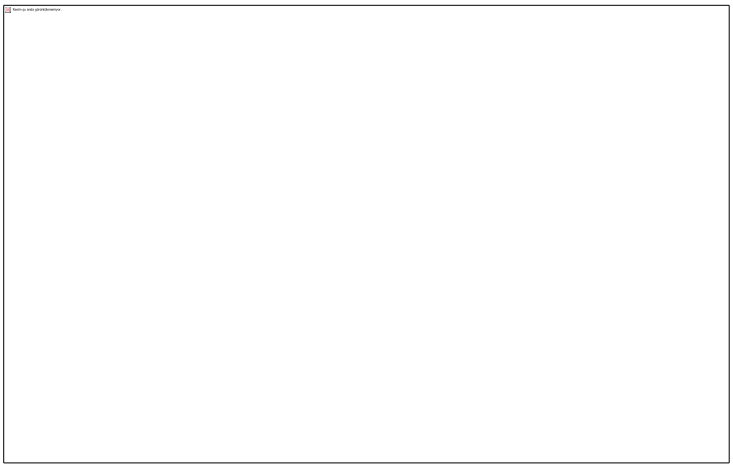
Şekil 86: Kenan Tepe Ubaid dönemi çan biçimli fincan örnekleri.

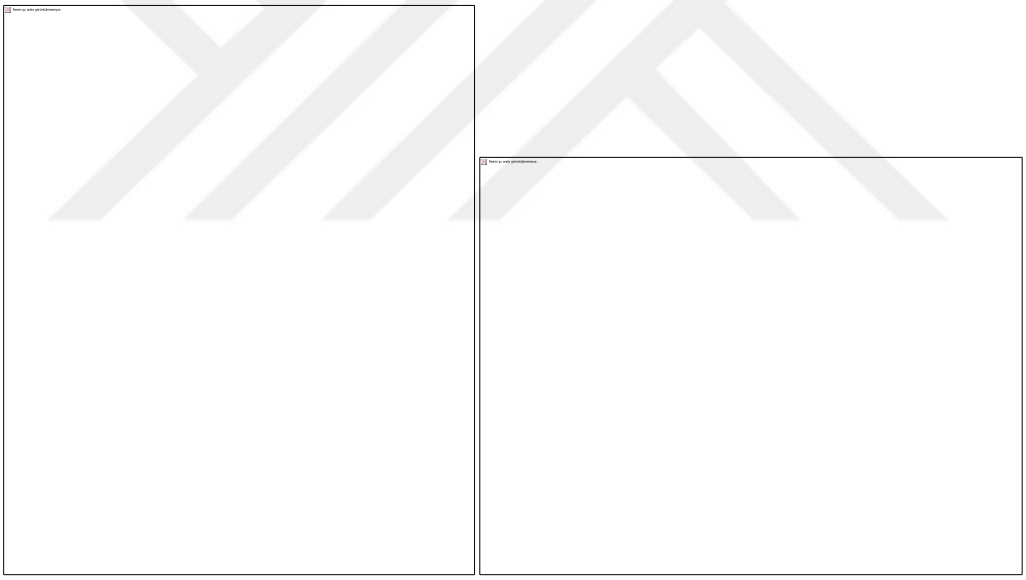
Kaynak: Parker ve Foster, 2009: 524, Fig. 3.

Şekil 87: Kenan Tepe Ubaid dönemi sığ kâse örnekleri.

Kaynak: Parker ve Foster, 2009: 524, Fig. 3.

Şekil 88: Kenan Tepe Ubaid dönemi açık çanak örnekleri.

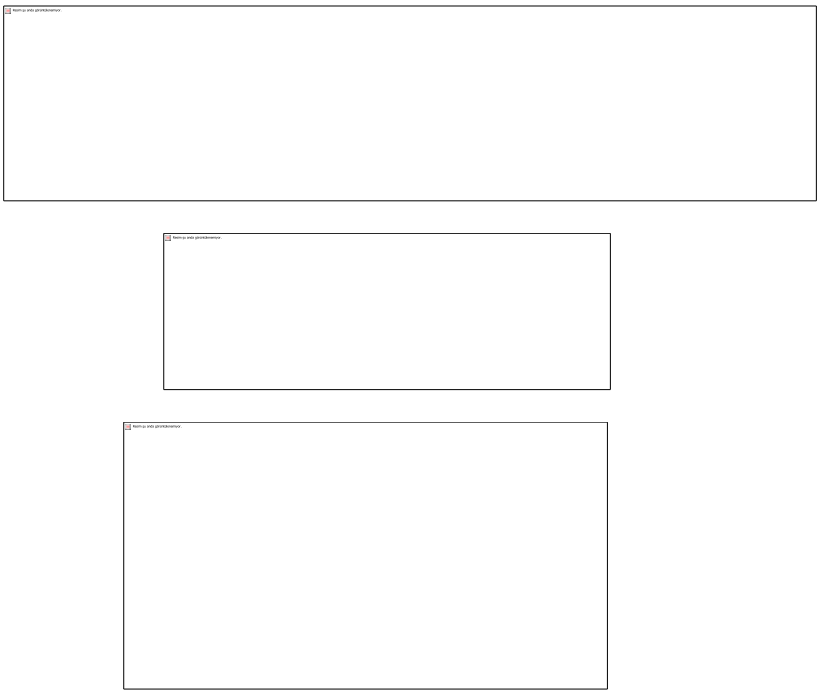
Kaynak: Parker ve Foster, 2009: 524, Fig. 3.

Şekil 89: Kenan Tepe Ubaid dönemi küresel çömlek örnekleri.

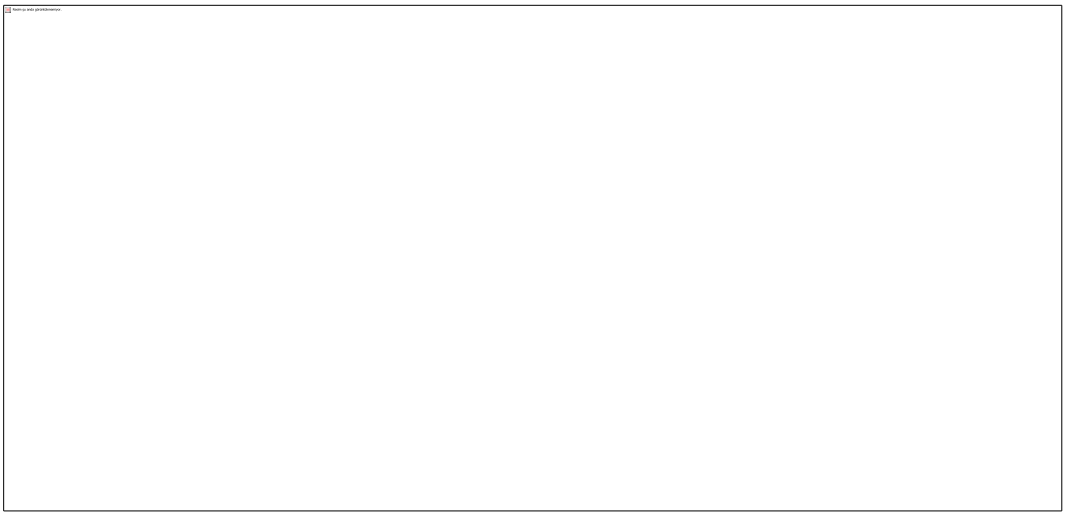
Parker ve Foster, 2009: 525, Fig. 4.

Şekil 90: Kenan Tepe Ubaid dönemi uzun ağızlı çanak örnekleri.

Kaynak: Parker ve Foster, 2009: 524-526, Fig.3 ve Fig 5.

Şekil 91: Salat Tepe'nin coğrafi konumu.

Kaynak: Ökse, 2005: 16, Şekil 1.

Şekil 92: Salat Tepe Kalkolitik dönem F 12 açmasından ızgara planlı yapı.

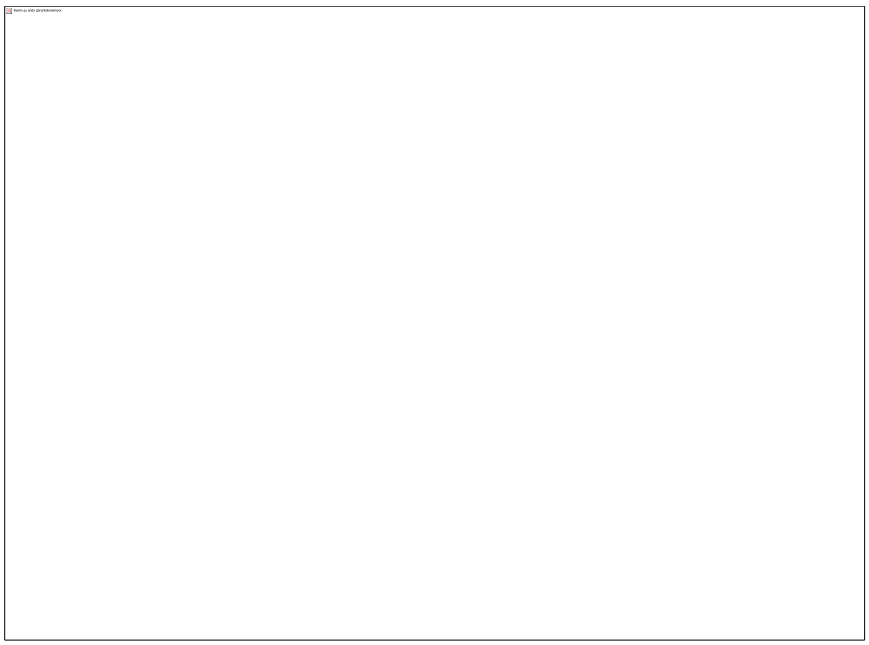
Kaynak: Ökse ve Görmüş, 2013a: 192, Şekil 1.

Şekil 93: Salat Tepe Kalkolitik dönem H 12 açmasındaki hücre planlı yapı.

Kaynak: Ökse ve Görmüş, 2013a: 193, Şekil 2.

Şekil 94: Salat Tepe Kalkolitik dönem G 12 açmasındaki Erken Ubaid çanak çömlek örneği.

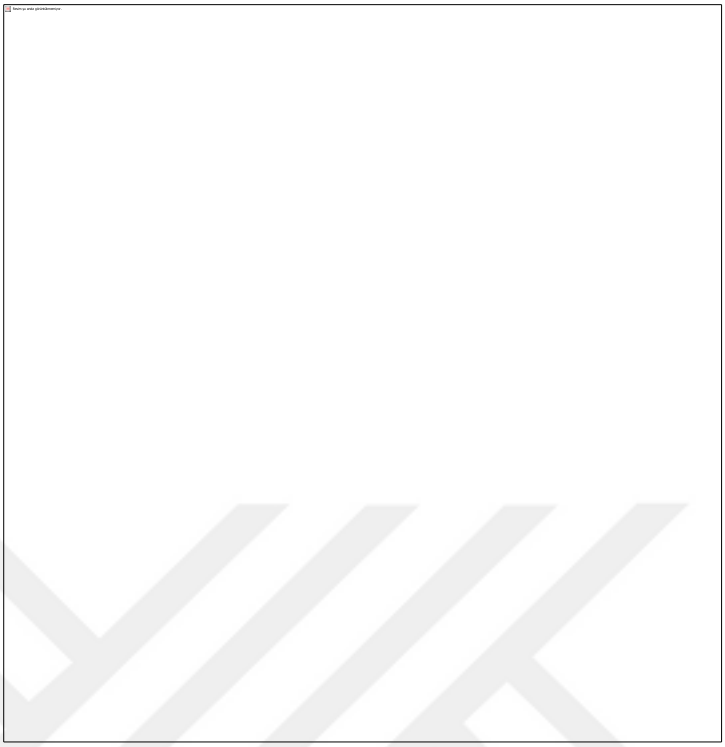
Kaynak: Ökse ve Görmüş, 2013a: 193, Şekil 3.

Şekil 95: Salat Tepe ve Havuz Mevkii'nden Geç Halaf ve Erken Ubaid çanak çömlek örnekleri.

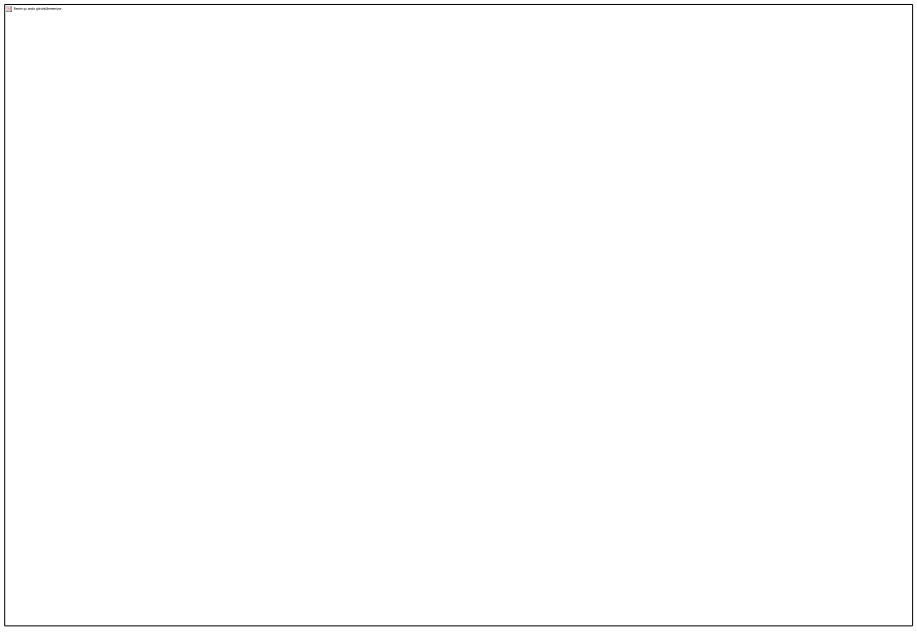
Kaynak: Ökse ve Görmüş, 2013b: 143, Fig. 3.

Şekil 96: Salat Tepe E, F, G, H açmalarından Geç Ubaid dönemi çanak çömlek örnekleri.

Kaynak: Ökse ve Görmüş, 2013b: 144, Fig. 4.

Şekil 97: Türbe Höyük'ün konumu.

Kaynak: Sağlamtimur ve Ozan, 2007: 12, Harita 1b.

Şekil 98: Türbe Höyük Ubaid dönemi çanak çömlek örnekleri.

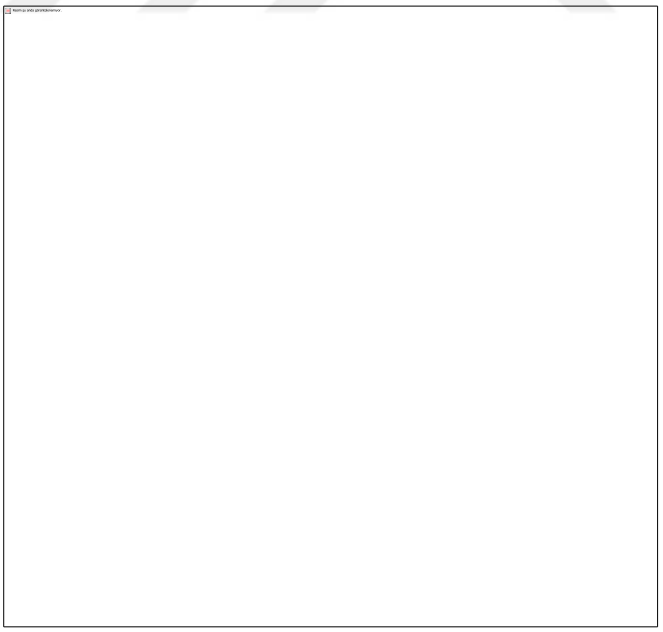
Kaynak: Sağlamtimur, 2012a: 144, Resim 6.

Şekil 99: Türbe Höyük Ubaid dönemi çömlek gömüsü.

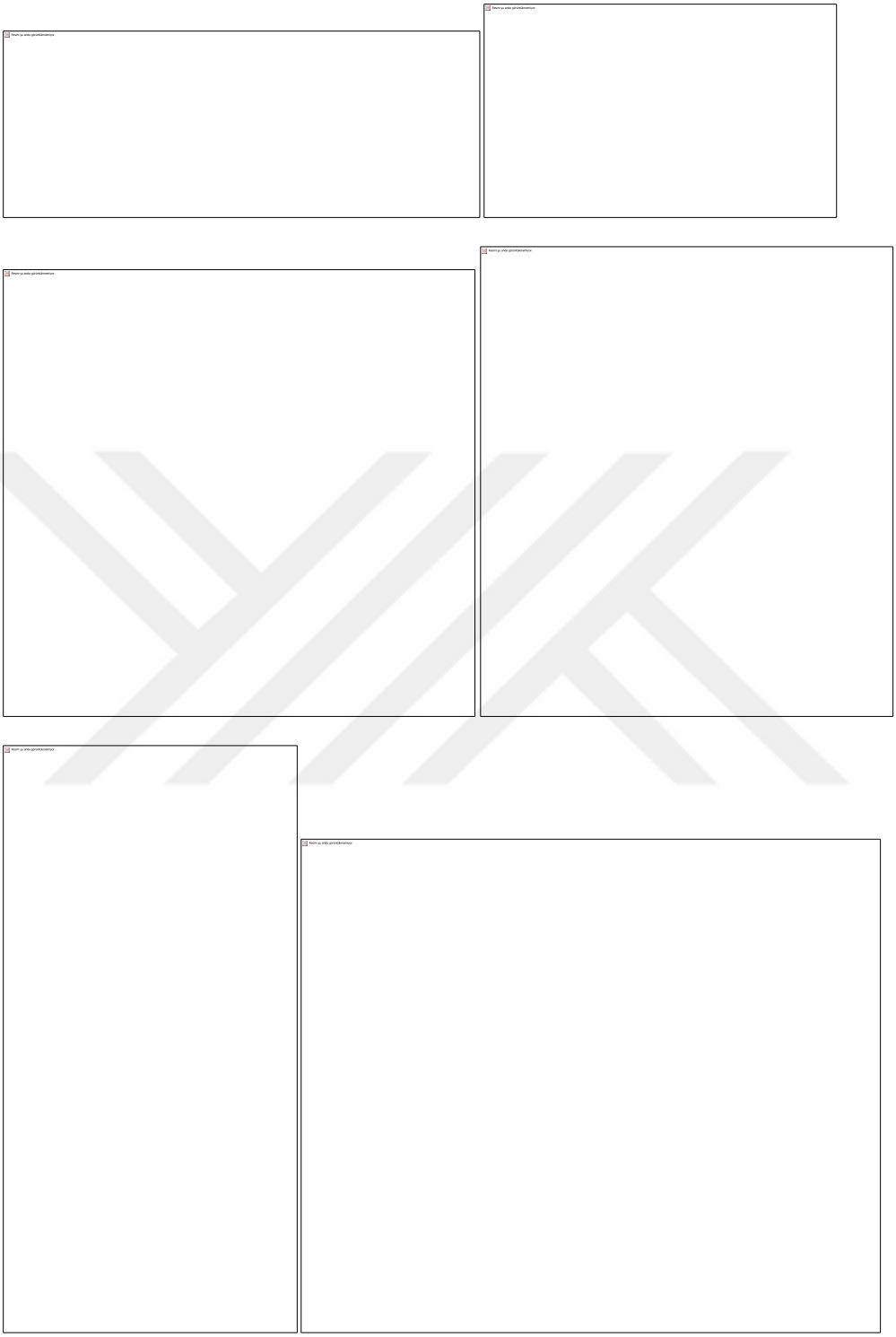
Kaynak: Ozan, 2009: 419, Fig. 1.

Şekil 100: Türbe Höyük Ubaid dönemi çömlek gömüsünün yanında bulunan obsidyen ayna.

Kaynak: Sağlamtimur, 2012a: 145, Resim 7b.

Şekil 101: Türbe Höyük Ubaid dönemi çanak çömlek formları: Çanak, kâse, kısa boyunlu ve boyunsuz çömlekler.

Kaynak: Ozan, 2009: 420-421-422-424-425, Fig. 2: a, b, d, e; Fig. 3: g, h; Fig. 4: a, b; Fig. 6: a, b; Fig. 7: a, b, c.

Şekil 102: Başur Höyük'ün konumu.

Kaynak: Sağlamtimur, 2012b: 26, Resim 2

Şekil 103: Başur Höyük Ubaid dönemi çanak çömlek örnekleri.

Kaynak: Sağlamtimur ve Ozan, 2014: 522-524, Çizim 2 ve Resim 2.

Şekil 104: Yenice Yanı'nın konumu.

Kaynak: Bernbeck ve Costello, 2011: 665, Şekil 1.

Şekil 105: Yenice Yanı 5 evresinden Geç Ubaid boyalı çanak çömlek örnekleri.

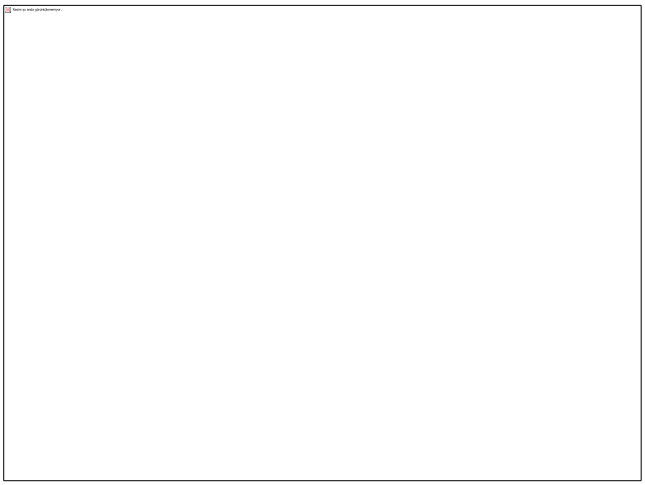
Kaynak: Kaynak: Bernbeck ve Costello, 2011: 669, Şekil 7 a, b, c.

Şekil 106: Yenice Yanı 5 evresinden Coba tipi kase örnekleri.

Kaynak: Bernbeck ve diğerleri, 2004: 126, Fig.6.

Şekil 107: Yenice Yanı Geç Ubaid evresi boyalı ağırşak örneği.

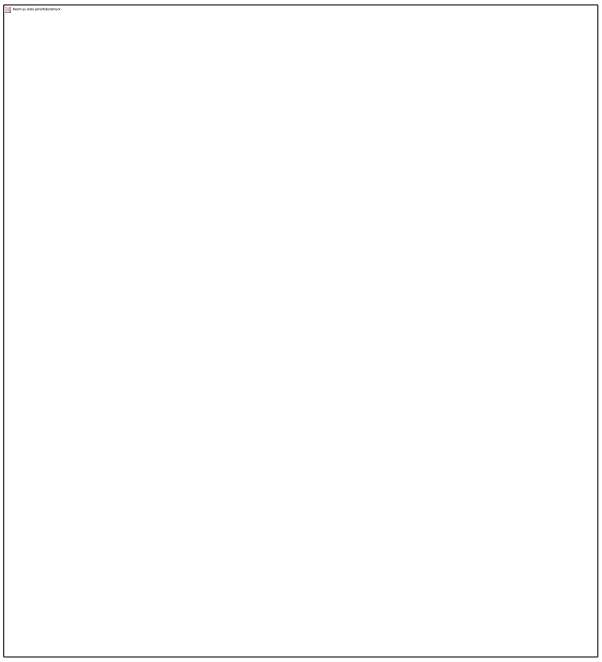
Kaynak: Bernbeck ve Costello, 2011: 671, Şekil 11.

Şekil 108: Ilısu Barajı inşaat sahası alanında belirlenen yerleşimler arasında Havuz Mevkii'nin konumu: No. 56.

Kaynak: Ökse ve diğerleri, 2010: 344, Resim 1.

Şekil 109: Havuz Mevkii'de mimari plan veren C4 ve G6 açmalarının konumu.

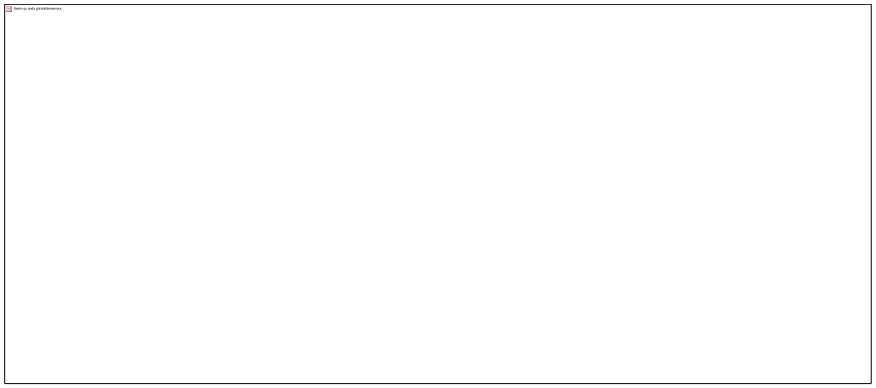
Kaynak: Ökse ve diğerleri, 2012: 33, Resim 6.

Şekil 110: Havuz Mevkii G6 açmasında hücre planlı yapı olarak değerlendirilen mimari yapı.

Kaynak: Ökse ve diğerleri, baskıda: 39, Şekil 2.24.

Şekil 111: Havuz Mevkii C4 açmasındaki üç odalı yapı olarak değerlendirilen mimari yapı.

Kaynak: Ökse ve diğerleri, baskıda: 30. Şekil 2.6.

Şekil 112: Havuz Mevkii çanak çömlek grubundan orta-ince hamurlu örnekler.

Kaynak: Ökse ve diğerleri, baskıda: 67, Şekil 3.14.

Şekil 113: Havuz Mevkii çanak çömlek grubundan ince hamurlu örnekler.

Kaynak: Ökse ve diğerleri, baskıda: 68, Şekil 3.16

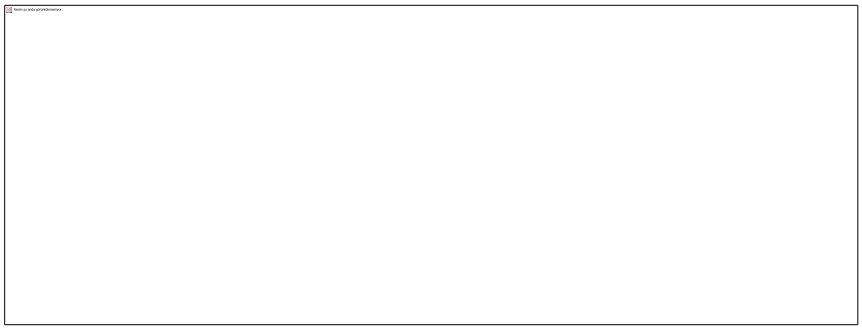
Şekil 114: Havuz Mevkii'nde en yoğun kap grubunu oluşturan çömlek örnekleri.

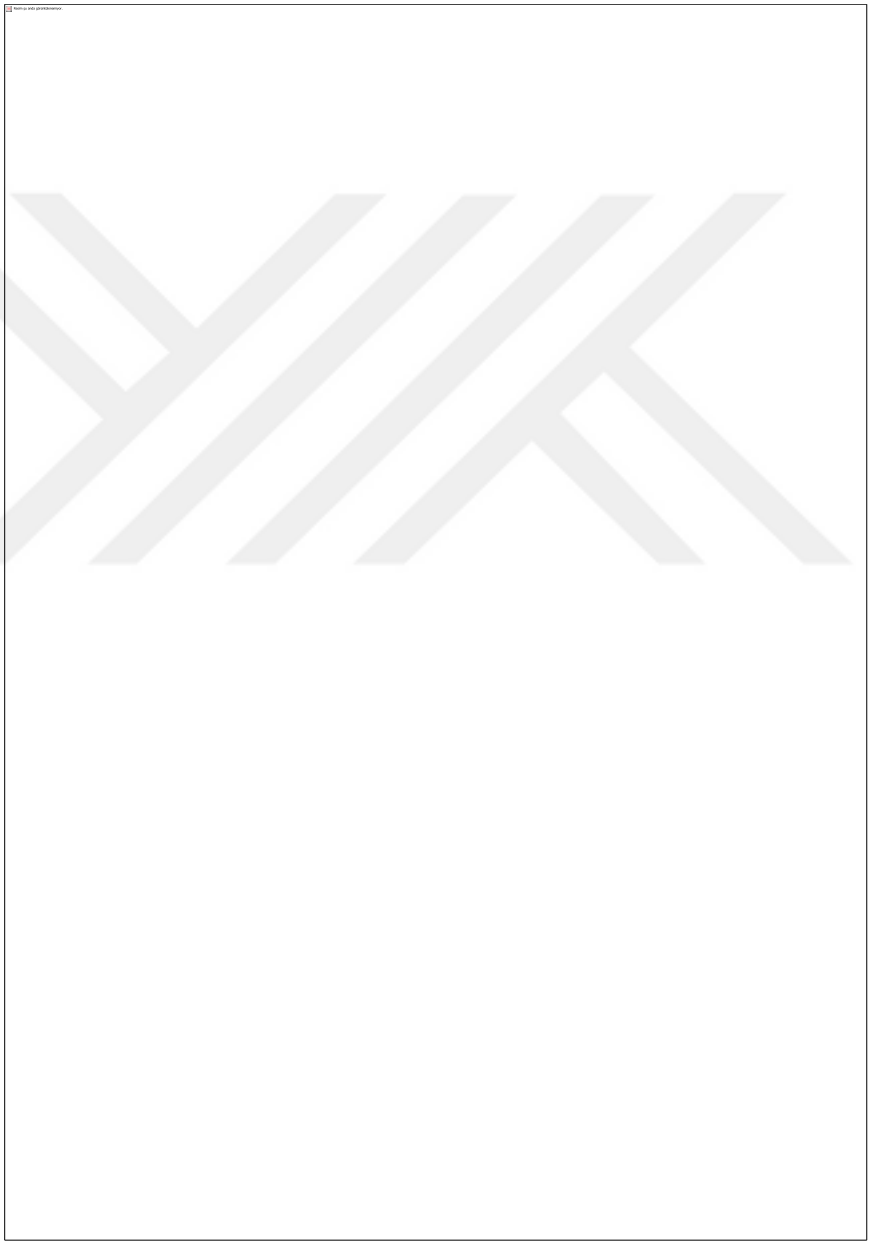

Kaynak: Ökse ve diğerleri, baskıda: 248-340, Levha 64 ve 110.

Şekil 115: Havuz Mevkii'ndeki ikinci büyük kap grubunu oluşturan çanak örnekleri.

Kaynak: Ökse ve diğerleri, baskıda: 174-178, Levha 27 ve 29.

Şekil 116: Havuz Mevkii çanak çömleklerinde boya bezeme örnekleri.

Kaynak: Ökse ve diğerleri, baskıda: 92, Şekil 3.33.

Şekil 117: Havuz Mevkii'nden ağırşak örnekleri.

Kaynak: Ökse ve diğerleri, baskıda: 495, Levha 2.

Şekil 118: Havuz Mevkii'nde kafatası deformasyonuna uğrayan iskeletten bir örnek.

Kaynak: Eroğlu, baskıda: 517, Şekil 6.7.

Şekil 119: Şıhahmet Harabesi'nin (No: 8.) ve R 56-23'ün (No: 23) konumu.

Kaynak: Benedict, 1980: Levha 12.

Şekil 120: Tilmin’in coğrafi konumu. No: 2.

Kaynak: Benedict, 1980: Levha 3.

Şekil 121: Arisk Tepe'nin (No: 2), Aşağıkeferzo'nun (No: 5), S 62-3'ün (No: 3)ve S 62-6'nın (No: 6) coğrafi konumu.

Kaynak: Benedict, 1980: Levha 7.

Şekil 122: Tilmiz'in (No: 2) coğrafi konumu.

Kaynak: Benedict, 1980: Levha 6.

Şekil 123: S63-12'nin (No: 12), S62-2'nin (No: 2), Deruk'un (No: 3), S63-23'ün (No: 23) ve Güney Mahalle'nin (No: 13) coğrafi konumu.

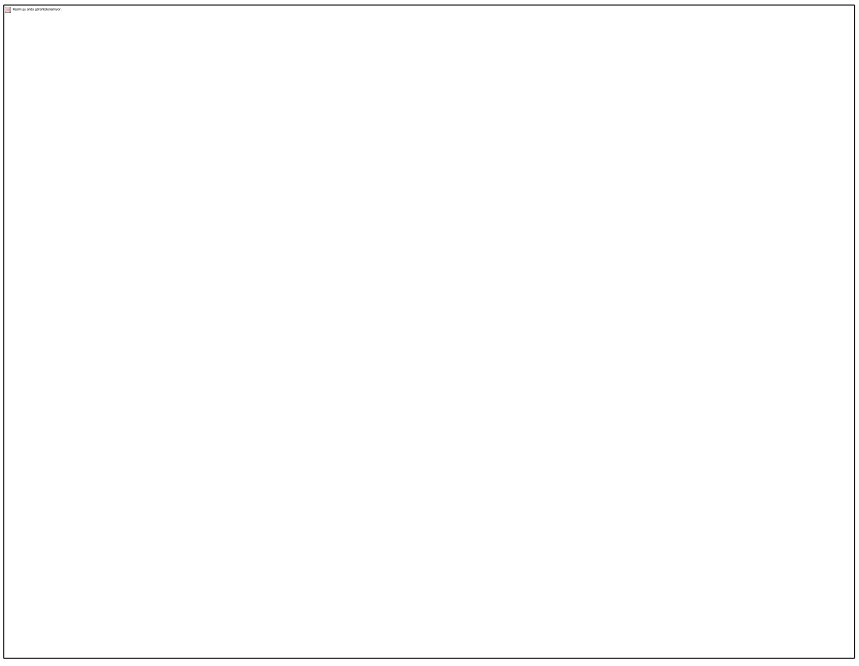
Kaynak: Benedict, 1980: Levha 8.

Şekil 124: Cizre-Silopi Ovası'nda yüzey araştırması yapılan bölge.

Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 75, Fig. 3.

Şekil 125: Cizre-Silopi Ovası'nın coğrafi konumu.

Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 74, Fig. 1.

Şekil 126: Mehmetçik Höyük (No: 9), Hacı Sultan Höyük (No: 10), Revini Harabe (No: 12), Rubai Kale (No: 13).

Kaynak: Algaze ve Rosenberg, 1991: 156, Fig. 8a.

Şekil 127: Basorin Höyük (No: 16), Şeyh Mehmet Türbesi Harabe (No: 17), Başköy Yanı 1 (No: 28), Başköy Yanı 2 (No: 29), Silopi Höyük (No: 30), Girge Miçuero (No: 35), Girge Barasta (No: 36), Girik Tahti (No: 37), Gre Musto (No: 40), Nervan Höyük (No: 46), Takyan Höyük (No: 49), Takyan Yanı 1 (No: 50), Takyan Yanı 2 (No: 51), Takyan Yanı 3 (No: 52), Hursiya Yanı 1 (No: 64), Küntüz Höyük (No: 65), Kerpiç Höyük (No: 69), Hazayi Höyük (No: 70).

Kaynak: Algaze ve Rosenberg, 1991: 157, Fig. 8b.

Şekil 128: 2006'da yapılan Şırnak İli Yüzey Araştırması sırasında tespit edilen yerleşimler ve Küçük Kozluca'nın (Gre Hanike) (No: 16) konumu.

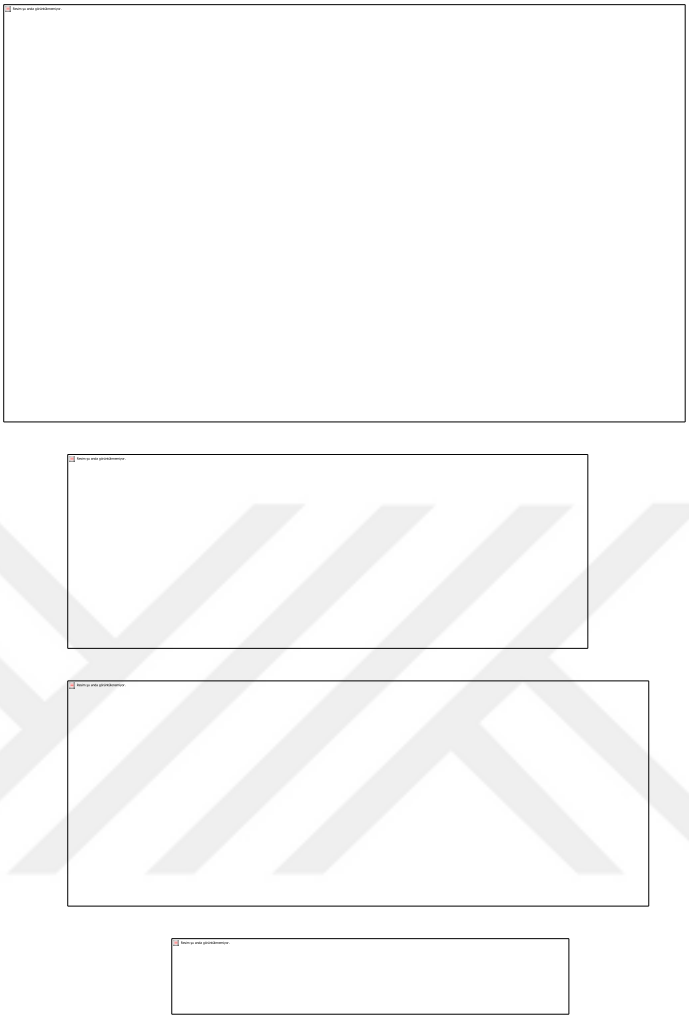
Kaynak: Kozbe, 2008: 180, Harita 1.

Şekil 129: Küçük Kozluca Höyük'ten (Gre Hanike) Ubaid boyalı keramikleri.

Kaynak: Kozbe, 2008: 185, Resim 6.

Şekil 130: Kerpiç Höyük (11,12 ve 13) ve Başköy Yanı 1 (14) Ubaid dönemi çömlek örnekleri.

Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 91, Fig. 17.

Şekil 131: Başköy Yanı 1 (16, 18, 20 ve 21) ve Kerpiç Höyük (17 ve 19) Ubaid dönemi kâse örnekleri.

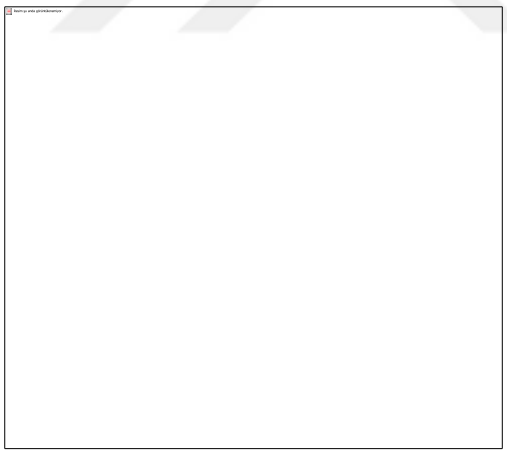
Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 93, Fig. 18.

Şekil 132: Kerpiç Höyük'ten Ubaid dönemi küp örnekleri.

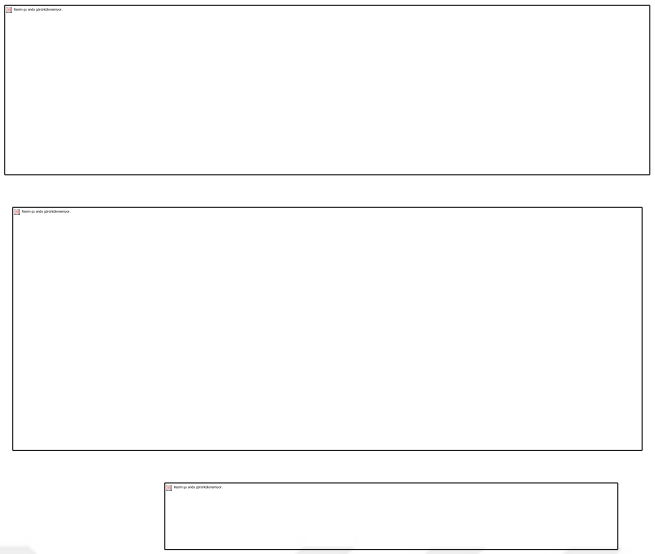
Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 91, Fig. 17.

Şekil 133: Başköy Yanı 1'den Ubaid dönemi bitki katkılı kap parçası örneği.

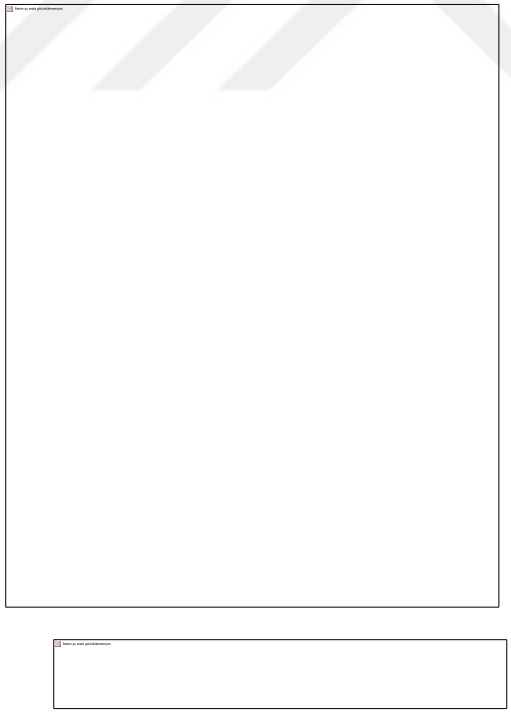
Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 91, Fig. 17.

Şekil 134: Başköy Yanı 1'den Ubaid dönemi iki renkli kap parçalarının örnekleri.

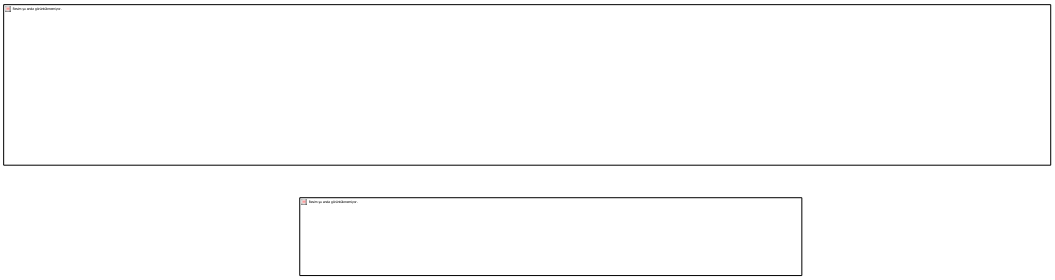
Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 93, Fig. 18.

Şekil 135: Kerpiç Höyük (22) ve Basorin'den (23 ve 24) Ubaid dönemi bardak parçası örnekleri.

Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 93, Fig. 18.

Şekil 136: Gre Tahti (28) ve Revini Harabe'den "sprig ware" olarak tabir edilen kap parçası örnekleri.

Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 93, Fig. 18.

Şekil 137: Cizre-Silopi Ovası'nda Halaf ve Ubaid topluluklarının yerleşme yoğunluğu ve düzeni.

Kaynak: Algaze ve diğerleri, 2012: 76, Fig.5.